

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

**І.А. Бурлакова, І.С. Остапенко, О.А. Герасимчук,
О.В. Шевяков, О.М. Чередніченко**

ПСИХОЛОГІЯ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРСТВА.

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

Житомир, 2023

УДК 159.98

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Державного університету «Житомирська політехніка» (протокол N 17 від 29 грудня 2023 р.)*

РЕЦЕНЗЕНТИ :

Славська Я.А. – кандидат педагогічних наук, доцент, провідний військовий педагог Центру освітньо-психологічних послуг (м. Дніпро).

Сергієні О.В. – доктор медичних наук, професор кафедри психології Дніпровського гуманітарного університету.

Матеюк О.А. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології та соціального забезпечення Державного університету «Житомирська політехніка».

Психологія військового лідерства: навчальний посібник [електронне видання] / І.А. Бурлакова, І.С. Остапенко, О.А. Герасимчук, О.В. Шевяков, О.М. Чередніченко.- Житомир: Житомирська політехніка, 2023. - 159 с.

ISBN 978-966-683-644-4

На сторінках навчального посібника пропонуються теоретично обґрунтовані і практично підтвержені основні положення формування і розвитку лідерських якостей військовослужбовців. У посібнику розглянуті основи психології лідерства в Збройних силах України, характеристика видів лідерства і способи їх формування. Поряд з характеристикою системи лідерства викладені основи управління та організації комунікацій з врахуванням досвіду організації та психологічного забезпечення діяльності в тактичній ланці управління під час виконання задач за призначенням у складі Сил оборони України.

Посібник призначений для здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія» освітнього ступеня «бакалавр» та «магістр».

Навчальне видання

**БУРЛАКОВА Ірина Анатоліївна
ОСТАПЕНКО Ігор Сергійович
ГЕРАСИМЧУК Олександр Ананійович
ЧЕРЕДНІЧЕНКО Олексій Миколайович
ШЕВЯКОВ Олексій Володимирович**

Навчальний посібник

Електронне видання

Комп'ютерний дизайн та верстка: І.А. Бурлакова, І.С. Остапенко, О.А. Герасимчук,
О.В. Шевяков, О.М. Чередніченко.
Державний університет «Житомирська політехніка»
вул. Чуднівська, 103, м. Житомир, 10005

ISBN 978-966-683-644-4

© І.А. Бурлакова, І.С. Остапенко, О.А. Герасимчук,
О.В. Шевяков, О.М. Чередніченко, 2023

ЗМІСТ

	ЗМІСТ	3
Лекція Тема 1.	ОСОБИСТІТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВ- ЦЯ ЯК ЛІДЕРА.	6
1	Типи професійної діяльності	7
2	Відмінності та специфіка військово- професійної діяльності	9
3	Професійні якості офіцера як командира та управлінця	33
Лекція Тема 2	РОЛЬ ТА МІСЦЕ ОФЦЕРА ЯК ЛІДЕРА У ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНСТІ.	49
1	Основні вимоги та особливості професійної діяльності офіцера	50
2	Присяга та її значення під час виконання слу- жбововійових завдань	59
3	Відповідальність як визначальна якість офіце- ра	62
Лекція Тема 3	ЕТИКА ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІ- ЯЛЬНОСТІ ОФЦЕРА ЯК ЛІДЕРА	65
1	Цінності та традиції військової служби.	66
2	Поняття військового обов'язку, особистої мо- ралі та професійної етики офіцера.	74
3	Негативні наслідки неетичної поведінки.	80
4	Етика взаємовідносин офіцера з цивільними особами.	90
Лекція Тема 4	ОСОБИСТІТЬ КОМАНДИРА-ЛІДЕРА	97
1	Місія військовослужбовця як командира- лідера	98
2	Емоційний інтелект	100
3	Якості особистості командира-лідера	103
Лекція Тема 5	ПІДТРИМАННЯ ОФЦЕРОМ-ЛІДЕРОМ ВІЙСЬКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА КУЛЬ-	119

ТУРИ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

1	Роль і місце військової дисципліни у виконанні завдань військової служби.	122
2	Формування прихильності військовослужбовців до здорового способу життя	153

ЛЕКЦІЯ

Тема №1: «Особистість військовослужбовця як лідера»

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Типи професійної діяльності
2. Відмінності та специфіка військово-професійної діяльності
3. Професійні якості офіцера як командира та управлінця

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ Генерального штабу ЗС України від 27.04.2018 року №173 «Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування ЗС України».
 1. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо застосування військових частин (підрозділів) в антитерористичній операції.
 1. Організаційно-методичні вказівки щодо організації роботи з особовим складом у Збройних Силах України у 2018 році.
 2. М. Варій «Військова психологія і педагогіка». Навч. посіб. К.: Либідь, 2022 р.
 3. Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і сержанта: Частина II «Методика та системи виховання військовослужбовців» / О.В.Бойко, Л.В. Коберський, В.М. Кожевніков, А.М. Романишин, С.В. Скрипник .: АСВ.2022. 370с.
 4. Знати. Вміти. Любити. Психологія індивідуальної виховної роботи з військовослужбовцями: Навчально-методичний посібник / А.М. Романишин, В.М. Кожевніков, І.М. Гузенко, М.С. Маруняк. Львів: АСВ, 2022. 267с.
 5. Лідерство сержанта та офіцера (психолого-педагогічний аспект): Навчально-методичний посібник / О.В.Бойко, О.В.Копаниця, А.В.Луцьков, А.М.Романишин, Н.Спейд – Львів: ЛІСВ, 2019. 188 с.
 6. Бойко О.В., Миценко Д.В., Романишин А.М. Психолого-педагогічний практикум лідерства командира взводу (роти):

Навчально-методичний посібник. Львів: АСВ, 2019. 153 с.

7. Психологічна допомога в бойових умовах. Л.: АСВ, 2014.
8. Пам'ятка з психології бою. – К.: МО України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2014.
9. Ягупов В.В. Військова психологія: Підручник. К.:Тандем, 2014. 656с.
10. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. К.: Либідь, 2022. 180 с.

Проблема особистості військовослужбовця – одна з центральних у курсі психології лідерства. Дійсно, формування та діагностика особистості військовослужбовця, визначення найбільш ефективних напрямків виховного впливу на неї, неможливі без знання структури особистості та закономірностей її формування, розвитку і самовдосконалення.

Тому одним з центральних напрямів діяльності офіцера є робота з людьми, оскільки на полі бою перемагає не техніка, а люди, які управляють нею. Даний напрям діяльності офіцера дуже різнобічний. Він включає: керівництво військовими колективами в дні мирного навчання і в бойовій обстановці, навчання і виховання особового складу, підбір і розстановку кадрів і багато що інше. Проте для того, щоб успішно вирішувати ці завдання, офіцер повинен володіти певною сумою психологічних знань.

Вказані знання, отримані офіцерами в процесі навчальної підготовки, необхідні для того, щоб в умовах російської агресії зуміти виконати бойове завдання щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності держави. Адже бойова обстановка пред'являє до особистісних якостей військовослужбовця підвищені вимоги. Психогенні чинники сучасного бою здійснюють на людину української держави негативний вплив, що може викликати стійкі порушення психічної регуляції поведінки. Зіткнувшись з реальною загрозою своєму життю, військовослужбовець може розгубитися і не виконати бойове завдання. Для того, щоб цього не відбулося, офіцер повинен добре знати психологічні особливості своїх підлеглих, які особис-

тісні якості конкретного військовослужбовця сприятимуть, а які, навпаки, заважатимуть досягненню перемоги в бою. Тому для досягнення перемоги в сучасному бою офіцер добре повинен знати, як змінюється психічний стан людини в бою, які механізми обумовлюють цю динаміку і що необхідно робити для того, щоб протистояти психогенним чинникам бою. Офіцер Збройних Сил незалежно від посади повинен не тільки добре знати тактику сучасного бою, володіти військовою технікою, але і володіти певною сумою психологічних знань, необхідних для успішної професійної діяльності. В значній мірі це обумовлено тим, що сьогодні служба в Збройних Силах неможлива без психологічного забезпечення діяльності військовослужбовців. Так, одне з найбільш актуальних завдань сучасного розвитку Збройних сил полягає в забезпеченні якісного комплектування частин і підрозділів особовим складом на контрактній основі. Вирішення даного завдання досягається за допомогою заходів професійного психологічного відбору. Іншим актуальним завданням є підвищення ефективності діяльності військовослужбовців в особливих, зокрема бойових, умовах. У свою чергу, його вирішення здійснюється за допомогою методів психологічного супроводу професійної діяльності особового складу частин і підрозділів. Таким чином, для сучасного офіцера необхідна хороша психологічна підготовка. Отже, існує об'єктивна потреба в оволодінні всім офіцерським складом, а також курсантами військових навчальних закладів психолого-педагогічними знаннями для реалізації ефективної навчально-виховної роботи з особовим складом. **Вивчення навчальної дисципліни “Психологія лідерства” є необхідною умовою військово-професійної підготовки майбутніх офіцерів, передумовою їх ефективної військово-професійної діяльності у військах, а також особистісного розвитку.**

1. Типи професійної діяльності

Людина задовольняє свої життєві потреби через активну взаємодію з навколишнім середовищем. Основними видами людської діяльності є праця в її різних виявах і спілкування. Від них походять усі інші види діяльності: гра, навчання, військова служба, спорт. Споконвічною потребою людини, суспільства була потреба жити в

мирі, спокої. Вона вимагала пошуку шляхів і засобів, у тому числі й військових, які б гарантували безпеку.

Військова служба у Збройних Силах - це дуже важливий вид діяльності, покликаний гарантувати національну безпеку України. За своєю суттю вона є діяльністю військовослужбовців з певними обмеженнями: відсутність звичних умов життя, наявність певного дискомфорту, особлива регламентованість поведінки, звуження кола людей, з якими спілкується юнак тощо.

Військова діяльність є складовою військової служби. За своїм змістом військова діяльність поділяється на два види: навчально-бойову та бойову. Бойова діяльність проходить в умовах військової сутички, бою, її кінцевою метою є перемога над ворогом. Навчально-бойова діяльність готує військовослужбовців до можливих бойових дій і відбувається безпосередньо у військових частинах, навчальних військових підрозділах Збройних Сил України.

Мета навчально-бойової діяльності - підготовка військових фахівців для різних видів і родів військ.

Навчально-бойова діяльність, у свою чергу, поділяється на такі види: навчальна діяльність (заняття з національно-патріотичної підготовки, спеціальної підготовки), бойова діяльність (бойове чергування, бойові стрільби, несення вартової служби тощо), повсякденна служба (внутрішній наряд, чергування в підрозділі та ін.); військові навчання, маневри, обслуговування бойової техніки, військового обладнання, зброї; різні види самодіяльності (спортивна, технічна, художня) та ін.

Військова діяльність, тобто строкова військова служба, порівняно з іншими видами соціально значущої діяльності характеризується **високою динамічністю**: швидким темпом, великими фізичними і психічними навантаженнями, раптовими переходами з одного виду діяльності на інший, а також строгою регламентацією, чіткою організацією, суворою дисципліною (на основі вимог військових статутів, наказів), що обумовлено необхідністю підтримання високої боєготовності військ.

Діяльність воїнів проходить в різних умовах: просторових (у полі, за пультом управління бойової машини чи установки, в бліндажі), часових (удень, уночі, в будь-який час), географічних (у горах, в морі, на півдні, на півночі), кліматичних та ін.

Військова діяльність є більш напруженою, екстремальною порівняно з іншими видами діяльності. Їй притаманні несподіваність, раптовість, незвичність, здатність руйнувати сформовані до призову стереотипи поведінки, спричиняти негативні психічні стани (тривожність, страх, афект, стрес, депресія).

Усе це викликає у юнака суттєві зміни в організмі, а саме:

- зміни фізіологічні (у вегетативній нервовій системі - в диханні, кровообігу, частоті серцевих скорочень, тиску та ін.);
- зміни психічних процесів (уваги, сприймання, мислення, пам'яті, уяви, зсуви в емоційно-вольовій сфері особистості);
- зміни функціонального рівня практичної діяльності (результативності, успішності військової служби).

Ці зміни певним чином взаємопов'язані і взаємообумовлюють одна одну.

2. Відмінності та специфіка військово-професійної діяльності

Важливим аспектом соціального буття людини є діяльність зі створення умов для життя і розвитку людей, функціонування суспільства, створення духовних, культурних цінностей. Більшість чинників, що забезпечують життєдіяльність людини, є результатами її праці як єдиного соціального джерела задоволення потреб. Праця є специфічно людською розумною доцільною соціальною діяльністю з виробництва матеріальних та духовних засобів існування та розвитку людини та суспільства в цілому. У загальному вигляді праця вічна, природна умова людського життя, і тому вона незалежна від будь-якої іншої форми цього життя, а, навпаки, однаково притаманна всім її суспільним формам. Протягом усієї історії людської цивілізації неодноразово змінювався спосіб виробництва, відбувалися зміни у виробництві та виробничих відносинах, але праця завжди залишалася основою, засобом існування будь-якого суспільства, будучи головним процесом взаємодії людини з природою. Соціологія однозначно визначає, що праця - діяльність людини, спрямована на розвиток і перетворення ресурсів природи на матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності, необхідні для задоволення її потреб. Ця діяльність може бути добровільною чи примусовою або добровіль-

ною та примусовою водночас.

Соціальна сутність праці реалізується в сукупності її соціальних функцій.

Однією з найважливіших є функція створення матеріальних і духовних благ, забезпечення суспільства предметами повсякденної діяльності та послугами. Вона полягає у створенні чинників та можливостей задоволення людських потреб. За допомогою праці людина взаємодіє з природою, тим самим своєю діяльністю опосередковує, регулює та контролює обмін речовин між собою і природою. Ця функція праці характеризує її загальну природу, що є вічною природною умовою життя незалежно від форм соціальної організації цього життя.

Друга важлива функція - функція розподілу суспільного багатства, міри споживання, що виявляється у забезпеченні життєдіяльності, матеріального добробуту людини за рахунок заробітної плати та інших видів винагородження.

Окремо визначається функція соціальної диференціації, яка полягає в розподілі працівників, зумовленому соціально-економічною неоднорідністю праці. Її реалізація є передумовою соціальної неоднорідності в суспільстві, формування соціальної структури суспільства.

Функція формування особистості як самостійна функція виявляється в тому, що прогрес виробництва має забезпечувати вільний розвиток сутнісних якостей особистості, який залежить від матеріально-технічної бази, системи освіти, професійного навчання тощо. Функція реалізується у створенні відповідних умов праці, за яких виробництво матеріальних і духовних благ перестає бути самоціллю, а процес праці набуває для людини дедалі більшого значення. Тим самим праця стає не лише засобом задоволення потреб людини, а й сама перетворюється на важливу життєву потребу, засіб самовираження, розкриття та реалізації творчих можливостей особистості.

Із суспільною працею тісно пов'язана **військово-професійна діяльність**, яка є одним з її видів. Вона являє собою таку доцільну професійну діяльність військовослужбовців, у процесі якої з використанням певних специфічних сил та засобів здійснюється суспільна потреба в захисті Батьківщини. У науковій літературі з війсь-

кових проблем дається багато визначень військової праці. Однак усі вони визначають, що військова праця - це соціально зумовлена професійна діяльність військовослужбовців, яка спрямована у мирні часи на підтримання бойової готовності збройних сил в інтересах забезпечення безпеки держави, під час війни - на знищення ворога. Військова діяльність відрізняється просторовою масштабністю, стабільністю в часі (вона має місце як у воєнний, так і в мирний час), різноманітністю форм, історичною і соціально-політично значущістю в житті суспільства. Історія виникнення військової праці починалася в первісному суспільстві з перших озброєних зіткнень між людьми.

Виступаючи наслідком своєрідного суспільного розподілу праці, **військова праця** належить до одного з видів непродуктивної діяльності. У широкому розумінні будь-яка праця продуктивна в тому сенсі, що призводить до певних змін, тобто виробляє їх. При цьому її значення визначається кінцевим результатом (продуктом), який може бути або матеріально відчутною річчю, або виступати у формі суспільно-корисної послуги. Свого часу К. Маркс, відзначаючи цю особливість, вказував, що государ зі всіма своїми судовими чиновниками і офіцерами, вся армія і флот є непродуктивними працівниками. Вони - слуги суспільства і утримуються на частину річного продукту інших людей. А солдат зберігає час, який необхідний для самозахисту і тому сприяє розвитку загальної продуктивності праці. Військова праця за своїм кінцевим результатом є виробником військової послуги. Частина суспільства, зайнята в збройних силах, використовує військову техніку і озброєння за їх призначенням і тим самим „виробляє захист.

Більшість дослідників даної проблеми (Р. Федоров, В. Уразов, М. Смірнов, В. Климович, В. Тімоненков, Р. Смелік, Е. Горгола, А. Бурикін, А. Вовків, В. Якунічев та ін.) відзначають, що військова праця багатогранна, це праця складна, кваліфікована, інтелектуальна, керівна, управлінська, творча, різної інтенсивності та напруженості.

Соціальну потребу суспільства у військовому захисті задовольняють збройні сили. Цим обумовлена необхідність військової праці як суспільно-значущої та соціально необхідної діяльності певної частини дорослого населення. У політико-економічному та соці-

альному сенсі військова праця означає таку форму суспільного устрою праці та відносин між людьми, за якої частина суспільства, зайнята у збройних силах, використовує військову техніку і своєю діяльністю здійснює військово-політичну послугу, яка має специфічний кінцевий результат у вигляді збереження миру в державі, територіальної цілісності та незалежності країни.

Задоволення потреби в безпеці кожної людини окремо і суспільства в цілому є кінцевим результатом військової діяльності. При цьому отримання найбільшого ефекту повинне поєднуватися з мінімізацією витрат, необхідних для його досягнення.

Таким чином, **військовослужбовці - суб'єкти військової діяльності** є виробниками особливої, специфічної послуги - **захисту суспільства**. У військово-науковій літературі продукт праці особового складу збройних сил вважається військово-політичною послугою, що має певний еквівалент.

Сучасне уявлення про військову працю впливає з характеристики бою як засобу досягнення перемоги в збройному зіткненні з супротивником, де військова праця якнайповніше себе реалізує. Бойовий статут визначає, що сучасний бій потребує постійної бойової готовності, рішучих, активних, безперервних і раптових дій, застосування військової хитрості, рішучого зосередження зусиль у головному напрямі у вирішальний момент, повного напруження моральних і фізичних сил, застосування різноманітних способів виконання бойових завдань, швидкого переходу від одних видів дій до інших тощо. У військовій праці якнайповніше узагальнюються, концентруються всі риси, властиві матеріальній, духовній, соціально-політичній діяльності людини. Тільки розглядаючи військову працю як сукупність усіх характеристик праці людини, можна зрозуміти її як особливу форму суспільного устрою та численних конкретних видів ратної праці.

Військова праця, підпадаючи під загальне визначення праці як доцільної діяльності людей, спрямованої на створення матеріальних та інших благ, необхідних для задоволення потреб кожного індивідуума та суспільства в цілому, виступає відносно суспільної праці як особливий рід діяльності, що має родові риси першої. При цьому зберігаються соціальні й технологічні особливості військової праці. У міру того, як відбувався розподіл праці у всьому суспільстві-

ві, відбувалося розгалуження і військової праці. Розвиток форм розподілу праці, у тому числі й військової, пов'язаний зі зростанням продуктивних сил, населення, з виникненням в суспільстві нових потреб і загальних функцій, що викликають ускладнення його структури. Розгалуження військової праці припускає спеціалізацію військовослужбовців і військових колективів, що зайняті у певній сфері військової діяльності.

Військова праця, будучи особливим різновидом суспільної праці, є працею людей, зайнятих специфічною діяльністю у збройних силах. Залежно від характеру і змісту військова праця може мати з суспільною працею єдину соціально-економічну природу, єдиний характер і спільні цілі. У цьому випадку праця учасників виробництва, діячів науки й культури і праця воїнів армії та флоту служать загальній справі - зміцненню могутності країни. Народ утримує армію, а армія забезпечує можливість мирної творчої праці свого народу.

У цій єдності знаходить своє конкретне визначення їх об'єктивна взаємообумовленість і обопільна необхідність.

Головна відмінність військової праці від усіх інших видів праці полягає в особливому матеріальному чиннику - зброї, що є частиною військово-технічних засобів, призначених перш за все для нанесення удару по супротивнику або захисту від нього. Засоби збройної боротьби є основною інтеграційною базою військової праці для досягнення армією своїх цілей. Застосовуючи зброю, бойову техніку, воїн наносить пряме ураження живій силі та об'єктам супротивника і створює тим самим умови для його поразки. На сьогоднішній день у збройних силах експлуатується зброя, здатна знищити все живе на Землі.

Озброєння і військова техніка постійно вдосконалюються, зростає їх потужність, скорострільність і далекобійність. Звичайна, ядерна, високоточна та інші види зброї й техніки роблять військову працю не схожою на будь-який інший вид людської діяльності.

Поряд з цим військова праця характеризується виключно **високою фізичною й моральною напруженістю**, пов'язаною з умовами похідного бойового життя. У реальних бойових умовах воїни ризикують життям, на кожному кроці зустрічаються з загрозою смерті. Бойові дії потребують від воїна високого напруження усіх

фізичних і духовних сил. Нова зброя та бойова техніка, сучасні методи ведення бою різко збільшили труднощі, з якими стикаються військовослужбовці. У мирний час - у дні бойових навчань, у польових, морських походах війни зустрічаються з критичними ситуаціями та різного роду труднощами, що потребує від них знань, мужності, вправності, спритності, кмітливості, витривалості, володіння собою.

Режим військової праці повинен забезпечувати в будь-яких обставинах постійну бойову готовність збройних сил. Відповідно до трудового законодавства нормальна тривалість робочого часу не може перевищувати 40 годин на тиждень. Однак розподіл часу у військовій частині протягом доби, а за деякими положеннями й протягом тижня здійснюється відповідно до розпорядку дня та регламенту службового часу, що збільшує його нормальну тривалість. Робочий день офіцера за часом практично не регламентується. Службова необхідність часто зобов'язує його перебувати на службі по 12 годин і більше. На думку опитаних офіцерів, середня тривалість робочого дня складає 9 - 10 годин при 3 - 4 нерегулярних вихідних днях щомісяця і 6 - 8 добових нарядах. За такого режиму служби в офіцера практично не залишається часу на сімейні турботи, виховання дітей, повноцінний відпочинок.

Крім того, у збройних силах діє перелік заходів, які **проводяться без врахування тривалості службового часу військовослужбовців.** До них належать: заходи, пов'язані з уведенням вищих ступенів бойової готовності, бойове чергування, оперативні, оперативно-тактичні й тактичні навчання з бойовою стрільбою, командно-штабні навчання й тренування, мобілізаційні та спеціальні навчання, виходи в море кораблів і вильоти авіації за планами бойової підготовки, виконання завдань у надзвичайних ситуаціях, інспекція військ, несення внутрішньої, гарнізонної та караульної служби, службові відрядження.

У цивільній праці у відносинах між працівниками фірми, підприємства, установи переважають принципи соціального партнерства, оскільки й у підприємця, й у робітника мета спільна - отримання прибутку.

Відносини ж між суб'єктами військової праці базуються на принципі єдиноначальності, жорстко регламентуються, підпо-

рядкуюються суворим нормам і правилам, сформульованим у військовій присязі та статутах, у настановах та інструкціях, які потребують неухильного їх виконання усіма військовослужбовцями - від солдата до генерала армії. Сутність цього принципу полягає у наділенні командира будь-якої категорії всією повнотою розпорядчої влади по відношенню до підлеглих і покладанні на нього персональної відповідальності перед державою за всі боки життя й діяльності військової частини, підрозділу та кожного військовослужбовця. Єдиноначальність виражається в праві командира, виходячи із всебічної оцінки обстановки, одноосібно ухвалювати рішення, видавати відповідні накази у строгій відповідності з вимогами законів та воїнських статутів і забезпечувати їхнє виконання. Обговорення наказу неприпустиме, а непокоря або невиконання наказу є військовим злочином.

Особливістю сучасної військової праці є її колективістський характер, що обумовлюється все більшим впровадженням у збройні сили видів зброї та військової техніки, що **обслуговуються групами військовослужбовців - екіпажами, розрахунками, бойовими постами, змінами** тощо. Успішне застосування таких видів зброї та грамотна експлуатація техніки можуть бути забезпечені лише вмілими злагодженими діями багатьох людей, їх високою організованістю, дисциплінованістю, безперечною відповідальністю кожного члена військового підрозділу. Армія завжди виступала як озброєна масова сила. За визначенням Р. Федорова, кооперація військової праці є суспільна форма організації праці у Збройних Силах, при якій багато осіб працюють у взаємодії один з одним, спільно виконуючи однорідне бойове завдання або здійснюючи розподіл бойових функцій у складі певних військових формувань.

На відміну від цивільних видів праці, військова має специфічну систему ціннісних орієнтацій, характеризується рухливістю соціального статусу та престижу. Військова діяльність має соціальне та культурне значення. Вона являє собою „предметну цінність” як об’єкт ціннісного відношення, оцінюється з погляду добра і зла, істини чи неправди, краси чи неподобства, допустимого чи забороненого, справедливого чи несправедливого тощо. Способи та критерії, на підставі яких виробляється оцінка військової діяльності, закріплюються в суспільній свідомості й культурі, виступаючи орієнтира-

ми життєдіяльності суспільства. У ціннісних категоріях виражений певний обсяг знань про військову діяльність, інтереси та переваги різних суспільних груп і особистостей. Кожне історично конкретне суспільство може характеризуватися специфічним набором та ієрархією цінностей військової діяльності, система яких виступає як найвищий рівень соціальної регуляції. Засвоєння системи цінностей військової діяльності окремою особистістю є однією з умов її соціалізації та підтримки нормативного порядку в суспільстві.

Відмінною особливістю військової праці є те, що вона перш за все є управлінською працею. Практично будь-який сержант, офіцер, генерал - це перш за все фахівець управління, що органічно поєднує в собі керівника бойової підготовки та керівника всього устрою військової служби як у мирний, так і у воєнний час. Штатами військових частин, установ і організацій тільки для офіцерських командних посад низової ланки передбачена штатна чисельність підлеглих від 30 до 150 чоловік. Управлінська діяльність офіцера - це самостійна діяльність командира (керівника) військового формування, спрямована на виконання завдань, що стоять перед ним. Вона включає в себе організацію, планування, мотивування, контроль і регулювання технологічних, соціальних, індивідуально-психологічних та інших процесів, що відбуваються у підрозділі (частині, з'єднанні).

Організаторами військової праці є командири, штаби, виховательський та інженерно-технічний склад армії. Вони проводять велику роботу щодо забезпечення військової боєготовності й боєздатності підрозділів, частин і кораблів. Однак у сучасних умовах як би командир не регламентував працю та дії підлеглих, йому важко все передбачити. Військовослужбовцям, що виконують ті чи інші розпорядження чи накази, нерідко самим доводиться проявляти розумну ініціативу, тому незважаючи на свою сувору регламентованість, військова праця є творчим видом діяльності. Самоорганізація, яка базується на знаннях і вміннях, на творчості, високій дисциплінованості, на бажанні та прагненні виконувати накази, прискорює вирішення поставлених завдань.

Жорстка регламентація військової служби на перший погляд не сприяє вихованню творчого відношення. Проте одна з особливостей управлінської діяльності кадрового офіцера-керівника полягає

в тому, щоб знаходити розумний компроміс між необхідністю слідувати розпорядженням (тенденцією до незмінюваності, стереотипності рішень) і зростаючим усвідомленням відносності встановлених правил (тенденцією до збільшення ступенів свободи особистого вибору).

Творчість в управлінській діяльності офіцера - це мистецтво управління. Крім ухвалення рішення на виконання бойових завдань, до актів творчості можна віднести вирішення складних проблем повсякденної військової діяльності: забезпечення бойової готовності, формування морально-психологічного клімату в підрозділі, управління поведінкою окремого військовослужбовця та ін.

Відмітною рисою військової праці вважається специфіка робочого місця військовослужбовця. **За кожним військовослужбовцем закріплено конкретне робоче місце.** Воно може бути в штабі, на командному пункті, у кабіні літака, у навчальному класі, в окопі, у підводному апараті, у зруйнованій будівлі тощо. Робочим місцем є також елементи природно- кліматичного характеру. Земля використовується для спорудження траншей, ходів сполучень. Ліс і гори використовуються як місця укриття військ. Водний і повітряно-космічний простір - для розміщення військових об'єктів і ведення бойових дій. Певні завдання виконуються з урахуванням несприятливих в звичному розумінні природно-кліматичних умов: дощ, ожеледь, снігопад, туман, люті морози, надзвичайна спека, хмарність, повінь, землетрус тощо. Робоче місце як зона діяльності військової праці постійно розширюється і збільшується, що обумовлено підвищенням далекобійності засобів ураження, розширенням смуг бойових дій, збільшенням глибини бойових завдань військових частин і підрозділів, вдосконаленням засобів виявлення військ супротивника.

Особливістю військової праці є й організація її оплати. Представники цивільного сектора, наприклад, можуть суміщати декілька видів трудової діяльності: з виникненням ринкових відносин співвідношення „заробітна платня - прибуток”. **Військовослужбовці не мають права суміщати військову службу з роботою на підприємствах, в установах і організаціях, за винятком занять науковою, викладацькою і творчою діяльністю, якщо вони не заважають виконанню обов'язків військової служби.** Їм забороняється використовувати

вати службове становище для сприяння у здійсненні підприємницької діяльності фізичним та юридичним особам, а також одержувати за це винагороди та пільги. Таким чином, єдине джерело прибутку в бюджеті сім'ї військовослужбовця - це його грошове забезпечення.

При цьому, на думку А. Маршалла, окрім врахування можливостей людини, обставини можуть надати можливість для доповнення своїх заробітків по основній роботі шляхом приробітків, необхідно також врахувати й можливості, що надаються її оточенням, забезпечити роботою інших членів своєї сім'ї. І тут знов позначаються особливості військової служби, як правило, професія голови сім'ї рідко безпосередньо впливає на професії інших членів сім'ї, за винятком того випадку, коли його місце роботи жорстко закріплене, а види занять, які можуть бути доступні членам його сім'ї, обмежені можливостями даної місцевості. Характер трудової діяльності дружин військовослужбовців, як правило, не залежить від отриманої ними освіти і спеціалізації. Вони вимушені братися за будь-яку роботу. І заробітна платня відповідна - дружина військовослужбовця одержує менше від середньої заробітної платні працюючих жінок у країні в цілому. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що дана тенденція поки що тільки зростає, а не скорочується. Оплата праці висококваліфікованих фахівців передових цивільних галузей, управлінців усіх рівнів значно вища, ніж аналогічних фахівців у військовій сфері. Проте досить очевидній, на наш погляд, зазначеній тенденції не надається належного значення ні в наукових дослідженнях, зокрема й соціологічних, ні у військово-соціальной політиці. У результаті порушуються основні принципи оплати й стимулювання професійної військової служби, а саме: розмір грошового утримання повинен залежати від складності праці та умов, в яких вона виконується, від професійно-ділових якостей працівника, кількості та якості його праці, повинна здійснюватись диференціація оплати праці залежно від кваліфікації робітників.

Психологія аналізує трудову поведінку людини залежно від змісту й характеру праці. Характер праці розуміється як соціально-економічний бік трудового процесу, суспільна форма його організації, спосіб взаємодії людей у процесі праці. Він визначається особливостями відносин у виробництві та соціально-економічним становищем учасників суспільного виробництва. Характер праці дає змо-

гу з'ясувати зв'язок між індивідуальною та суспільною працею, способи взаємодії працівників із засобами праці, механізм включення індивідуальної праці в суспільну, взаємозв'язок між окремими видами праці, тип взаємовідносин учасників процесу праці тощо.

Виявляючись на рівні суспільної організації праці в цілому, характер праці відтворює соціально-рольові функції конкретної праці, виступає критерієм соціальних відмінностей у різних сферах виробничої та невиробничої діяльності. Зв'язок працівника та суспільства, який реалізується через характер праці, найбільш виразно проявляється через ставлення до праці. Ставлення до праці, сутність якого полягає в реалізації трудового потенціалу працівника під впливом усвідомлених потреб і сформованої зацікавленості, спостерігається в ступені його прагнення виявляти свої сили, знання, професійний досвід і здібності з метою досягнення кількісних і якісних результатів праці. Основою для типологізації респондентів за ознакою ставлення до праці виступають об'єктивні показники ставлення до праці (ступінь відповідальності й сумлінності, ініціативність і рівень дисциплінованості) у поєднанні з суб'єктивними (задоволеність різними боками праці: рівнем зарплати, змістом і умовами праці, взаємовідносинами в колективі).

Характер праці, на думку П. Покритана, Е. Вашаломідзе, це зв'язки і відносини, що відображають ступінь розвитку суспільної природи праці й те, як ця суспільна природа праці проявляється - безпосередньо або за допомогою зв'язків, що її опосередковують. Головними в системі цих зв'язків є: відносини трудящих із засобами виробництва, що становлять соціальну сутність праці; зв'язок між працею індивіда та працею суспільства в політико-економічному аспекті, що характеризує форму прояву суспільної природи праці; зв'язок між людиною та суспільством в широкому загальносоціологічному аспекті; вирішення проблеми відчуження стосовно різних суспільних формацій; зв'язок між рівнем розвитку продуктивних сил і ступенем соціального зрівнювання праці; зв'язок між метою, в ім'я якої здійснюється праця індивіда, і метою виробництва в суспільстві.

О. Кузьмін, І. Заславський під характером праці розуміють найбільш істотні риси виробничих відносин, за яких здійснюється праця. Основними компонентами характеру праці є різновид струк-

тури праці; соціально-економічні характеристики; соціальна роль праці; спосіб включення індивідуальної праці в суспільну; стан праці з погляду її функціональної ролі у житті особи.

Під характером військової служби необхідно розуміти зв'язки та відносини між суб'єктами військової праці та суб'єктами суспільства, які виникають у процесі військової діяльності.

Зупинимося на особливостях характеру військової праці. Перш за все - це форми залучення до військової праці. Згідно з чинним законодавством України, збройні сили комплектуються за змішаним принципом: шляхом призову громадян на військову службу строком до 12 місяців (у ВМС до 18 місяців) та прийняттям громадян на військову службу в добровільному порядку шляхом укладення з ними контракту строком від 3 до 5 років. Така система в цілому дозволяє здійснювати комплектування військ рядовим, сержантським і старшинським складом у межах, які забезпечують підтримання їх бойової готовності та підготовку військово-навчених людських ресурсів для швидкого відмобілізування військ у разі нагальної потреби. Практична робота з переходу на контрактний спосіб комплектування збройних сил проводиться згідно з Державною Програмою переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом.

В умовах воєнного часу діє особливий порядок призову на військову службу.

На характер військової праці істотний вплив має зробити вдосконалення системи підготовки фахівців військової праці. Складність сучасних систем зброї потребує відповідного рівня підготовки офіцерських кадрів, причому з дуже широкого кола спеціальностей. Підготовка військових фахівців сьогодні здійснюється в два етапи. Перший етап - підготовка громадян до заняття військовою працею. Другий етап - оволодіння навиками й уміннями військової праці в ході військової служби. Даний етап має тріступінчасту структуру: підготовка фахівців низької, середньої та високої кваліфікації. Основним елементом у системі підготовки фахівців високої кваліфікації є вищі військово-навчальні заклади, в яких здійснюється підготовка офіцерів з вищою освітою.

Організаційно-технічним аспектом військової праці, як і будь-якої іншої діяльності, виступає її сутнісний зміст. Він виражає

розподіл функцій на робочому місці та сукупність операцій, що виконуються, які обумовлені наявною технікою, технологією, організацією виробництва та професійною майстерністю працівника через їх співвідношення і взаємозв'язок. Зміст праці відображає рівень розвитку продуктивних сил, технічний спосіб поєднання об'єктивного та суб'єктивного елементів. Показниками змісту праці є структура та різноманітність виконуваних функцій, співвідношення виконавчих і управлінських елементів, фізичних і нервово-психічних навантажень, ступінь розумового напруження, самостійності, самоорганізації, новизни, складності праці тощо.

Різнманітна за змістом праця потребує від людини різноманітних професійних знань, вмінь, навичок, різного рівня загальної культури. Відмінності в змісті праці породжують відмінності в кваліфікації працівників, впливають на їхнє ставлення до праці. Зміни в змісті праці розглядаються не самі по собі, а як підґрунтя, що обумовлює зміни в соціальній структурі суспільства.

Зміст військової служби - це така характеристика військової діяльності, яка враховує розподіл діяльності за військовим фахом, фізичну та інтелектуальну напругу, ступінь самостійності військовослужбовця. Основною характеристикою змісту служби є наявність можливості професійного та особистого розвитку військовослужбовця за контрактом, кількісними показниками якої виступають показники виконання планів бойової підготовки.

За своїм технологічним змістом військова праця сьогодні переважно механізована й автоматизована. У ній органічно поєднуються інтелектуальні та фізичні боки діяльності. Це обумовлено перш за все науково-технічним прогресом, у результаті якого продовжують здійснюватися докорінні якісні зміни у військовій справі, а саме у співвідношенні частки фізичної та розумової праці в напрямку збільшення частки праці розумової. Праця військовослужбовця стає здебільшого схожою на працю налагодження автоматичного обладнання та ліній, повсякденна частка розумової праці яких складає 26,1 - 45,8 %.

Зміст військової праці можна з певною часткою умовності поділити на працю фахівця і працю суто військовою. При цьому виконання суто військових функцій фахівців військової праці є визначальним. Незалежно від військової спеціальності кожен військовос-

лужбовець повинен нести внутрішню, гарнізонну або караульну службу.

Відмінною особливістю змісту військової праці для значної частини військовослужбовців є зростання ролі функції управління. Характер керівної праці визначається тим, що він реалізує найважливішу функцію управління - функцію впливу, вирішуючи при цьому завдання інтегрування системи управління в єдине ціле шляхом координації її окремих ланок.

При цьому найважливішими якостями керівника вважаються: професіоналізм, творчість, здатність вести за собою, уміння створювати й підтримувати хороший психологічний клімат. У ратній праці посилилося значення функції управління спеціальними машинами, приладами і механізмами. Під впливом науково-технічного прогресу в збройних силах іде процес подальшого розділення та спеціалізації ратної праці. Це привело до зникнення одних військових професій і спеціальностей і появи інших. Про масштаби якісних змін у цій галузі свідчить зростання кількості військових спеціальностей: якщо в період другої світової війни їх було 160, а на початок 50-х років минулого століття - 400, то тепер їх стало більше 2000.

Значне скорочення чисельності збройних сил змінило стан, характер і об'єм виконуваних військовослужбовцями функцій.

Одним з чинників, що впливає на зміни в змісті військової праці є Статути Збройних Сил України. Відповідно до вимоги часу змінені права й обов'язки військовослужбовців, і характер взаємостосунків між ними, уточнені обов'язки основних службовців, правила внутрішнього розпорядку. Зокрема, було введено поняття регламенту службового часу військовослужбовців, що проходять військову службу за контрактом. Конкретизовано, що основним змістом повсякденної діяльності військовослужбовців у мирний час є бойова підготовка. У дещо новому баченні розкриті суть військової дисципліни, обов'язки військовослужбовців щодо її дотримання, види заохочень і дисциплінарних стягнень, права командирів щодо їх застосування, а також порядок подачі й розгляду пропозицій, заяв і скарг.

На зміну в змісті військової праці значний вплив зробив прихід в армію молодих людей нового покоління, життєві цінності яких

формувалися в період ломки старих економічних відносин і початку нових соціальних перетворень. Це викликало значне ускладнення виховних функцій в роботі з особовим складом. Більш того, молоді офіцери - випускники військових училищ часто-густо відчувають нестачу виховної та роз'яснювальної роботи в період їхнього навчання.

Між характером і змістом військової служби існує тісний діалектичний взаємозв'язок. Зміни в змісті військової служби неминуче призводять до адекватних змін в організації та характері військової праці, і навпаки. Зміни в змісті військової праці носять, як правило, об'єктивний характер. А зміни ж у характері військової праці більшою мірою є суб'єктивними, оскільки залежать від конкретних керівників і органів управління в армії та державі. За останні роки зміст військової праці зазнав істотних змін. Особливо це торкнулося праці офіцерського складу. Значно ускладнилися управлінська та виховна функції, змінилося співвідношення фізичної та розумової праці, використання зброї стало більш колективним, значно зросли вимоги до професійної підготовки офіцерів. Проте характер військової праці практично не змінився. Не відповідає новим реаліям і оцінка військової праці з боку держави. Частковому вирішенню протиріч між змістом і характером військової праці сприяло ухвалення в середині 90-х років минулого століття пакету військових законів. Проте неможливість практичної реалізації того, що декларує держава у сфері військового законодавства, дозволяє говорити про те, що невідповідність утримання військовослужбовця та характеру військової праці продовжує залишатися на тому ж рівні, а за деякими аспектами стан навіть погіршується.

Зміст праці має два взаємопов'язані боки: об'єктивний та суб'єктивний. Об'єктивний бік включає в себе предмет, засоби та продукт праці, їх взаємодія характеризує зміст праці у вузькому значенні слова. Воно обмежується прагматичним тлумаченням змісту праці як сукупності виконуваних трудових операцій та функцій, що їм присвоюються. Суб'єктивна сторона пов'язана з соціальним змістом праці.

Зміст праці виступає основою для визначення таких понять, як „професія” і „спеціальність”.

Дослідження проблеми професії стало можливим перш за все

завдяки фундаментальним дослідженням, що проводилися в межах проблем загально соціологічної теорії соціальної структури, соціальної стратифікації та соціальної мобільності К. Марксом, Р. Спенсером, Е. Дюргеймом, М. Вебером, Т. Парсонсом, Р. Мертоном, Р. Коллінзом, Е. Гіденсом, Р. Зіммеlem, П. Бурдбе, П. Сорокіним, О. Тофлером, К. Поппером. Досліджуючи професію як наслідок розподілу праці та диференціації соціальної діяльності, кожний дослідник в основу визначення категорії професії пропонував різні її аспекти.

Так К. Маркс визначав професію як одиницю діяльності у виробничому процесі. Р. Спенсер досліджував процеси інституціоналізації професії. М. Вебер досліджував історичні аспекти розвитку професії. П. Сорокін більше уваги приділяв питанням соціального статусу представників різних професій.

Продовжуються дослідження проблем професії й на сучасному етапі розвитку соціології. С. Г. Струмлінін у 20 - 30 рр. минулого століття проводив аналіз проблем професії під кутом обґрунтування системи оплати праці. В. Г. Подмарков визначав професію як засвоєний самою особистістю спосіб її включення у процес праці, акумуляцію якостей, необхідних для виконання функцій праці. Подібне розуміння професії ми можемо зустріти у В.М. Шубкіна, В.І. Паніотто, Г.А. Чередніченка та ін.

Таким чином, професія взагалі розуміється як рід трудової діяльності, визначеної розподілом праці та його функціональним змістом, або як велика група людей, об'єднана єдиним родом занять, трудовою діяльністю.

Ретельний аналіз питання професіоналізації військової діяльності дозволив Л.А. Гончаренку визначити основні ознаки професій. По-перше, будь-яка професія має об'єктивні підстави своєї появи, тобто формування її можливе тільки за наявності певної сукупності трудових функцій, закладених в об'єктивних чинниках праці. По-друге, професія є відносно тривалим, а не короточасним виконанням певної діяльності. По-третє, носієм професії завжди є суб'єкт діяльності. По-четверте, основою будь-якої професії виступає професійний досвід: знання, уміння, навички. По-п'яте, професія виступає основною формою особистого самовираження та задоволення потреб індивіда та суспільства. По-шосте, професійна діяльність приводить до певної професійної поведінки як в рамках певних

професій, так і поза ними. По-сьоме, виконання професійної діяльності приводить до формування професійного інтересу, який часто реалізується через професійні об'єднання та розпорядження представниками певних професій (на основі чого й виникають норми професійної моралі й традицій). По-восьме, прагнення представника однієї професії визначити свій особливий статус по відношенню до представників інших професій як в сенсі організації, так і в суспільному сенсі, що приводить до самоідентифікації індивіда як представника певної професії, до якої він належить. Якщо яка-небудь з цих характеристик недостатньо виражена, то це свідчить про недостатню професіоналізацію такої діяльності.

Що стосується військової професії, то ми поділяємо погляди С. Хантінгтона на суть військового професіоналізму. Визначення професіоналізму в офіцерській професії, на його думку, є універсальним. Стандарти професії не змінюються з географією, вони мало змінюються навіть з часом. Хороший хірург - він хороший хірург і в Мюнхені, і в Нью-Йорку або Москві. Так і хороший офіцер відповідає однаковими стандартами і має базові компетенції в будь-якій країні в ХХІ столітті, як і в ХІХ. У чому полягає професійна мотивація офіцера? У західному суспільстві, пише С. Хантінгтон, економічні стимули в армії не виконують головної ролі. Також поведінка офіцера всередині своєї професії не може диктуватися заохоченнями й покараннями економічного порядку. Професійний військовий — це не найманий солдат, що продає свої послуги тому, хто більше заплатить. Він також і не тимчасовий громадянин-солдат, якого надихнув на якийсь період патріотизм та почуття обов'язку і який не має наміру вивчати та практикувати мистецтво управління військовою силою. Мотивація офіцера полягає в технічній любові до військової справи й у відчутті соціальної відповідальності за застосування своєї майстерності на благо суспільства. Суспільство ж, зі свого боку, повинно підтримувати службу офіцера, забезпечуючи достатню й постійну оплату його послуг під час служби й у відставці.

Окрім поняття „професія”, існує поняття „спеціальність”, яке визначає обмеження сфери діяльності людини в рамках професії. „Професія” і „спеціальність” - категорії одного порядку, що виражають здібність працівників до здійснення якого-небудь конкретно-

го виду трудової діяльності завдяки певним знанням і трудовим навичкам.

Але ці категорії не тотожні. „Професія” - поняття більше широке, воно включає в себе цілий ряд властивих їй спеціальностей, за допомогою яких у практичній праці здійснюється професійний розвиток працівника. Військова діяльність відрізняється від інших видів діяльності універсальним характером і граничною складністю. Це інтеграційна діяльність, в якій втілені всі інші види й форми людської діяльності. У ній акумулюються аспекти перетворення знання, оцінково-орієнтовної та комунікативної діяльності. Якщо професія виступає формою розподілу військової праці за видами і родами військ і включає цілий комплекс відповідних спеціальностей, то спеціальність конкретизує завдання даної професії стосовно певних об'єктів. У свою чергу, спеціальності, за характером участі воїна у рішенні бойових (навчально-бойових) задач, поділять на основні, допоміжні, такі, що забезпечують або обслуговують. Звичайно, границі між спеціальностями достатньо умовні.

Повсюдне впровадження у військах засобів автоматизації як наслідок науково-технічного прогресу привело до нових тенденцій в змісті й структурі військових професій і спеціальностей. Так, з одного боку, подальшого розвитку отримала тенденція диференціації спеціальностей, все більшого звуження спеціалізації, а з іншого - розповсюдження технічних комплексів і автоматизованих систем сприяє об'єднанню раніше розмежованих бойових операцій в єдиний процес і таким чином, сприяє формуванню військових професій і спеціальностей широкого профілю. Причому не тільки відбувається механічне підсумовування й перерозподіл знань, навичок і вмінь щодо колишніх спеціальностей на вищій технологічній основі, але й з'являються принципово нові, гранично широкі за діапазоном професії, що потребують відповідних нових знань.

Розширення профілю військових спеціальностей знаходить віддзеркалення в самих назвах спеціальностей, зокрема, в появі „подвійних” спеціальностей: механік-водій, навідник-оператор, хімік-санітар тощо. Роста кількість так званих „прохідних” спеціальностей, тобто спільних професій для багатьох військових і цивільних сфер (зв'язківець, водій, електронщик, програміст тощо).

У наш час у сфері військової праці нараховується близько 6

тисяч різних спеціальностей, тоді як під час першої світової війни в збройних силах воюючих країн налічувалося близько 200 різних спеціальностей, а в другій світовій війні - близько 600.

Що стосується суб'єктивного боку праці, то він включає в себе ставлення до праці та систему мотивів.

На нашу думку, суть ставлення до служби в армії полягає у рівні реалізації професійного потенціалу військовослужбовця під впливом усвідомлених потреб і сформованого інтересу до військової служби, що виражається у ступені його прагнення виявити свої знання, вміння, навички під час виконання військових обов'язків. Розрізняють об'єктивні показники ставлення до військової служби (показники бойової, професійної, гуманітарної підготовки, стан військової дисципліни) та суб'єктивні (задоволеність різними боками військової служби: рівнем грошового забезпечення, змістом й умовами служби, взаємовідносинами в колективі). Дослідження зв'язку між змістом обов'язків, що виконуються військовослужбовцями за контрактом, розміром грошового забезпечення з одного боку, та рівнем задоволеності військовою справою з іншого боку, дозволяє зробити висновки про те, що зміст обов'язків, які виконуються військовослужбовцями за контрактом, та рівень грошового забезпечення безпосередньо впливають на рівень задоволеності ними військовою справою, але незадоволеність змістом виконуваних обов'язків впливає більше, аніж незадоволеність грошовим забезпеченням.

Аналіз результатів дослідження показує, що характеристики змісту військової служби визначають ставлення військовослужбовців до виконання своїх військових обов'язків або як до потреб особистості, або як до засобу існування. Зміст військової діяльності детермінує як об'єктивні показники служби, так і ступінь задоволеності військовою справою в цілому і рівнем задоволеності розмірами грошового забезпечення. Встановлено, що розмір грошового забезпечення та матеріальна зацікавленість не виступають як основні, самостійні чинники, а залежать від змісту військової діяльності. Також встановлено, що зміни у змісті військової діяльності (зростання напруженості бойової підготовки) є головною умовою, яка визначає напрямок трансформації ставлення до виконання військових обов'язків військовослужбовцями.

У сучасних умовах зростання якісних характеристик військово-

вослужбовців, зростання рівня доходів населення взагалі та військово-вослужбовців зокрема подальше підвищення рівня задоволеності військовою справою, на нашу думку, буде залежати, в першу чергу, від удосконалення змісту військової справи. Чинники, що визначають рівень задоволеності військовою справою, мають безпосереднє відношення до формування морального духу військовослужбовця та армії в цілому, а здоровий моральний дух - основа високої бойової готовності Збройних Сил України.

Для з'ясування змісту мотиваційної сфери військово-професійної діяльності зупинимося на уточненні її суті.

Мотиви (від латинського *шоуео* - „рухаю”) - те, що спонукає діяльність людини, та, заради чого вона відбувається. У сучасній психології термін „мотив” застосовується для позначення різних явищ і станів, що викликають активність суб'єкта. Мотивам присвячені численні роботи представників біхевіоризму та глибинної психології, фахівців з управління та соціології. Біхевіористи звичайно розуміють під мотивами будь-які стимули як зовнішні, так і внутрішні („мотиваційні змінні”), які здатні викликати або активізувати поведінку. У глибинній психології роль головних мотивів приписується закладеним у людині біологічним інстинктам і потягам, що під впливом соціального розуму придушуються і виступають у своїх непрямих проявах (психоаналіз З. Фрейда тощо). Важливим внеском у розвиток вчення про мотиви була розробка ідей про суб'єктивно-об'єктивну природу мотивів (поняття про „спонукальну силу” мотивів Левіна), про незалежність мотивів людини від елементарних біологічних потреб (Олпорт) і про мотиви, що виражають систему життєвих цінностей людини (Нюттен).

У вітчизняній психології проблема мотивів розробляється у зв'язку з дослідженням структури людської діяльності та свідомості. Уявлення про предметну й соціальну природу мотивів протистоять як теоріям, що ставлять людські мотиви в залежність від „глибинних” інстинктивних потягів, так і теоріям, що приписують спонукальну силу суб'єктивним емоційним переживанням. Справа в тому, що не емоції визначають мотиваційно-значущу сферу діяльності людини, а навпаки, розвиток мотивів збагачує та перебудовує самі емоції і почуття. Це необхідно враховувати у своїй виховній роботі з підлеглими командирам усіх рівнів.

Мотивація, процес спонукання людини до здійснення тих чи інших дій, вчинків часто являє собою складний акт, що потребує аналізу й оцінки альтернатив вибору і прийняття рішень. Мотиви, як відомо, часто-густо зіставляють з діяльністю в цілому, а мету - з окремими діями. Хоча таке однозначне зіставлення і невірне, воно, проте, відображає велику спільність мотивів порівняно з метою. Ціль конкретніша за мотив, у зв'язку з одним мотивом формуються різні цілі, мотив співвідноситься з потребою, а ціль - із предметом. Але при цьому спрямованість на позначку, вектор „мотив - ціль” визначає конкретні дії суб'єкта й організовує їх.

Професійні мотиви - це конкретизація трудових мотивів, причому множинна: кожен трудовий мотив може конкретизуватися в декількох професійних мотивах. Наприклад, трудовий мотив „заробити” може бути конкретизований шофером у декількох напрямках: перевиконання плану перевезень, заощадження пального, збереження автомашини, підріток на стороні тощо. Мотив військово-службовця просунутися по службових сходах може бути реалізований також у різних формах як позитивних, так і негативних (кар'єризм). Отже, професійних мотивів більше, ніж трудових.

У свою чергу, кожен професійний мотив повинен мати можливість конкретизуватися в безлічі конкретних цілей. Мотиви відображають професійну специфіку конкретних корисних результатів діяльності, що передбачаються фахівцем, і виражають зміст його професійних дій. Вміння ставити професійними способами професійні цілі в конкретних умовах діяльності і досягати їх відрізняє професіонала від непрофесіонала.

Таким чином, потреби, результати, функції та мотиви професійної діяльності виражають і відображають технологічну специфіку і зміст діяльності.

Щодо будь-якої діяльності доцільно виділяти провідний мотив (або підмножину таких мотивів). Але це не означає, що у вивченні професійної (або іншої) мотивації можна обмежуватися провідним мотивами.

Від мотивів варто відрізнити мотивування, тобто висловлення, що виправдовують ту чи іншу дію шляхом вказівки на об'єктивні або суб'єктивні обставини, що її спричинили; мотивування можуть не збігатися з дійсними мотивами вчинку або навіть свідомо

маскувати їх. Дану обставину важливо враховувати військовим керівникам при аналізі поведінки особового складу.

Мотиви можуть виступати в різній формі. Коли людина не усвідомлює своїх потреб, але діє відповідно до своїх імпульсів, що спонукають, говорять про потяги. З. Фрейд, який вивчав роль несвідомого, підкреслював, що “багато чого в «Я» безумовно несвідоме”. На діяльність людини можуть дуже впливати потяги, якісь психологічні стани, що виражають неусвідомлену або недостатньо усвідомлену потребу. Одні потяги спонукають до позитивної діяльності, інші проявляються в агресивних, руйнівних діях.

Багато вчених вважають, що потяг - це початковий етап формування мотивів поведінки людини. Неусвідомлені спочатку потяги, поступаються місцем усвідомленим мотивам. Звідси впливає важливий методологічний висновок для роботи командирів: необхідність сприяти переходу позитивних потягів підлеглих у серйозний мотив поведінки.

У такій формі мотиви найчастіше проявляються у молодих людей. Мотивація поведінки у формі потягів часто буває причиною прикрих вчинків. Виділяють і таку форму мотивів, як бажання. На відміну від бажань, мотив більш активно спонукає до дій. Потяги, бажання - це прості мотиви, які пов'язані з матеріальними потребами людини. Мотиви створюють ієрархічну піраміду, в основі якої лежить провідний мотив (від нього залежить спрямованість особистості). Ієрархічні відношення мотивів звичайно прояснюються у випадках конфлікту мотивів, коли людина перебуває в ситуації вибору. У ході діяльності можуть з'являтися нові потреби й мотиви, а ціль згодом може набути самостійної спонукальної сили, тобто стає мотивом.

Досить своєрідною є мотиваційна сфера діяльності військовослужбовців в умовах воєнного часу. Мотиви - необхідний компонент бойової діяльності, її психологічної структури. Кожна дія відбувається під впливом певного мотиву, бажання, інтересу, ідеалу, переконання, почуття обов'язку, соціальної вимоги, що стали потребами.

У психологічних дослідженнях виділяють кілька груп мотивів. До першої належать мотиви, обумовлені особливостями особистості офіцера, політичними потребами та ідеалами, загальним від-

ношенням до своєї професії, до своїх начальників. До другої групи належать мотиви, породжувані характером обстановки, її складністю, динамічністю. До третьої - мотиви, що виникають за прямої воли старших начальників виконати бойове завдання.

Також виділяють **загальні соціальні мотиви** як прояв потреб, що актуалізуються в конкретній ситуації.

Основні з них такі:

- боротьба з ворогом до повного знищення;
- помста за смерть, горе і страждання людей, рідних, близьких, бойових товаришів;
- сумлінне виконання усіх наказів та розпоряджень командирів і начальників;
- самозбереження життя, збереження життя своїх бойових товаришів і командирів;
- розгром ворога, повернення до мирного життя, створення родини, можливість кохати, трудитися, рости і виховувати дітей;
- одержання морального схвалення своїх вчинків і дій з боку командирів і товаришів по підрозділу;
- усвідомлення себе як людини, яка виконує особливу соціально значущу діяльність, що відрізняє її й товаришів по зброї, від інших членів соціуму;
- схвалення вчинків і виділення особистих заслуг військовослужбовців перед Вітчизною;
- вірність традиціям підрозділу, частини, виду військ;
- повернення до віри й національне відродження;
- недопущення вчинків, дій, що будуть засуджені колективною думкою, статутами і законами;
- самоствердження офіцера серед товаришів по службі своїми бойовими справами;
- потреба в бойовому суперництві з супротивником.

Як правило, у бойовій діяльності військовослужбовця має місце не одна потреба, а декілька, що породжують і відповідні мотиви.

У мотивах бойових дій воїнів визначаються властивості їх особистості, їх світогляд, відношення до поставленого завдання, до командира та колективу, до бойової обстановки і війни в цілому.

Мотиви спонукають воїна виявляти бойову активність, до-

дають певний особистісний зміст його діяльності. Фахівці відзначають, що в процесі бойової діяльності у воїнів виникають такі мотиви, що визначаються конкретною бойовою обстановкою, змістом виконання завдань і мають особистий сенс. Мотиви такого роду виникають у зв'язку з усвідомленням близьких цілей і окремих завдань. У процесі співвіднесення у свідомості офіцера мотивів бойової діяльності з конкретними цілями його дій утворюється особистісний зміст діяльності в цілому.

Отже, усі ці міркування, які є необхідними для уточнення поняття „мотив”, дозволяють сформулювати висновок, важливий для вирішення основної проблеми дослідження: унікальність і неповторність особистості визначається не асортиментом потреб, а якістю задоволення абсолютно однакового для усіх людей набору базових потреб.

Аналіз результатів показує, що сьогодні основні мотиви влаштування на військову службу носять прагматичний характер, і вони за значущістю, наприклад, для військовослужбовців-контрактників значно випереджають соціально значущі мотиви.

3. Професійні якості офіцера як командира та управління

Кожний командир для успішного управління підрозділом повинен мати певні особисті якості.

Під командирськими якостями розуміють властивості особистості офіцера, які забезпечують ефективне виконання службових обов'язків. Перелічені в таблиці якості мають чисто умовний розподіл. Усі якості знаходяться в діалектичному взаємозв'язку і характеризують одну особистість.

Умовно прийнято розподіляти командирські якості на чотири групи:

морально-політичні;

професійно-бойові;

психологічні;

фізичні.

Структурно ці якості показано в таблиці 1.

Таблиця 1 – Якості особистості командира

Назва групи якостей	Перелік якостей особистості відповідної групи
1 Морально-політичні	1 Політична свідомість 2 Переконаність 3 Моральність
2 Професійно-бойові	1 Компетентність 2 Дисциплінованість 3 Командирська воля 4 Організаторські здібності 5 Творчі здібності
3 Психологічні	1 Психологічна стійкість 2 Професійна адаптація
4 Фізичні	1 Витривалість 2 Сила 3 Спритність 4 Швидкість у діях

Розглянемо більш детально кожен з груп.

Морально-політичні якості

Головним завданням командирів усіх категорій є забезпечення рівня бойової готовності, необхідного для надійного захисту Батьківщини. Виконання цього почесного завдання можливе лише за умови, що командний склад буде відповідати високим вимогам, які до них ставляться. Особливо це стосується молодих офіцерів та їхніх майбутніх підлеглих молодших командирів. Оскільки їхній шлях командирської діяльності тільки-но розпочинається, а становлення як командира ще продовжується.

Відомо, що вимоги до командного складу постійно зростають. Адаптація до новітніх засобів збройної боротьби та надходження до армії нової модернізованої бойової техніки й озброєння вимагають від командирів постійного удосконалення їхньої професійної підготовки. Крім того, зростання культурного рівня і технічної підготовки молоді, що призивається на військову службу, також вимагають від військових керівників удосконалення методів навчання та виховання особового складу підпорядкованих підрозділів. Усе це обумовлює формування у командирів високих морально-політичних та професійно-бойових якостей. Що стосу-

ється групи морально-політичних якостей, то вплив на їхнє формування чинять соціально-політичні зрушення, які мають місце в нашій державі. Тому найважливішим завданням з підготовки молодих командирів є формування у них політичної свідомості. Якщо індивідуальна свідомість – це сутність особистості, тобто духовний світ, що складає систему політичних переконань, наукові погляди на природу, суспільство та людські взаємини, то політична свідомість – це здатність думати, обмірковувати і визначати своє відношення до дійсності з громадської позиції.

Для політичної свідомості характерним є науковий світогляд. Саме він характеризує особистість командира і визначає його життєву позицію, ідеали, мотиви вчинків та моральні риси. В ньому відбиваються відповідальність командира перед суспільством за захист Батьківщини, відданість справі, якій він присвятив усе своє життя. Ось чому основою виховної роботи є формування у командирів усіх ступенів наукового світогляду, відданості справі розбудови соборної, незалежної України та любові до її народу. Науковий світогляд дає командирю правильну орієнтацію в усіх напрямках службової діяльності. Чим вище рівень знань, чим досконаліше командир оволодів законами суспільного життя, тим більш упевнено він може діяти, виконуючи управлінські функції, і тим самим сприяти досягненню головної мети управління – підвищенню рівня бойової готовності підрозділу.

Формування особистості командира полягає не тільки в тому, щоб він надбав бойових якостей, тобто зробити з нього висококласного військового фахівця, але й виховати його переконаним, політично свідомим військовослужбовцем. Для цього необхідно формувати й розвивати політичну переконаність, яка складається з твердої віри в правоту своєї справи. Переконаність визначається надзвичайно стійкими мотивами діяльності особистості, які дуже потужно впливають на поведінку командира в найскладніших ситуаціях життя, служби, бою. Іншими словами, переконаність – це якісна характеристика людини. Переконаний командир за будь-яких обставин високо пронесе прапор політичних ідеалів, пов'язаних з незалежністю та безпекою держави. Його дії будуть носити надзвичайну якість та послідовність, а прагнення досягти мети буде сильнішим за смерть.

Сила переконання робить свій відбиток у свідомості командира тоді, коли він веде боротьбу з несправедливістю, з порушенням законів України, проявляє принциповість за будь-яких обставин, навіть несприятливих особисто для нього.

Одним із дуже важливих завдань виховання командирів та їхніх підлеглих є формування у них патріотичних почуттів. Ці почуття проявляються щоденно в їхніх конкретних вчинках, в усвідомленні глибокого зв'язку з народом, причетності до його справ. Найефективнішим методом розвитку патріотичних почуттів у командирів є виховання їх на бойових, трудових традиціях нашого народу. Удосконалюючи та розвиваючи цей напрямок ідеологічної роботи, необхідно прагнути підсилення в ньому морального аспекту; у військових буднях тісно пов'язувати велич традицій, подвигів старших поколінь з нормами поведінки сучасних військовослужбовців. Спираючись на приклади старших поколінь, виховувати у воїнів Збройних Сил вірність військовому обов'язку, готовність захищати свою Батьківщину, а якщо буде потрібно, то і віддати за неї життя.

У нерозривному зв'язку з переконаністю знаходиться принциповість командира, яка відбивається у відношенні його до служби та критики. Принциповість – це якість, в якій визначається вірність певним принципам. Інколи під принциповістю неправильно розуміють просту упертість, небажання виправити очевидну помилку, змінити невірний, хибний погляд на ті чи інші події військового життя або на поведінку підлеглих. Принциповість визначається високою вимогливістю до себе, справедливим відношенням до підлеглих, товаришів по колективу. Принциповість передбачає стійкість переконань. Командир не може говорити сьогодні одне, а завтра інше. Принциповий командир ніколи і ні в чому не допустить послаблень, не піде на угоду з совістю, чесно визнає свої помилки і буде прагнути їх усунути. Він завжди ставитиме суспільні інтереси вище особистих.

Переконаність командира свідчить про його політичну зрілість, означає, що його науковий світогляд перетвориться у глибокі особисті переконання, в активну життєву позицію.

Командир будь-якого рангу повинен бути взірцем моральності. Переконаність, ідейність людини знаходять прояв у його по-

всякденному житті, що приводить до появи відповідних моральних звичок.

Безумовно, моральні звички потрібно виробляти, щоденно впливаючи на свідомість військовослужбовця, добиватися зміни його поведінки на краще, пробуджувати відчуття гідності та відповідальності перед військовим колективом за свої дії.

Безмежна відданість Батьківщині викликає соціальну зрілість – прагнення та вміння робити висновки про справи і вчинки інших військовослужбовців та свої власні із суспільних позицій. Соціальна зрілість проявляється не тільки тоді, коли треба вибирати між життям та смертю. Вона потрібна командирі щоденно під час вирішення питань його службової діяльності. Командир, якому притаманна соціальна зрілість, завжди і всюди ефективно виконує свої службові обов'язки протягом служби.

Моральні норми, уявлення, ідеали діють на найглибші психологічні механізми військовослужбовця. Вони сильно впливають на мотиви його дій. Мотиви дій нерозривно пов'язані з оцінками та самооцінками, які проводяться на підставі моральних вимог та ідеалів. Якби виконання моральних норм не супроводжувалося позитивною оцінкою людської поведінки, а порушення – негативною, вимоги моральності перетворилися б у добрі побажання, позбавлені будь-якої суспільної ролі. Оцінки перетворюють мораль у дуже важливий засіб соціального контролю за поведінкою військовослужбовця.

Моральні погляди, уявлення, ідеали складають моральний світ особистості. Цей світ може бути багатим і бідним залежно від того, як військовослужбовець вбирає в себе передові моральні ідеали, наскільки глибокі і багатогранні його уявлення про мораль, життя, культуру.

Серед моральних почуттів командира виділяється своїм суспільним значенням відчуття обов'язку перед багатьма поколіннями людей, які створили матеріальні і духовні цінності, якими кожний з нас користується від народження до останніх днів життя. Вдячність людям старших поколінь, які віддавали свої сили і навіть своє життя за щастя нашої Вітчизни, є найяскравішим моральним почуттям командирів Збройних Сил. Зміст морального вихо-

вання полягає в тому, щоб перетворити суспільні моральні вимоги в особисті моральні цінності кожного.

У почутті патріотизму на перший план виступає любов до Батьківщини, до свого народу, усвідомлення зв'язку з ним, співучасть у його справах. Любити Вітчизну – це означає усіма силами сприяти зміцненню її могутності, вирішенню завдань, які постають перед народом України. В цьому сутність патріотизму. Усвідомлення особистої участі в розбудові незалежної держави, глибоке розуміння необхідності напруження усіх творчих сил для досягнення мети, реальні справи, які збільшують силу і славу Батьківщини, – ось що надає патріотизму дієвий характер, перетворює любов до неї в найважливіший стимул командира Збройних Сил України.

Виховуючи своїх підлеглих, командири повинні прагнути прищепити їм не тільки вміння вимогливо ставитися до власних вчинків та дій, а й до відповідальності за результат справи, яку виконує увесь військовий колектив. У цих умовах стає діючою відповідальність військової організації за кожного її члена. Характерною рисою моральності є високе усвідомлення суспільного обов'язку (нетерпимість до порушень суспільних інтересів). Командир не може і не повинен не реагувати на недбайливе ставлення до військової справи. Він повинен бути нетерпимим до виявлення недбалості, самозаспокоєності, пияцтва, а також до аморальних вчинків, які завдають шкоди військовому колективу і суспільству.

До інших дуже важливих якостей, притаманних командирів, можна віднести чесність і правдивість, моральну чистоту та скромність у суспільному та особистому житті. Усі ці якості – благородні риси морального складу громадян України, найважливіші вимоги нашого морального кодексу, який знаходить свій відбиток у військових правових актах. Так, наприклад, у тексті Військової присяги записано: "...присягаю Українському народові завжди бути вірним і відданим, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок ..."

Командири повинні володіти самокритичністю – одним з найяскравіших виявів моральності. Досвід життя військ підтверджує, що критика і самокритика – найефективніша зброя для пере-

моги нового над старим. Цей метод дозволяє виявити недоліки в навчанні та вихованні підлеглих, у службі військ. Тенденція згладжувати, уникати невіршених проблем, гострих питань, замовчувати недоліки та труднощі не допомагають справі, а лише перешкоджають вирішенню отриманих завдань. Крім того, такий підхід гасить активність мас, а разом з тим і ефективність виконання завдань.

Світогляд і мораль особистості формуються й отримують розвиток лише в суспільно-важливій службовій діяльності. У зв'язку з цим первинне значення має відпрацювання ясного розуміння моральної сторони військової справи, уміння оцінити з високих моральних позицій і свою власну службову діяльність і діяльність товаришів та всього військового колективу.

Надзвичайно важлива роль колективу в моральному вихованні. Те, що характеризує стосунки у військовому колективі, що виховується щоденно, переноситься на поведінку військовослужбовця за межами підрозділу, на увесь уклад його життя, на його ставлення до служби. Тому розсудливі командири використовують авторитет колективу для успішного управління підрозділом. Особливо ефективно можна використовувати колектив для впливу на поведінку недисциплінованих воїнів.

Моральні переконання викристалізуються в безкомпромісній боротьбі з поглядами, які вже віджили своє, нашаруваннями та традиціями минулого. Тому дуже важливим є правильна та принципова оцінка з боку командира негативних виявів - як неприхованих, так і прихованих, завуальованих. Така оцінка може бути для одних військовослужбовців як попередження, для інших - як заборона і профілактика виникнення негативних явищ.

За роки незалежності України культурний та духовний рівень військовослужбовців значно піднявся. Вони стали гостріше реагувати на всі негаразди військового життя. Це вимагає від командирів чутливого ставлення до підлеглих, турботи про поліпшення умов їхнього життя. Командири повинні поєднувати в собі принципovu вимогливість до підлеглих з повагою до них.

Виходячи з того, що вимоги безумовного виконання норм моралі юридично закріплені у Військовій присязі та військових статутах і їм надана сила закону, можна зробити висновок, що мо-

ральності воїнів надається особливе значення. Розвинути у військовослужбовців моральність до рівня сучасних вимог – це означає, по-перше, перетворити норми моралі в їхні особисті переконання, по-друге, прищепити їм систему позитивних звичок поведінки, які б відповідали загальнодержавним нормам моралі.

Професійно - бойові якості

Командир будь-якого рівня повинен поєднувати в собі високі морально – політичні якості з відмінною професійно-бойовою підготовкою. Це поєднання йому потрібне для підтримання на необхідному рівні бойової готовності підрозділу та забезпечення військово – технічної переваги над ворогом. Для цього він повинен мати великий запас знань, умінь, навичок та бути компетентним у межах своїх повноважень. Що ж розуміють під компетентністю? Компетентність – це здатність застосовувати на практиці набуті знання, уміння та навички, а також спроможність самостійно здобувати нові знання та відпрацьовувати нові уміння і навички, необхідність у яких викликана життям. Компетентність командира також визначає його здатність організувати та забезпечувати бойові дії підрозділу та управляти ним під час бою.

Компетентний командир відзначається розвинутим тактичним мисленням, глибокими знаннями закономірностей збройної боротьби; здатністю глибоко аналізувати та обмірковувати всі можливі варіанти бойового застосування підрозділу; умінням знаходити, підтримувати та втілювати у практику управління все нове, передове; знаннями та суворим виконанням вимог статутів, настанов, наказів, директив та інших керівних документів; умінням максимально використовувати зброю та техніку.

Необхідно враховувати, що сучасна війна розширить масштаби бойового використання сил та засобів, збільшить розмах бойових дій, які будуть супроводжуватися особливою напругою і швидкоплинністю. Все це накладає свій відбиток на форми і методи управління підрозділами в бою. Безумовно, центральне місце в управлінні військами належить командирі. Він повинен швидко орієнтуватися за будь-яких обставин, логічно мислити, чітко висловлювати свої рішення, а це можливо лише за умови, що командир є компетентним фахівцем.

Компетентний командир повинен мати високий рівень загальної культури та добре розвинуту командирську мову: ясну, чітку, лаконічну, енергійну та переконливу.

Командирам, які закінчили ВВНЗ, потрібно пам'ятати, що отримані в стінах навчального закладу знання, уміння та навички дуже швидко застарівають. Щоб бути висококваліфікованим фахівцем, недостатньо лише володіти певною сумою знань – потрібно уміти легко, а головне своєчасно орієнтуватися в новітніх тенденціях та напрямках розвитку військової справи. Головною проблемою навчання у ВВНЗ є те, що майбутнім командирам намагаються передати якнайбільше інформації, а потрібно навчити його самостійної праці над літературою, озброїти його не стільки знаннями з даної науки, скільки її методами, які б дозволили правильно розпізнати все нове, опанувати та прагнути розвинути його. За час навчання неможливо видати рекомендації з вирішення усіх можливих життєвих завдань, та цього і не потрібно робити. Головним у цьому є виховання віри у свої сили, здібності, а також уміння розпорядитися найкращим чином цими силами та здібностями.

Дуже важливим фактором, що впливає на результат управлінської діяльності командира, є його дисциплінованість. Дисциплінованість – це свідоме ставлення військовослужбовця до законів, військового порядку, внутрішня переконаність у необхідності виконання вимог Військової присяги, статутів та моральних норм, уміння, навички та звички керувати своєю поведінкою за будь-яких обставин відповідно до цих вимог. Військова дисципліна – категорія державно-правова, вона передбачає суворе і точне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених законодавством України та військовими статутами. В той же час дисципліна – моральна категорія. Це означає, що для виконання її вимог дуже важливе місце посідає глибоке усвідомлення військовослужбовцями свого обов'язку перед Вітчизною. З цієї нагоди можна навести слова відомого педагога-вихователя А.С. Макаренка: „Дисципліна виявляє себе не тоді, коли людина робить для себе що-небудь приємне, а тоді, коли людина робить що-небудь важке, несподіване, яке вимагає значної напруги. Це він виконує тому, що переконаний в необхідності та корисності цієї справи для всього колективу і для всього суспільства та держави”.

Ідейною основою військової дисципліни є політична свідомість, непохитна переконаність військовослужбовців, які володіють глибоким розумінням об'єктивної необхідності збройного захисту Батьківщини. І, як показали події на Близькому Сході, Балканах, ця необхідність має підстави.

Практика управління підрозділами показує, чим вище відповідальність та вимогливість командира, чим активніше і змістовніше ведеться робота щодо зміцнення військової дисципліни, тим вона міцніша, тим вище якість навчання та рівень бойової готовності підрозділів та частин.

Вимогливість – це одна з невід'ємних якостей стилю виконання обов'язків командира. Справжня вимогливість є цілеспрямованою, систематичною, повсякденною. Вона органічно входить у стиль роботи командира і повинна бути справедливою та мати принциповий характер.

За змістом вимогливість є творчою. Вона не тільки містить у собі прагнення досягти певних результатів, осудження відхилень від норм та правил поведінки, але й підтверджує їхню сувору обов'язковість, показує правомірні шляхи для досягнення бажаної мети та виправлення помилок. Уміння вимагати не з'являється само по собі, ним потрібно оволодівати. Важливе й інше – не тільки навчитися вимагати, але й домагатися виконання вимог. Бути послідовним, не зупинятися на півдорозі, не пасувати перед труднощами. Дії командира повинні бути безкомпромісними до найменших порушень дисципліни, до безладдя, зловживань та бюрократизму. Але вимогливість, осудження провини у командира повинно органічно поєднуватися з довірою до підлеглого, з товариською порадою щодо виходу зі скрутного становища чи виправлення помилок. І що дуже важливо, командир не має права ображати підлеглого, принижувати його гідність.

Виконання управлінських функцій командиром, особливо в сучасному бою, буде проходити у виключно складних умовах. Ця обставина вимагає, щоб командир володів волею, тобто здатністю свідомо керувати собою в боротьбі за досягнення складної мети.

Командирська воля – це вища спонукальна та розпорядлива форма регулювання діяльності військового керівника, яка забезпечує перехід від пізнання та переживання до практичного виконан-

ня обов'язків, до зміни дійсності у зв'язку з потребами, намірами та інтересами.

Воля пов'язана з усвідомленням її залежності від мети. Від того, яку мету перед собою ставить командир, яке значення має її досягнення для нього особисто, для військового колективу, в якому він служить, Збройних Сил та суспільства в цілому, залежить ступінь вольової напруги.

Характерною ознакою командирської волі є цілеспрямованість, тобто направленість дій командира на досягнення поставленої мети, підпорядкування їй усіх дій, думок, енергії. Вона характеризується, з одного боку, чіткою постановкою завдань, з іншого – реальною практичною діяльністю, яка спрямована на їхнє виконання. Саме це визначає здатність командира підпорядковувати свої дії та поведінку високим суспільно важливим цілям. За складних обставин цілеспрямованість дозволяє зосередитися на головному, не відвертаючи уваги на вирішення другорядних питань.

Для командирської волі характерними є ініціатива і самостійність, які свідчать про високу життєву позицію, віру у власні сили. Це має прояв через здатність узяти на себе всю повноту відповідальності за прийняті рішення, дії, вчинки. Ініціативний командир характеризується наполегливістю у справах, які корисні не тільки для нього особисто, але й для всього колективу.

Особливе значення має розумна ініціатива командира на полі бою. Від його ініціативи звісною мірою залежать швидкість ураження ворога та попередження ним несподіваних, раптових ударів. Безумовно, така ініціатива передбачає певний ризик та наявність високої мужності.

Однією з важливих прикмет командирської волі є рішучість, яка виявляється в здатності командира без допомоги з боку швидко обґрунтувати та прийняти рішення. Рішучому командиру властиві критичність розуму, сміливість думок та послідовність у рішеннях і діях під час досягнення мети.

Воля командира не можлива без працьовитості та наполегливості. Ці якості допомагають енергійно долати перешкоди, які стоять на шляху вирішення отриманого завдання. Дійсна наполегливість поєднується зі здоровим глуздом, всебічним розрахунком, умінням гнучко реагувати на зміни обстановки.

Ознаками командирської волі є витримка та самовладання. Ці прикмети виявляють себе у здатності командира побороти негативні емоції, які заважають досягненню мети. Витримка та самовладання – це якості волі, які визначають владу над собою та самоконтроль. Вони допомагають у випадках невдачі або несподіваної зміни обставин утриматися від неправильних дій та прийняти правильне рішення. Так само, як й інші вольові прикмети, вони ґрунтуються на стійкості переконань, звичках та почуттях військовослужбовця, на чіткому розумінні обставин, в яких він знаходиться.

Для ефективного виконання завдань, що стоять перед підрозділом, командир повинен мати організаторські здібності. Командир, що володіє такими якостями, за будь-яких обставин зможе організувати військовий підрозділ у цілому та кожного військовослужбовця окремо на виконання отриманого завдання як планового, так і несподіваного.

Військова діяльність за своєю складністю завжди вимагала від командирів та особового складу підрозділів максимального прояву творчих здібностей. Творчість командира ґрунтується не тільки на знаннях законів збройної боротьби, тактики і техніки, але й на його здібностях здійснювати науковий підхід до вивчення явищ і процесів. Особливо збільшується значення творчих здібностей на сучасному рівні розвитку військової справи. Це визначається прискоренням темпів її розвитку, вдосконаленням, появою нових проблем, які вимагають творчого підходу до їхнього вирішення. Для цього командирі необхідно формувати та розвивати здібність помічати нові, передові тенденції, передбачати можливий розвиток подій та впливати на їхні наслідки найкращим чином.

Для творчих здібностей характерна готовність сміливо і обачливо йти на зустріч ризику, але проявляти розумну обережність. Розвиток творчих здібностей вимагає від командира удосконалення уваги, пам'яті та творчої уяви. Потрібно сказати, що формування згаданих якостей допомагає розвивати у командира інтуїцію. Особливість інтуїтивного пізнання полягає у стрибку через послідовні ланки логічної побудови розумового процесу. Тому процес інтуїтивного пізнання не формалізується, для нього неможливо відпрацювати певну логічну формулу. Всі ланки розумового процесу в даному разі ніби зливаються в одне ціле, що і дає мож-

ливість отримати несподіваний інтуїтивний висновок. Цей висновок є результатом діяльності мислення, коли одночасно і миттєво враховується безліч даних і факторів.

Важливість інтуїтивного пізнання в бойових обставинах визначається трьома факторами: наявністю великої кількості даних про обстановку, які беруться до уваги під час прийняття рішення; майже завжди існуючою неповнотою вичерпних даних і потребою їхнього здобуття та уточнення; обмеженням часу на прийняття рішення та доведення його до підлеглих. Цілком зрозуміло, що за таких умов інтуїція є одним з необхідних моментів управління військами. Тому розвинення здатності командира до інтуїтивної оцінки обстановки і прийняття рішення є важливим напрямом формування його тактичного мислення.

Психологічні якості

Боездатність підрозділів певною мірою, залежить від психологічних якостей та морально-бойової стійкості особового складу. Війна є всебічним випробуванням воюючих сторін. Але найсуворіше перевіряються в ній люди.

Взагалі військовій діяльності притаманна надзвичайно складна та відповідальна праця, яка пов'язана з тяготами та нестатками, надзвичайними напруженнями фізичних та морально-психологічних сил, дуже обмеженим часом на виконання завдань, суворо регламентованим побутом. Усе це повинно враховуватися командирами під час організації навчання та виховання з тією метою, щоб підготувати своїх підлеглих до дій у складних умовах. В умовах, коли військовослужбовець зіткнеться з новими моральними, фізичними та психологічними випробуваннями. Для подолання цих перешкод командирам потрібно формувати в собі, а так само і у своїх підлеглих, психологічну стійкість. Що ж розуміють під психологічною стійкістю? Психологічна стійкість – це здатність людини швидко пристосовуватися до умов, що часто змінюються, переносити тяготи та нестатки військової служби, а також суворі випробування сучасної війни.

Для психологічної стійкості дуже важливими є такі якості командира, як стійкість та мужність. Вони виявляються в здатності швидко опанувати страх і зберегти присутність духу, уміло використовувати всі можливості для виконання отриманого завдання.

Особливості бойової діяльності висувають специфічні вимоги до мислення командира. Бій, як відомо, пов'язаний з небезпечкою. Небезпечна для життя обстановка природно викликає у командира, як і у кожної людини, відчуття страху. Це може призвести до втрати контролю над собою, втрати здатності доцільно керувати діями підлеглих за умов, коли він не зможе подолати в собі відчуття страху. Якщо ж йому під силу подолати в собі ці неприємні наслідки небезпеки, тоді результати його психічної, а також і розумової діяльності значно збільшаться: швидкість мислення зростає, точність розрахунків та висновків підвищується. В такому разі небезпечна ситуація стає своєрідним стимулятором розумової діяльності. Здатність бути зібраним у небезпечній обстановці – необхідна якість командира. Підготовка командирів з такими якостями вимагає великих зусиль від усіх, хто нею займається, і повинна проводитися тепер, в умовах мирного життя.

Уміння знайти головне, не випускаючи деталей, ясність та визначеність висновків – необхідна вимога до мислення командира в бойовій обстановці. Командир зобов'язаний знайти вихід у суперечливій ситуації за простою формулою вирішення. Майже ніколи командир не буде мати всієї інформації про обстановку на полі бою, особливо що стосується противника. Тому у нього можуть з'явитися сумніви щодо правильності зроблених висновків та відданих розпоряджень. Але вони не повинні негативно впливати на безперервність та твердість управління підрозділом. Звідси випливає одна з вимог до мислення командира – рішучість та самостійність, здатність до виправданого та обґрунтованого ризику. Безумовно, кожний командир повинен прагнути до зменшення ризику. Але, якщо командир тільки і буде дбати про свою безпеку, тоді його шанси на успіх в бою будуть незначними. Такий підхід у діях командира приховує нерішучість, розгубленість, безвільність і, як наслідок, – втрату часу, а разом з цим й ініціативи. Ризикувати потрібно, але ризик повинен бути розумним і ґрунтуватися на передбаченні.

Швидка зміна обстановки сучасного бою підвищує значення фактора часу, вимагає від командира інколи миттєвої оцінки ситуації, що склалася, та прийняття обґрунтованого рішення. Швидкість орієнтування в обстановці та прийняття рішення – така

сама необхідна якість розумових здібностей командира, як і згадані раніше. Без цього тепер неможливо розраховувати на успіх. Уміти швидко думати, оцінювати обстановку, приймати обґрунтоване рішення – означає спиратися на глибокі міцні знання, на особистий досвід з управління підрозділом, на інтуїцію. До цього командир повинен готуватися заздалегідь.

До психологічних якостей належить також професійна адаптація. Що розуміють під професійною адаптацією? Звикання до тієї чи іншої життєвої ситуації, яке дозволяє уникнути небажаних емоційних реакцій, і є професійною адаптацією. Досвід, накопичений у процесі навчання та виховання, спілкування з людьми, переживання, радощі і біди допомагають тверезо, об'єктивно оцінити обстановку, свої здібності та можливості, власне місце в житті.

Військовослужбовець, чи то командир або його підлеглий, адаптований до військової служби, має більшу стриманість, волю порівняно з молодими офіцерами щодо умов служби та життя. Такий військовослужбовець не буде ставити занадто високих вимог до оточуючих його людей та умов життя, засмучуватися через те, що не здійснилося бажане, він не буде занадто запальним.

Недаремно командири, які мають великий життєвий досвід, які пережили значні труднощі, справжню небезпеку, як правило, не схильні до підвищеної емоційності. Вони більш витримані, мають більшу волю порівняно з командирами, які щойно розпочали службу діяльність.

Фізичні якості

Сучасний командир повинен мати добре розвинуті фізичні якості. Характер будь-якої війни вимагає від усього особового складу Збройних Сил України, і в першу чергу від командного складу, високої фізичної підготовленості: витривалості, сили, спритності та швидкості в діях.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Підбиваючи підсумок потрібно сказати, що правильній оцінці своєї діяльності та значущості власної особистості для військового колективу та Збройних Сил в цілому сприяють всебічний розвиток командира, широта його кругозору, значний обсяг моральних, етичних та естетичних потреб.

ЛЕКЦІЯ

Тема №2. Роль та місце офіцера як лідера у військово-професійній діяльності

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Основні вимоги та особливості професійної діяльності офіцера
2. Присяга та її значення під час виконання службово-бойових завдань
3. Відповідальність як визначальна якість офіцера
2. Способи організації супутникового зв'язку
3. Засоби радіо і супутникового зв'язку, які застосовуються в Держспецтрансслужбі.
4. Загальна характеристика і способи організації та засоби проводового зв'язку.
5. Загальна характеристика і способи організації та засоби фельд'єгерсько-поштового зв'язку.
6. Загальна характеристика і способи організації та засоби радіорелейного зв'язку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ Генерального штабу ЗС України від 27.04.2018 року №173 «Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування ЗС України».
2. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо застосування військових частин (підрозділів) в антитерористичній операції.
3. Організаційно-методичні вказівки щодо організації морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) у Збройних Силах України на 2018 рік.
4. Ягупов В.В. Військова психологія: Підручник. К.:Тандем, 2014. 656 с.
5. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. К.: Либідь, 2022. 350 с.
6. Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і

сержанта: Частина II «Методика та системи виховання військовослужбовців» / О.В.Бойко, Л.В. Коберський, В.М. Кожевніков, А.М. Романишин, С.В. Скрипник . Л.: АСВ. 2022. 370с.

7.Знати. Вміти. Любити. Психологія індивідуальної виховної роботи з військовослужбовцями: Навчально-методичний посібник / А.М. Романишин, В.М. Кожевніков, І.М. Гузенко, М.С. Маруняк. – Львів: АСВ, 2022. 267с.

8.Лідерство сержанта та офіцера (психолого-педагогічний аспект): Навчально-методичний посібник / О.В.Бойко, О.В.Копаниця, А.В.Луцьков, А.М.Романишин, Н.Спейд – Львів: ЛІСВ, 2019. 188 с.

9.Бойко О.В., Миценко Д.В., Романишин А.М. Психолого-педагогічний практикум лідерства командира взводу (роти): Навчально-методичний посібник. – Львів: АСВ, 2019. 153 с.

10.Психологічна допомога в бойових умовах. Л.: АСВ, 2014.

11.Пам'ятка з психології бою. – К.: МО України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2014.

12.Військове виховання: історія, теорія та методика: Навч. посібник / За ред. В.В. Ягупова. – К.: Graphic&Design, 2022. 560 с.

1.Основні вимоги та особливості професійної діяльності офіцера

Військова служба є видом людської діяльності, що володіють не тільки високою соціальною значимістю, але виходять за межі буденного, пов'язаним з особливими умовами. Збройний захист Вітчизни у всі часи вважалася почесною обов'язком і обов'язком кожного громадянина. При цьому армія завжди розглядалася як частка суспільства, тому в ній знаходять відображення всі ті соціально-економічні та політичні процеси, які відбуваються в суспільстві, а також всі закономірності міжнародної обстановки.

Кінець ХХ - початок ХХІ в. характеризуються виникненням цілого ряду вогнищ військової напруженості, які пов'язані не з проблемами у взаєминах між державами, а з посиленням міжнародного тероризму. Тому і в новому ХХІ в. існує необхідність збройного захисту країни, а отже, військово-професійна діяльність збе-

рігає свою високу соціальну значимість. Які ж особливості цієї діяльності?

Військово-професійна діяльність - це діяльність по захисту Вітчизни. У ній можна виділити численні компоненти. У першу чергу це два наступних основних види: діяльність у бойових умовах (бойова діяльність) і діяльність в звичайних (мирних) умовах. Розглянемо дані види діяльності більш докладно.

Бойова діяльність - це активність військовослужбовців з досягнення цілей збройної боротьби. Слід зазначити, що бойова діяльність дуже специфічна за своїм цілям і завданням, умовам, засобам, труднощам, психологічним змістом. Вона має свої психологічні закономірності, певну внутрішню структуру, цілі, мотиви, способи, через які на її перебіг впливають ряд факторів: військово-політичний, військово-технічний, ідеологічний і психологічний, вид зброї, керівництво колективом, проведена в бою виховна робота, бойова і психологічна підготовка особового складу.

На психологічний зміст і структуру бойової діяльності накладає відбиток те, що в бою вирішуються складні завдання, пов'язані з небезпекою для життя, знищенням цінностей, величезними руйнуваннями, втратами в людях і техніці, різного роду стражданнями і незручностями. Ведення бою пов'язане з підвищенням моральної та юридичної відповідальності за точне виконання обов'язків, вимагає крайнього психічного і фізичного напруження всіх сил військовослужбовців.

Як було сказано вище, будь-яка людська діяльність має свої мотиви. Бойова діяльність не є винятком. Якщо говорити про мотиви початку бойових дій на рівні держави, то основною причиною тут практично завжди є виникнення реальної загрози цілісності та безпеки країни. У свою чергу, ведення бойових дій передбачає прояв певної активності з боку конкретних людей (військовослужбовців). Разом з тим діяльність людей в бойових умовах (бойова діяльність військовослужбовців) має свої спонукальні мотиви, до числа яких відносяться: потреби, почуття, бажання, прагнення, інтереси, ідеали, переконання і т. д.

Безперечно, найважливішою потребою в бою є прагнення людини вижити. Це нормальна, генетично обумовлена потреба у самозбереженні. Однак у різних людей вона може проявлятися по-

різному і може мати різні наслідки - як для конкретної людини, так і для його соціального оточення. Наприклад, одна людина активно і цілеспрямовано оволодіває бойовою технікою та сучасними прийомами ведення бою, оскільки розуміє, що в бою більше шансів вижити у того, хто краще підготовлений. Водночас інша людина в бойовій обстановці прагне уникати небезпечних ситуацій, намагається сховатися за спинами своїх товаришів, тобто проявляє боягузтво.

У той же час слід задуматися над наступним питанням: якщо потреба у самозбереженні є біологічно доцільною, дуже сильною і цілком розумною, то чому історія людства знає тисячі прикладів самопожертви, що змушує людей жертвувати собою в ім'я порятунку інших? Справа в тому, що людина, будучи соціальною істотою, володіє не тільки біологічними, а й соціальними потребами, які у структурі ієрархії потреб, як ви вже знаєте, займають більш високе положення. Отже, бойова діяльність людей обумовлюється не стільки біологічними, скільки соціальними потребами.

Найважливішим соціальним мотивом бойової діяльності військовослужбовців є захист своєї Батьківщини, своєї родини, своїх близьких. Саме цей мотив спонукав тисячі людей в роки Великої Вітчизняної війни жертвувати собою в ім'я спільної перемоги. Даний мотив за своїм характером соціальний: він не виникає у людини з моменту народження, а формується в процесі його виховання і соціального розвитку, виявляється в різних вчинках, відбивається у світогляді і переконаннях. Тому обов'язок кожного військовослужбовця надстрокової служби полягає у вихованні у своїх підлеглих патріотичних почуттів, у формуванні в них готовності і виступити на захист Батьківщини.

Як відомо, будь-яка діяльність переслідує певні цілі. За допомогою бойової діяльності військовослужбовці домагаються досягнення найближчих і більш віддалених цілей. Найближча мета бойової діяльності може полягати в точному виконанні своїх обов'язків, пов'язаних із завданням, поставленим перед відділенням, розрахунком, екіпажем, взводом. Віддалена мета бойової діяльності - розгром ворога, досягнення повної перемоги над ним.

Досягнення цілей в бою протікає в специфічних умовах, що відображають характер війни в цілому, - в небезпечній, повної не-

сподіванок і сильних впливів обстановці. Тому бойова діяльність - це складна форма цілеспрямованого взаємодії між військовослужбовцями і бойовою обстановкою. Домагаючись здійснення цілей в бою, військовослужбовцям необхідно рахуватися з бойовою обстановкою, враховувати її ймовірні зміни, долати негативні впливи, максимально і творчо використовувати зброю, знання, навички, вміння, бойові якості. Виконуючи свої обов'язки, військовослужбовець змушений подумки передбачити можливий хід і результат своїх дій, порівнювати їх з тим, що було задумано, стежити за обстановкою, контролювати свою поведінку.

Слід зазначити, що в будь-якій діяльності зміна умов обумовлює «запуск» адаптаційних механізмів, які забезпечують пристосування до змінених умов діяльності. Бойової діяльності теж властиві свої адаптаційні механізми, але в той же час повної адаптації до умов бою ніколи не настає, оскільки людина не в змозі звикнути до постійної загрози його життю. Рано чи пізно в бойових умовах повинен відбутися зрив адаптації, причому у одних людей це відбувається дуже рано, а у інших значно пізніше. Дана обставина пов'язана не тільки з умовами, в яких опинився індивід, але і з його особистісними особливостями.

Тому в процесі бойової підготовки командири всіх ступенів зобов'язані формувати у підлеглих ті особистісні якості, які обумовлюють успішність діяльності в екстремальній обстановці. До їх числа перш за все слід віднести емоційно-вольову стійкість, толерантність (стійкість) до стресу, морально-етичну нормативність та ін.

Характер сучасного бою і нова зброя ускладнили бойову діяльність, висувають підвищені вимоги до моральної та психологічної готовності особового складу частин і підрозділів при досягненні цілей збройної боротьби. Тому особливо актуальним є виявлення психологічних умов ефективності та надійності бойової діяльності військовослужбовців. Для військової теорії та практики важливо знати, як впливає війна, бій на психіку людей, як управляти їх поведінкою в умовах бойової діяльності, попереджати і долати невпевненість, страх і спонукати до вмілим та самовідданим діям. Вивчення бойової діяльності допомагає зрозуміти сутність та

умови психологічної стійкості та готовності воїнів до бойових дій, шляхи створення психологічних моделей сучасних бойових дій.

Інший вид військово-професійної діяльності - це діяльність у звичайних, мирних умовах. На перший погляд вона навряд чи істотно відрізняється від тієї діяльності, якою людина займався до призову до лав Збройних сил або вступу на військову службу за контрактом. Але така думка помилкова. Молодий чоловік, покликаний для проходження дійсної військової служби, що надійшов у військово-навчальний заклад або виявив бажання служити за контрактом, насамперед, змушений відмовитися від звичних стереотипів поведінки. Це пов'язано з особливостями проходження військової служби. Наприклад, здійснення принципу єдиноначальності передбачає усвідомлене підпорядкування своєї волі, бажань волі іншої людини - командира, що в соціально-психологічному плані супроводжується обмеженням ступеня особистої свободи і активності вибору. Необхідність обмеження ступеня особистої свободи обумовлена суворою регламентацією військової служби (сюди можна віднести обов'язковість виконання розпорядку дня і т. п.).

Іншою особливістю діяльності військовослужбовців є постійна готовність виконати своє професійне призначення в будь-який час і в будь-яких умовах, в тому числі і за безпосередньої ризик для життя, що саме по собі викликає певне психологічне напруження. По суті, військово-професійна діяльність у мирний час - це діяльність, пов'язана з підготовкою до участі в бойових діях. Вона передбачає вивчення бойової техніки, оволодіння прийомами ведення сучасного бою, формування готовності застосувати отримані знання в бою.

Також слід зазначити, що психологічна напруга обумовлено і відривом молодого людини від звичного соціального оточення (сім'ї, друзів і т. п.), адаптацією до нового колективу, обмеженням життєвих перспектив, деякою «інформаційною блокадою». Слід підкреслити, що з призовом на військову службу у молодого людини відбувається зміна режиму дня та системи живлення, збільшуються фізичні навантаження, що в цілому обумовлює перебудову енергетичних і обмінних процесів.

У структурі сучасних Збройних сил військовослужбовець надстрокової служби є основною фігурою. Рівень професійної під-

готовки військовослужбовця надстрокової служби значною мірою визначає можливість вирішувати складні і різнопланові завдання по захисту Вітчизни. Тому всі найбільш розвинені країни світу завжди виявляли і виявляють турботу про підвищення якості професійної підготовки військовослужбовців надстрокової служби.

Професійна діяльність сучасних військовослужбовців надстрокової служби досить різноманітна. З одного боку, це обумовлено складною структурою Збройних сил, наявністю різних військових спеціальностей, з іншого - з розвитком людського суспільства відбувається ускладнення самої військової служби. Сьогодні військовослужбовцю вже недостатньо мати хороший фізичний розвиток, він ще повинен володіти і певними знаннями, без яких неможливо грамотно експлуатувати військову техніку, а, отже, здобути перемогу в сучасній війні. У військово-професійної діяльності військовослужбовця надстрокової служби можна виділити кілька основних напрямів: управління діяльністю військового колективу; виховання і навчання особового складу підрозділу (частини); постійне вдосконалення своїх професійних навичок і знань.

Взагалі, діяльність можна визначити як специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання і творче перетворення навколишнього світу, включаючи самого себе й умови свого існування. Діяльність людини виступає спочатку як практична, матеріальна діяльність. Потім з неї виділяється діяльність теоретична. Будь-яка діяльність складається зазвичай з низки актів-дій чи вчинків, заснованих на тих чи інших спонукань або мотивах і спрямованих на певну мету.

Діяльність суб'єкта завжди пов'язана з деякою потребою будучи вираженням потреби суб'єкта в чому небудь, потреба викликає його пошукову активність, у якій проявляється пластичність діяльності - її уподібнення властивостям незалежно існуючим від неї об'єктів.

У цій підпорядкованості об'єкту, уподібненням йому полягає детермінованість діяльності зовнішнім світом. У процесі цього уподібнення відбувається "намацування" потребою свого предмета, її опредмечивание, перетворення на конкретний мотив діяльності. Надалі діяльність суб'єкта спрямовується вже не самим об'єктом, а його образом, що виникають в пошуковій ситуації.

Зміст діяльності не визначається лише предметним змістом потреби, що задовольняється цієї діяльності. Людина враховує ситуацію, наявність суб'єктивних і об'єктивних можливостей, наявність мети відсутність протилежних потреб, що діють в одному напрямку з основною потребою. І лише потім він на підставі мотиву, який має для суб'єкта дану поведінку і переживається як суб'єктивна підстава рішення діяти так, а не інакше, суб'єкт виправдовує, санкціонує дану поведінку. Мотив замінює одну поведінку іншим, менш прийнятне більш прийнятним і цим шляхом створює можливість певної діяльності.

Однак аналіз багатьох видів трудової діяльності показав, що найбільш значущим чинником регуляції поведінки є емоційна стійкість. Мотивація може навіть перевищувати оптимальний для дії рівень, але поведінка здійснюється неефективно внаслідок дезорганізуючої ролі емоційного стану. Виявилось, що мало володіти прийомами самопобудження, треба ще вміти регулювати свої стани. Були виявлені залежність емоційної стійкості від морально-вольових якостей людини, вміння довільно гальмувати небажані емоційні реакції; - зв'язок із загальною тренуваністю людини довільної саморегуляції різних процесів.

Особливо ясна ця тенденція зсуву інтересу з мотиваційною регуляції до регуляції емоційної проявилася в діяльності людей військових спеціальностей, т. к. військова служба - це специфічний вид діяльності, що відрізняється високою злагоженістю, напруженістю, величезною різноманітністю форм. Зміст військової діяльності визначається сутністю війни як продовження політики іншими засобами, засобами збройної боротьби. Ця боротьба - бій або бойова діяльність - і виступає найбільш концентрованим виразом, самої інтенсивної військової діяльності. Разом з тим вона інтегрує в собі багато інших видів діяльності: політичну, правову, моральну, педагогічну, господарську і т. д.

Більш частковим поняттям по відношенню до військової діяльності є поняття "військово-професійна діяльність" відбиває процес все більш глибокого і повного поділу військового праці, ускладнення його змісту, підвищення вимог до особистісних і спеціальних якостей військовослужбовця. Суб'єктом військової діяльності в цілому є весь особовий склад армії і флоту.

Розглядаючи військову діяльність як процес виконання військовослужбовцями завдань військової служби, вивчення бойової техніки, несення бойового чергування, ведення бойових дій проти ворога і т.д. У ній виділяються наступні компоненти: усвідомлення воїном поставленого перед ним завдання; оформленням мотивів і вироблення планів майбутніх дій; застосування засобів і прийомів діяльності (зброї і бойової техніки); регулювання дій у відповідності із завданням; оцінку і звірення отриманих результатів з тим, що було потрібно або пропонувалося зробити [11].

Для більшості сучасних психологічних розробок характерне виділення провідної ролі мотиваційних аспектів у психологічній структурі діяльності. І це не випадково безпосереднє звернення до мотиваційно-особистісному аналізу діяльності є одним з провідних вимог системного підходу. В даний час різке підвищення технічної оснащеності та інформаційної насиченості військового праці веде до ряду психологічно значущих змін у його змісті: збільшення швидкості обробки інформації, прийняття рішення і провадження виконавчих дій; зростанню питомої ваги в системах управління безпосередньо неспостережуваних процесів, відсутності у багатьох випадках прямого контакту з противником, дистанційному керуванню засобами збройної боротьби, зростанню значущості для результату бою кожного окремого рішення і практичної дії; необхідності тривалий час перебувати у високому ступені готовності до знищення противника здатного несподівано, в лічені секунди з'явитися в зоні бойового дії та ін. Все це, чи не знижуючи вимог до готовності людини переносити великі фізичні навантаження, поновому ставить питання про пізнавально-теоретичних можливостях військовослужбовця - стійкості його уваги, швидкості і точності сприйняття, швидкості і гнучкості мислення, самостійності, готовності прийняти рішення в умовах жорсткого ліміту часу, психологічної стійкості, рішучості.

Військова діяльність сьогодні носить виражений колективний характер. Використання сучасних технічних систем не тільки передбачає розподіл функцій між членами розрахунку, екіпажу машин колективно внутрішню спрямованість.

Сучасна зброя, способи її застосування викликають необхідність об'єднувати значні маси людей і техніки в різні комплекси

і складні системи. Елементи цих систем знаходяться в складному взаємозв'язку на великих просторах. Роль кожного елемента (розрахунок, екіпаж, окрема людина) небувало зростає. Нерідко від однієї людини залежить успіх всієї системи. Але й роль окремої людини високо оцінюється лише в тому випадку, якщо безпомилково діяв весь комплекс.

Таким чином, як і в усі часи, військова діяльність сьогодні характеризується постійною небезпекою; вона пов'язана з ризиком для життя т.к. військовослужбовці є першим об'єктом ураження з боку противника. Всі засоби масового ураження спрямовані, насамперед, проти живої сили. Велику небезпеку для військовослужбовців таять у собі озброєння і бойова техніка самих Збройних Сил. Ступінь цієї небезпеки у вирішальній мірі залежить від рівня професійної придатності та підготовленості солдатів до виконання посадових обов'язків, а також вимагає від них мужності, сміливості, самовладання, витримки, здатності подолати страх, готовності до самопожертви і інших вольових якостей особистості.

2. Присяга та її значення під час виконання службово-бойових завдань

Ритуал прийняття військової присяги як клятви воїна на вірність своєму народові, Вітчизні існує з давніх-давен. На території сучасної України його започатковано у IX ст. з приходом на наші землі скандинавів. Саме від них було запозичено цей обряд. Вступаючи до дружини, воїни клялися князеві у своїй вірності, і після цього дружинники вважалися побратимами.

Ритуал прийняття військової присяги на вірність Україні вперше був проведений Легіоном січових стрільців 3 вересня 1915 р.

Ритуал Військової присяги є святом, що уособлює доблесть і героїзм усіх поколінь нашого народу, оборонців та визволителів рідної землі.

Військова присяга - клятва на вірність народові України

Громадяни України, які призвані або добровільно вступили на військову службу, приймають Військову присягу на вірність народу України, її складають в урочистій обстановці, зі зброєю в ру-

ках, біля Бойового прапора військової частини, перед строем командирів і воїнів. Молодий воїн дає персональну клятву народові України, державі, називаючи своє прізвище, ім'я, по батькові.

Текст Військової присяги:

Я (прізвище., ім'я, по батькові) вступаю на військову службу і урочисто клянусь народу України завжди бути вірним і відданим йому, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, накази командирів, неухильно дотримуватися Конституції, законів України, зберігати державну і військову таємницю.

Я клянусь захищати Українську державу, непохитно стояти на сторожі її свободи і незалежності.

Я присягаю не зрадити народу України.

Військова присяга - документ юридичної сили, що має велике державне значення. Текст Військової присяги затверджено Постановою Верховної Ради України 6 грудня 1991 р. У ній сформульовано найважливіші вимоги, які ставляться до воїна і які він має неухильно виконувати в інтересах національної безпеки України. Коротко зупинимося на цих вимогах.

"Бути вірним і відданим народові України". Складаючи присягу, воїн Збройних Сил України клянеться перед народом, державою бути вірним і відданим їм. Вірними і відданими рідній землі були запорізькі козаки, січові стрільці, борці з фашизмом у роки другої світової війни. Відданість народу, державі означає сумлінне виконання воїном своїх обов'язків щодо захисту свободи та національної незалежності держави. Вірність народу, державі означає чесне служіння інтересам усього народу, держави в цілому, а не інтересам окремих людей чи груп.

Найтяжчий злочин - порушення Військової присяги, зрада народу і Батьківщини.

"Сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок, накази командирів". Найважливіший обов'язок Збройних Сил України - забезпечення сприятливих зовнішніх умов для розбудови держави, підтримання високої боєздатності, готовності до збройного захисту незалежності, територіальної цілісності та недоторканності кордонів України. Це - обов'язок і кожного військовослужбовця. Бойова готовність Збройних Сил залежить не тільки від озброєності армії

та флоту, високої організованості та дисципліни військ, а й від боєздатності кожного воїна.

Щоб бути боєздатним, готовим до виконання військового обов'язку, необхідно старанно навчатися військової справи, опанувати знання та вміння, необхідні для майстерного володіння довіреною зброєю, військовою технікою. Сьогодні зброя і військова техніка є колективними засобами ведення бойових дій, тому недбале ставлення хоча б одного з воїнів до виконання своїх обов'язків може призвести до втрати боєздатності екіпажу, обслуги, підрозділу, до поразки в бою, а в мирний час - до пошкодження дорогої бойової техніки, приладів, зброї.

Накази, розпорядження командирів видаються на основі Конституції, законів, статутів Збройних Сил України і відповідно до конкретної ситуації. Наказ командира - це закон для підлеглого. Невиконання наказів веде до зниження військової дисципліни, бойової готовності військ.

"Неухильно дотримуватися Конституції, законів України", Кожний військовослужбовець є повноправним громадянином України, а тому він має неухильно дотримуватись вимог її Конституції та законів. Для цього слід знати зміст не тільки статутів Збройних Сил, а й інших законів України, що регламентують військову діяльність, права та обов'язки громадян.

"Зберігати державну і військову таємницю". Служба у Збройних Силах пов'язана з тим, що воїни ознайомлюються із сучасною бойовою технікою і зброєю, їх секретними зразками, з новими військовими технологіями, документацією тощо. Така інформація не повинна дістатися зарубіжним спецслужбам і розвідкам.

До державної таємниці належать питання, що стосуються національної безпеки України: відомості про найновіші наукові, військові відкриття, винаходи, технології, про дислокацію підприємств оборонної промисловості, їх профіль і продукцію, про запаси й обсяг видобування особливо цінних корисних копалин, про стан промисловості, транспорту, державні запаси продуктів, хліба та ін. Військовою таємницею є інформація про дислокацію військових частин, їх чисельний склад, озброєність, зразки техніки, про будівництво військових об'єктів, бойову готовність військ, прізвища,

військові звання командирів, адреси, номери телефонів військових частин та ін.

Зберігати і не розповсюджувати державну та військову таємницю - обов'язок кожного громадянина, кожного військовослужбовця. Розповсюдження, передача такої інформації вважається злочином проти Батьківщини і карається згідно із законами України.

3. Відповідальність як визначальна якість офіцера

Відповідальність — загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей. Відповідальність означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи.

Відповідальність як така — не юридичний термін, а соціологічний. Не можна говорити про відповідальність винятково у негативному значенні. Це поняття напрочуд багатогранне, що демонструється прикладами його вживання:

- «почуття відповідальності»;
- «відповідальна поведінка»;
- «підвищити відповідальність»;
- «узяти відповідальність на себе»;
- «притягнути до відповідальності»;
- «звільнити від відповідальності»;
- «вчинити відповідально»;
- «посісти відповідальне становище»;
- «товариство з обмеженою відповідальністю».

Соціальна функція відповідальності офіцера розкривається у понятті соціальної відповідальності, державно-обумовленим прикладанням якої є юридична відповідальність.

У психологічній літературі існує безліч підходів до визначення поняття «відповідальність» та до її основних характеристик. Це пов'язано з тим, що на сучасному етапі розвитку суспільства перед людиною ставляться нові вимоги до її суб'єктивних особистісних властивостей, таких як самостійність, ініціативність, та відповідальність, які допомагали б їй пристосуватися до постійних змін у середо-

вищі та сприяли б її особистісному розвитку.

З аналізу поняття «відповідальність» у вітчизняній літературі стає зрозуміло, що спочатку це питання розглядалося у філософському контексті, враховуючи особливості епохи, розуміння відповідальності мало чітко виражений ідеологічний характер. Одним з ретрансляторів панівної епохи була філософія. Тому в основу всіх подальших психологічних досліджень відповідальності лягають саме філософські праці.

У радянському соціумі був розповсюджений феномен [колективної відповідальності](#). 1972 філософ О. Г. Спіркін визначав усвідомлення відповідальності як відображення в суб'єкті буття соціальної необхідності; як розуміння сенсу здійснюваних дій, їхніх наслідків для певної соціальної групи, класу, партії, колективу і самого себе. Тут можна простежити сформований тогочасною ідеологією образ відповідальності.

Розвиток нового соціального простору потребує реалізації персональної відповідальності суб'єкта. Таким чином, відповідальність постає як форма [регуляції](#) та саморегуляції особистості, визначає [ефективність](#) діяльності та життєдіяльності. Найбільш розповсюдженим у філософських дослідженнях є аналіз відповідальності як риси характеру, подібної до сміливості. Однак, слід врахувати те, що відповідальність може проявлятися не лише в характері, а й у почуттях, свідомості, світосприйнятті, різних формах [поведінки](#).

Наприклад, С. Рубінштейн говорить, що відповідальність є втіленням істинного, найглибшого, принципового ставлення до життя. Під відповідальністю розуміється не лише усвідомлення наслідків вже скоєного, а й відповідальність за все втрачене. Відповідальність виникає у зв'язку з тим, що скоєна дія не має вороття. І тому відповідальність — це здатність людини передбачати події або вчинки на момент їх скоєння, та протягом їх здійснення.

Можна визначати відповідальність як вірність самому собі, довіру моральному змісту власних почуттів та впевненість у своїй правоті.

Відповідальність офіцера — це здатність відповідати не лише за себе, а й за інших людей, за характер своїх із ними взаємин.

Також відповідальність як особистісна якість розглядається у дослідженнях І. Беха. В основі цієї якості — усвідомлений індивідом

загальнозначущий обов'язок, повинність у вчинку, визнання людиною причетності до соціуму, її власні переконання та моральні принципи. Відповідальність є особливим мотивом людських вчинків, який відрізняється від усіх інших лише йому властивою рисою ідеальності. І саме наявність цієї риси у діяльності особистості сприяє її моральному розвитку і не перетворює відповідальність у засіб, за допомогою якого особистість прагне досягнути корисної для неї мети. Таким чином, моральна рефлексія передбачає здатність індивіда осмислити свої прагнення передбачити результати вчинків з урахуванням власних поглядів та поглядів інших людей, здатність до погодження цілей поведінки із засобами досягнення їх.

Найґрунтовнішим дослідником цього питання можна назвати К. Мудзибаєва, який визначав відповідальність як певну якість, що характеризує «соціальну типовість» особистості. Він виділяв такі найголовніші характеристики відповідальності як: точність, обов'язковість, пунктуальність, чесність, справедливість, готовність відповідати за наслідки власних дій, принциповість. В емоційній сфері формуванню відповідальності сприяє здатність до емпатії, чуйність до чужого болю і радості. Також досить суттєвими рисами є наполегливість, старанність, витримка, сміливість.

На процес усвідомлення людиною відповідальності впливають пізнавальні та мотиваційні фактори, особливості характеру особистості, довкілля та інші засвоєні оцінки, правила, моральні норми, ціннісні орієнтації та певні рамки складають основу подальших дій суб'єкта.

Когнітивна теорія навчання Дж. Роттера в основі має концепцію локусу контролю. Учений визначає відповідальність, як властивість інтернальності особистості (схильність приписувати відповідальність за все внутрішнім чинникам — своїй поведінці, характеру, здібностям), яка протистоїть екстернальності (схильність приписувати відповідальність за все зовнішнім чинникам).

К.Роджерс визначає відповідальність як головну ознаку сформованої особистості. Самовизначення — сутнісна ознака природи людини, тому кожен відповідальний за те, чим він є.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

На сучасному етапі уявлення про відповідальність носять особистісно-орієнтовану спрямованість. В центрі наукових досліджень стоять питання духовної [активності](#) та [самовдосконалення](#) особистості. Відповідальність є характеристикою будь-яких реальних людських відносин та стосується майже всіх аспектів людської діяльності. Це одна з найважливіших характеристик людини, яка є ознакою моральної зрілості у [регулюванні суспільних відносин](#).

ЛЕКЦІЯ

Тема №3 Етика військово-професійної діяльності офіцера як лідера

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Цінності та традиції військової служби.
2. Поняття військового обов'язку, особистої моралі та професійної етики офіцера.
3. Негативні наслідки неетичної поведінки.
4. Етика взаємовідносин офіцера з цивільними особами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Наказ Генерального штабу ЗС України від 27.04.2018 року №173 «Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування ЗС України».
2. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо застосування військових частин (підрозділів) в антитерористичній операції.
3. Організаційно-методичні вказівки щодо організації морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування військ (сил) у Збройних Силах України на 2018 рік.
4. Ягупов В.В. Військова психологія: Підручник. К.:Тандем, 2014. 656 с.
5. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. К.: Либідь, 2022.350 с.
6. Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і

сержанта: Частина II «Методика та системи виховання військовослужбовців» / О.В.Бойко, Л.В. Коберський, В.М. Кожевніков, А.М. Романишин, С.В. Скрипник . Л.: АСВ. 2022. 370с.

7.Знати. Вміти. Любити. Психологія індивідуальної виховної роботи з військовослужбовцями: Навчально-методичний посібник / А.М. Романишин, В.М. Кожевніков, І.М. Гузенко, М.С. Маруняк. – Львів: АСВ, 2022. 267с.

8.Лідерство сержанта та офіцера (психолого-педагогічний аспект): Навчально-методичний посібник / О.В.Бойко, О.В.Копаниця, А.В.Луцьков, А.М.Романишин, Н.Спейд – Львів: ЛІСВ, 2019. 188 с.

9.Бойко О.В., Миценко Д.В., Романишин А.М. Психолого-педагогічний практикум лідерства командира взводу (роти): Навчально-методичний посібник. – Львів: АСВ, 2019. 153 с.

10.Психологічна допомога в бойових умовах. Л.: АСВ, 2014.

11.Пам'ятка з психології бою. – К.: МО України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2014.

12.Військове виховання: історія, теорія та методика: Навч. посібник / За ред. В.В. Ягупова. – К.: Graphic&Design, 2022. 560 с.

1. Цінності та традиції військової служби.

Нинішній етап суспільного розвитку в Україні характеризується непростими соціально-економічними, духовними та іншими процесами, актуальною є проблема формування у особового складу активної громадянської позиції та патріотизму.

Діяльність посадових осіб по реалізації вищевказаних завдань ґрунтується на відповідних нормативно-правових засадах: Законі України “Про Збройні Сили України”, що визначає виховання військовослужбовців на патріотичних, бойових традиціях Українського народу однією із засад діяльності Збройних Сил України, Статутах Збройних Сил України, Концепції військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України та ін.

Існує багато визначень понять “традиції” та “військові традиції”. За енциклопедичним визначенням, **традиції (від лат. traditio – передача) – це форми діяльності і поведінки, що істо-**

рично склалися та передаються, а також притаманні їм звичаї, правила, цінності, уяви. В стислому вигляді традицію можна визначити як минуле, яке переходить у майбутнє, активно розвивається та своєчасно оновлюється. Життєздатність традицій проявляється в їх подальшому розвитку прийдешніми поколіннями, широті прояву в суспільстві, відповідності історичній свідомості народу.

Поряд із національними світоглядом, менталітетом і психологією, рідною мовою, народним фольклором та символікою, звичаями і обрядами фахівці відносять традиції до одного з елементів національної системи виховання.

Військовими традиціями можна вважати правила, звичаї та норми поведінки військовослужбовців у мирний і військовий час, які історично склалися у збройних силах. Важливе значення національних військових традицій обумовлюється, перш за все, їх спрямованістю на формування у військовослужбовців стійкої мотивації та безумовної готовності до зразкового виконання військового обов'язку у будь-яких умовах обстановки, гордості за належність до українського війська та інших патріотичних почуттів і мотивів.

Зміст військових традицій включає різні компоненти: історичний, соціальний, виховний, психологічний, культурний, військово-професійний та інші. **На думку вчених, в основі військових традицій збройних сил лежать три ключових моральних поняття: “патріотизм”, “військова честь” і “військовий обов'язок”.** Армія є живою, доки в її лавах є носії цих понять. Весь комплекс традиційних армійських цінностей, які мають виховне значення, конкретизує їх.

До основних елементів військових традицій, що історично склалися, відносяться:

1. Принципи та норми поведінки військовослужбовців;
1. Громадянські й моральні якості воїнів;
2. Військові ритуали; система військових нагород;
3. Військова етика;
4. Військова геральдика та символіка;
5. Вексилологія (прапорознавство);
6. Принципи військового навчання та виховання;

7. Уніформологія (наука про військову форму);
8. Елементи військового побуту й духовної культури життєдіяльності військ (сил);
9. Військова музика і пісні, військова лексика та ін.

Українських військові традиції створені та розвиваються на основі історичних здобутків багатьох поколінь захисників Вітчизни. Велике значення має досвід військових формувань Київської Русі, козацтва, українських державних утворень 1917–1921 рр., діяльність щодо подальшого розвитку військових традицій у Радянській Армії.

Враховуючи історичні аспекти формування у воїнів громадянськості і патріотизму та відповідні методологічні засади, **військові традиції Збройних Сил України за сферами військової діяльності можна класифікувати за такими показниками:**

1. Бойові традиції;
1. Традиції військового навчання та виховання;
2. Традиції військового побуту у Збройних Силах України.

Звичайно, що запропонована класифікація військових традицій є умовною, оскільки зазначені групи традицій тісно переплітаються і можуть проявлятися в різних умовах військової діяльності.

Бойові традиції – це елементи бойового надбання українського війська, які передаються із покоління в покоління та зберігають свою актуальність для потреб військової практики й зразкового виконання військового обов'язку протягом тривалого часу.

До основних бойових традицій Збройних Сил України можна віднести:

1. Вірність Військовій присязі, Бойовому Прапору та Прапору Військово-Морських Сил, захист бойових знамен у бою;
1. Прагнення воїнів до безумовного виконання бойових завдань у будь-яких умовах обстановки;
2. Самовідданість і самопожертвування в бою заради досягнення загальної перемоги;
3. Масовий героїзм і мужність в періоди, коли вирішується доля незалежності Вітчизни;

4. Готовність командирів (начальників) приймати обґрунтовані та своєчасні рішення та брати відповідальність на себе;
5. Повага підлеглих до командира та його захист у бою;
6. Взаємна виручка, бойове братерство і військово-товариство;
7. Військова доблесть;
8. Висока пильність;
9. Зневага до боягузів і зрадників, надання переваги гідної смерті полону;
10. Своєчасне віддання військових почестей тим, хто загинув у бою;
11. Неподільна єдність фронту та тилу, армії й народу;
12. Вірність обов'язку в межах укладених угод у боротьбі проти спільного ворога;
13. Своєчасне нагородження тих, хто відзначився в бою, пропаганда їх передового досвіду;
14. Гуманне ставлення до переможеного ворога і полонених та ін.

Традиції військового навчання та виховання – це стійкі правила, принципи і норми бойової підготовки військ (сил), організації виховної та соціально-психологічної роботи й самовдосконалення особового складу, які забезпечують передачу військовослужбовцям бойового досвіду, високий рівень професійної підготовленості, морально-психологічної згуртованості та успішні дії при виконанні навчально-бойових завдань.

Основними традиціями військового навчання та виховання є:

1. Повага до Конституції та законів України, державних символів, національно-історичних і військових традицій, ритуалів, військової символіки;
1. Високий рівень національної свідомості та почуття патріотизму у військовослужбовців, їх вірність громадянському та військового обов'язку;
2. Любов до військової служби, своєї частини (підрозділу) та військової спеціальності;

3. Спрямованість навчання та виховання на реалізацію засад державної політики у воєнній сфері, а не інтересів окремих політичних партій і рухів;

4. Навчання військ (сил) тому, що необхідно на війні;

5. Високий рівень професіоналізму, розвитку морально-бойових якостей, фізичного загартування та витривалості особового складу, його прагнення до постійного самовдосконалення, широта культурного й військово-спеціального кругозору воїнів;

6. Бережливе ставлення до слави української зброї, заслуг перед Вітчизною та існуючих традицій, ритуалів, норм і правил поведінки свого виду збройних сил (роду військ), частини, підрозділу;

7. Висока вимогливість командирів (начальників) до підлеглих у поєднанні з турботою про них;

8. Своєчасне оновлення тактики дій військ (сил) з урахуванням набутого бойового досвіду;

9. Забезпечення спадковості розвитку військових династій та ін.

Традиції військового побуту – це правила, норми і звичаї організації повсякденної життєдіяльності військовослужбовців, що устоялися, та такі, що пов'язані із задоволенням їх матеріальних і культурних потреб в інтересах службової діяльності.

Відомо, що військовий побут охоплює широке коло проблем: систему постачання та ведення військового господарства, підтримання у військових частинах встановленого внутрішнього порядку, інформаційне, морально-психологічне, матеріально-технічне, медичне та інші види забезпечення. Він безпосередньо впливає на всі сторони військової діяльності: бойову підготовку, морально-психологічний клімат у військових колективах, стан військової дисципліни. Цим обумовлюється важливість **військових традицій, існуючих у даній сфері. До основних з них відносять-ся:**

1. Підтримання у підрозділах і військових частинах встановленого внутрішнього порядку;

1. Вміння воїнів стійко переносити труднощі військової служби;

2. Демократизм і толерантність взаємовідносин між військовослужбовцями та взаємна довіра;
3. Національна та релігійна терпимість;
4. Благородство, честь і гідність у взаєминах між військовослужбовцями;
5. Лицарське ставлення військових до жінок;
6. Дотримання військовослужбовцями всіх категорій правил носіння військової форми, підтримання її в чистоті та охайності;
7. Турбота командирів (начальників) про задоволення духовних запитів особового складу, збереження здоров'я і своєчасне забезпечення потреб військовослужбовців відповідно до встановлених норм необхідними матеріально-технічними засобами та фінансовими коштами;
8. Дотримання правил особистої та громадської гігієни тощо.

У контексті подальшого розвитку військових традицій, у першу чергу, необхідна підтримка тих традицій, які “працюють” на морально-психологічну згуртованість військових колективів, створення в них стійкої системи соціально значущих моральних орієнтирів. Якщо традиції зазначеної спрямованості своєчасно не отримують підтримки, вони можуть руйнуватися чи набувати негативних сторін, а їх виховний потенціал здатний замінюватися неадекватними формами реалізації. Як наслідок – можлива поява потворних форм міжособистісного спілкування між військовослужбовцями (так званої “дідівщини”, “переводів” з однієї категорії призову військовослужбовців до іншої, знаків відмінностей, не передбачених правилами носіння військової форми тощо), які завдають шкоди іміджу армії, військової служби, а також морально-психологічному потенціалу військ (сил).

Таким чином, військові традиції виступають важливими засобами військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України. Збереження існуючих і розвиток нових прогресивних військових традицій, їх вміле використання у виховному процесі можна вважати важливою складовою діяльності посадових осіб по формуванню активної громадянської позиції та патріотизму в особового складу військ (сил).

Одними із найважливіших засобів, що формують високі громадянські, патріотичні, морально-етичні, психологічні та військово-професійні якості особового складу є військові ритуали. Їх значущість і виховна роль визначається в нормативно-правових актах нашої держави, Статутах Збройних Сил України, Положенні про корабельну службу Військово-Морських Сил Збройних Сил України, наказах і директивах Міністра оборони України, начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України, настановах та інструкціях, в яких сконцентровані вироблені історичною практикою і потребами сучасного розвитку армії, правила і порядок проведення військових ритуалів.

Під терміном “військовий ритуал” розуміються сформовані способи масової поведінки військовослужбовців, які відтворюються упродовж тривалого часу, закріплені в нормативних актах, та є такими, що міцно увійшли у свідомість як добровільні обов’язкові соціальні дії.

Метою ритуалу є досягнення не будь-якого матеріального результату, а формування в особистості патріотичних духом, уявлень, почуттів, настроїв і настанов.

Головна особливість будь-якої ритуальної дії – його символічний характер. У військових ритуалах поряд із словом використовуються особливий тип знаків – знаки-символи, які в процесі пізнання виступають в якості своєрідного замісника реальних предметів, процесів і явищ. Виконуючи суспільно-організуючу, виховну, службово-стройову, емоційно-психологічну та естетичну функції, військові ритуали мобілізуюче впливають на військовослужбовців і працівників Збройних Сил України, дозволяють усунути однобічність емоційних переживань, зумовлених особливостями їх військово-професійної діяльності, збагатити і зробити різноманітнішими й глибокими позитивні мотиви та інтерес до військової служби.

У військовому середовищі існують дві групи військових ритуалів: такі, що закріплені Статутами Збройних Сил України, і ті, що не передбачені ними.

До першої групи належать військові ритуали, що здійснюються:

1. Під час урочистого прийняття Військової присяги;

1. Під час вручення Бойових Прапорів та орденів військовим частинам (кораблям);
2. Під час винесення Бойового Прапора військової частини (у Військово-Морських Силах Збройних Сил України – при підйомі і спуску Військово-Морського Прапору);
3. При згадуванні на вечірній перевірці прізвищ військовослужбовців, зарахованих за здійсненні ними подвиги до списків підрозділів навічно або почесними солдатами (матросами);
4. Під час урочистого заступання на бойове чергування;
5. Під час військових парадів і річних свят військових частин (кораблів);
6. Під час розводу та зміни варт;
7. Під час стройових оглядів, загальних батальйонних і полкових перевірок;
8. Під час зустрічі офіційних державних осіб і прямих начальників;
9. У процесі покладання вінків до пам'ятників і могил воїнів, загиблих у боях за Батьківщину;
10. При відданні військових урочистостей під час поховання.

До другої групи належать такі ритуали:

1. Шанування ветеранів бойових дій, Збройних Сил;
1. Урочиста передача звільненими у запас військовослужбовцями озброєння та військової техніки молодим воїнам;
2. Зустріч молодого поповнення;
3. Посвячення в артилеристи, ракетники, танкісти тощо;
4. Виконання стрільб за знатних однополчан та ін.

Існують морські ритуали, що визначають порядок взаємин між іноземними військовими кораблями, салют націй, урочистих, особистих, жалобних та інших актів як під час зустрічі кораблів у морі, так і під час відвідування ними іноземних портів.

Інститутами військової ритуальності є Національний президентський оркестр, Заслужений академічний Ансамбль пісні і танцю Збройних Сил України, Заслужений академічний Зразково-показовий оркестр Збройних Сил України, військово-музичні центри, оркестри військових частин, підрозділи Почесної варті та ін.

Військові ритуали широко використовуються для зміцнення військової дисципліни. Виражені у формі законів, статутів і наказів, відбиті в традиціях, закріплені в ритуалах і звичаях вимоги військової дисципліни вони визначають зміст правових норм і моральних принципів, за допомогою яких регулюються взаємини військовослужбовців у військових колективах.

Таким чином, військові ритуали і традиції є ефективними засобами військово-патріотичного виховання. Несучи в собі патріотичний зміст, вони сприяють формуванню в особового складу патріотичних поглядів, переконань та готовності до якісного виконання громадянського і військового обов'язку.

2. Поняття військового обов'язку, особистої моралі та професійної етики офіцера.

Військовий обов'язок (військова повинність) — встановлений у деяких державах законом обов'язок населення нести військову службу у збройних силах своєї країни.

Вимога розпочати таку службу називається призовом. Зазвичай призову підлягають громадяни даної держави чоловічої статі, які досягли певного встановленого законом віку, який називається призовним віком. У деяких державах призову підлягають і жінки.

Від призваного вимагається прослужити у війську протягом певного встановленого законом строку (зазвичай від кількох місяців до 3 років), а в разі оголошення мобілізації — повторно приєднатися до війська або продовжувати службу після закінчення цього строку.

Законом встановлюються також підстави для уникнення призову або його відстрочки:

1. Хвороби чи інші фізичні недоліки,
1. Певні сімейні обставини,
2. Певне місце роботи (таке, що держава відчуває дефіцит відповідних працівників),
3. Навчання в певних навчальних закладах і таке інше;
4. Зазвичай призову не підлягають також люди, що були засуджені до позбавлення волі.

Крім того, в багатьох державах військова служба може бути замінена так званою альтернативною службою для тих, хто не згоден служити у війську, виходячи з релігійних, моральних чи інших міркувань (закон може обмежувати коло таких міркувань, а також вимагати певних доказів їх наявності); строк альтернативної служби, як правило, довший за строк обов'язкової військової служби.

У деяких державах практикується офіційна можливість відкупитися від призову, сплативши державі певну грошову суму; за відсутності такої можливості іноді спостерігаються аналогічні незаконні випадки, тобто сплата хабара чиновнику, причетному до рішення про те, чи відправляти певну людину до війська.

Інколи призов має вибірковий характер, тобто з усіх тих, хто може підлягати призову, відправляється до війська лише невелика частина людей; їх можуть вибирати, виходячи з оцінки їх якостей, корисних для військової служби, або за допомогою жеребкування, або на підставі якихось інших міркувань. У багатьох державах військової повинності нема, тобто збройні сили комплектуються на добровільних засадах (а в деяких державах навіть зовсім відсутні).

Слід також зауважити, що навіть у державах з дуже великою кількістю військових, що служать на підставі військової повинності, значну частину збройних сил становлять люди, які добровільно вибрали професію військового. Зокрема, майже завжди це можна сказати про всіх офіцерів. Призвані примусово мають здебільшого звання рядового та зрідка сержантського складу.

Разом з тим, держави, в яких військової повинності нема, зазвичай залишають за собою право примусово призвати людей до війська в випадку оголошення мобілізації.

Поняття моралі

Мораль виникла раніше від інших форм суспільної свідомості, ще в первісному суспільстві, і виступала регулятором поведінки людей у всіх сферах суспільного життя: в побуті, в праці, в особистих відносинах. Вона мала загальне значення, поширювалася на всіх членів колективу і закріплювала в собі все спільне, що становило ціннісні засади суспільства, яких склалися взаємини між людьми. Мораль підтримувала громадські підвалини життя, форми спілкування.

Вона виступала як сукупність норм і правил поведінки, вироблених суспільством.

У моралі відображені відносини людини до суспільства, відносини людини до людини і вимоги суспільства до людини.

У ній представлені правила поведінки людей, які визначають їх обов'язки один до одного і до суспільства.

Можна виділити професійну мораль, побутову мораль і мораль сімейну. При цьому моральні вимоги мають ідейну основу, вони пов'язані з розумінням того, як людина повинна поводитися. Моральне поведінка повинна відповідати відповідним ідеалам та принципам, при цьому велике значення тут мають поняття добра і зла, честі і гідності. Моральні уявлення виробляються суспільством, і можуть змінюватися в міру його розвитку і зміни.

За визначенням, мораль - це сукупність встановлених в даному суспільстві неписаних норм поведінки, які регулюють відносини між людьми. Важливо підкреслити, що саме в даному суспільстві, тому що в іншому суспільстві або в іншу епоху ці норми можуть бути зовсім іншими. Моральну оцінку завжди здійснюють сторонні люди: родичі, товариші по службі, сусіди, нарешті, просто натовп.

На відміну від моралі моральність передбачає наявність у людини внутрішнього морального регулятора.

Можна, таким чином, стверджувати, що моральність - це особиста мораль, самооцінка.

Відповідно доцільно тут навести етологічної визначення моралі. Мораль - прояв сукупності вроджених і набутих у процесі соціалізації актів поведінки і схем (шаблонів) мислення спрямованих на збереження та адаптацію людства (як виду) до мінливих умов існування.

Виділено два напрямки:

- Перше, це особиста мораль (далі моральність), яка являє собою якийсь зліпок якоїсь суспільної моралі у свідомості певної людини (конкретні "... акти поведінки та шаблони мислення" в голові окремо взятої особистості, виражені в моральних якостях цього індивідуума, тобто . милосердя, благодійності, честі, совісті і т.д. і т.п.).

- Друге, це соціальна мораль - якийсь набір (сукупність) "актів поведінки і схем (шаблонів) мислення", які побутують в певний час у певному соціумі.

Варто підкреслити, що хоча моральність і мораль - поняття взаємозалежні, вони являють собою різнорівневі нормативні регулятори, тільки якщо моральність діє на рівні окремого індивідуума, то мораль на рівні груп людей.

Функції моралі

Основною функцією моралі є регулювання взаємовідносин усіх членів суспільства і соціальних груп.

Моральні норми, відображені в категоріях добра, зла, боргу, совісті, честі, гідності, відповідальності, мають конкретно-історичний зміст, обумовлене рівнем розвитку суспільства.

У моральній свідомості варто виділити два основних початки: емоційне та інтелектуальне.

- Емоційний початок виражено у вигляді світовідчуття і світосприйняття - це моральні почуття, що представляють особисте ставлення до різних сторін життя.

- Інтелектуальне початок представлено у вигляді світорозуміння моральних норм, принципів, ідеалів, усвідомлення потреб, понять добра, зла, справедливості, совісті.

Розуміння загальнолюдських цінностей можливо лише за умови моральної розвиненості особистості, тобто розвиненості в соціальному плані, коли вона піднімається до рівня розуміння соціальної справедливості. Цей принцип може бути засвоєний особистістю не тільки завдяки інтелекту, але він повинен пройти і через почуття людини.

Почуття людини як елемент моральної свідомості тісно пов'язані з поведінкою. Вони є основою особистого ставлення людини до всіх соціальних явищ.

У моральному свідомості відбиваються суспільні явища і вчинки людей з точки зору їх цінності.

Функціонування моралі

Перш, ніж класифікувати функції моралі, необхідно замислитися над питанням: навіщо, для чого вона, власне, функціонує?

Виходить, що найбільш загальною метою функціонування моральності є підтримка цілісності людської спільноти і, одночасно, самоцінності особистості в цьому співтоваристві.

Найбільш загальними і значущими є наступні функції моралі:

1. Регулятивна,
1. Гносеологічна,
2. Виховна,
3. Пізнавальна,
4. Комунікативна,
5. Гуманізуюча.

Специфіка моральної **регуляції** у тому, що вона здійснюється засобами виключно духовного впливу, не носить жорсткого характеру, припускає "самозаконодавство волі" (Кант), тобто вільний вибір людиною тих чи інших моральних орієнтацій. Зовнішній (думку) і внутрішній (інтенції індивідуальної свідомості, що визначаються як борг, совість і т.д.) компоненти механізму моральної регуляції співвідносяться як засобу і мета, іншими словами - повноцінної формою морального регулювання є саморегуляція.

Специфіка **гносеологічної** функції визначається нормативно-оціночною формою інформації, одержуваної в результаті морального відображення. Іншими словами, світ в моралі відбивається не дзеркально, а, за допомогою співвіднесення його з деяким належним зразком і відповідної оцінки через призму добра і зла.

Виховна функція моралі націлена, в разі гармонійного прояву, на стимуляцію процесу морального самовиховання особистості, тобто всі можливі зовнішні виховні впливи у цій сфері мають здійснюватися з великою обережністю, щоб не "задавити" повноцінне самовизначення індивіда.

Пізнавальна функція моралі є засобом пізнання внутрішнього світу людини, дає йому етичні пізнання, що допомагає вирішувати моральні питання, керувати своєю поведінкою, почуттями та ін

Комунікативна функція моралі полягає в ритуалізації людського спілкування, гуманізації спілкування, прагненні зробити спілкування максимально приємним для всіх сторін. Орієнтує людину на добро в спілкуванні.

Гуманізуюча функція полягає в прагненні моралі удосконалювати людини.

3. Негативні наслідки неетичної поведінки.

Кожна людина має свої тільки їй притаманні риси характеру, психологічні особливості, індивідуальні здібності. Вона має своє власне уявлення про добро і зло, своє власне ставлення до навколишнього світу, загальнолюдських цінностей, традицій, звичаїв, які притаманні тому чи іншому суспільству. Людина сама вирішує, як їй ставитися до того чи іншого вчинку, явища, події, як діяти в тій чи іншій ситуації. Але таке ставлення формується під впливом ряду факторів таких, зокрема, як рівень виховання, освіти, культури, особливості характеру, родина, оточення, сфера діяльності, положення в суспільстві тощо. Практика показує, що все це суттєво впливає на формування свідомості людини.

З іншого боку, всі ці фактори можна розглядати і під протилежним кутом зору. Недостатнє або неналежне виховання в дитинстві, погані друзі, негативне оточення, низький рівень освіченості, несприятливі стосунки в родині або відсутність родини взагалі призводять до формування відповідного характеру особи. Людина, яка відчувається забутою, покинутою, приниженою, неповноцінною матиме негативне ставлення до оточуючого світу. Такі люди будуть виховувати в собі більш захисні якості, ніж щирість, відвертість, відданість, відкритість. В першу чергу, вони будуть турбуватися про своє благо, про влаштування своїх справ і свого життя. Їх в меншій мірі цікавитимуть інтереси і потреби інших людей, їх радості і горе, їх турботи і переживання. Вся діяльність таких осіб буде спрямована на самозахист, виживання в суспільстві будь-якою ціною. Часто такі люди у всіх своїх негараздах звинувачують суспільство. Вони не бажають відкрито подивитися на себе, свої вчинки, свій характер, своє життя, проаналізувати його і зробити висновки. Буває, що їх спосіб життя немає нічого спільного з загальнолюдськими цінностями, етичними нормами та правилами. Вони хочуть чогось досягти, зайняти певне місце в суспільстві, довести всьому світу, що вони чогось варті, але часто роблять це неетичними методами: обманом, підкупом, погрозами, шантажем. Вони можуть досягти поставленої мети, але чи потрібно це ще комусь, крім них самих.

Звичайно, це стосується далеко не всіх знедолених людей. Досить часто саме такі люди виявляються чуйними, вірними друзями, готовими в будь-яку хвилину прийти на допомогу. Вони можуть досягти значних успіхів саме завдяки своїй чесності, ширості, порядності, відвертості і скромності. Це дійсно справжні особистості, які живуть відповідно до етичних норм, що закладені у них від природи, а не здобуті в процесі життя. На жаль, в сучасному житті такі люди зустрічаються значно рідше, ніж попередня категорія осіб.

Що стосується етичної поведінки в сфері війська, то й тут є певна кількість проблем. Службові умови пов'язані з високим рівнем конкуренції, а в перехідний час така конкуренція є особливо жорсткою. Для того, щоб вижити в конкурентному середовищі війська вдаються до різних способів, і трапляється так, що такі методи не завжди відповідають етичним нормам службової діяльності.

Етика війська пов'язана з правдивістю, чесністю та справедливістю в будь-яких операціях. Вона пов'язана з дотриманням чинного законодавства. Але етика – більш широке розуміння, ніж закон. Моральна людина правдива, чесна і добропорядна тоді, коли навіть закон цього не потребує.

Причинами ж неетичної поведінки у війську можуть бути:

1. Страх розкриття. Інколи військовослужбовець здійснює нечесні операції в процесі своєї службової діяльності, спрямовані на обман або просто не інформування своїх партнерів, конкурентів, а іноді й держави.

2. Сутичка інтересів. Конфлікт інтересів може виникати як в середині підрозділу, коли інтереси особового складу чи командира не відповідають інтересам тієї військової організації в якій вони знаходяться, так і між конкуруючими підрозділами.

3. Професійна діяльність. Цілі, які ставить перед собою командир, є етичними питаннями. Отримання певних пільг, покращення діяльності підрозділу за допомогою тих чи інших зв'язків з вищим керівництвом або безпосередньо через свою участь у діяльності що пов'язана з постійним зв'язком військовими керівниками.

4. Людські взаємовідносини. Як військовослужбовець ставиться до своїх товаришів по службі: враховує їх потреби і інтереси, цілі, допомагає їм у розв'язанні особистих проблем і досягненні пос-

тавленої мети; чи просто решта особового складу – це його робоча сила.

5. Обман організації. Наскільки командир чесно веде себе по відношенню до свого підрозділу: чи не займається крадіжками грошей, майна, чи не використовує обладнання і майно підрозділу у власних цілях.

Може бути три варіанти тиску, що змушує людей діяти нечесно:

1. Відомчий тиск.
2. Тиск безпосереднього керівника.
3. Тиск партнерів.

Трапляються ситуації, коли людина здійснює неетичні вчинки під тиском певних обставин. Відомчі установи, керівництво чи партнери вимагають прийняття таких рішень, що не відповідають етичним нормам і принципам. Але це відбувається не через відсутність моральності особистості, а під тиском сторонніх осіб.

Звичайно, людина повинна залишатися людиною незалежно від обставин. Але люди часто йдуть на компроміс зі своєю совістю, пояснюючи свої дії тим, що хотіли зробити краще своїй, родині, своїм друзям або своїй організації. Люди роблять це навіть не через страх чи небезпеку для себе або своєї родини, а тому, що вважають свої дії правильними, комусь або чомусь необхідними. Вони не вбачають нічого поганого у своїх вчинках, намагаючись їх обґрунтувати, виправдати. Недаремно кажуть: „Благими намірами висланий шлях до пекла”. Можливо це через те, що насправді люди можуть виправдати абсолютно все незалежно від своїх етичних принципів, але справжні моральні цінності значно вищі за розуміння їх людьми. Саме це і є основною причиною їх неетичної поведінки.

Професійна мораль не може виступати як така, що протистоїть загальнолюдській моралі, існує поряд із нею. Професійна мораль є невід'ємною часткою моралі загальнолюдської, існує в її рамках і формується на її основі.

Оскільки мораль виступає надзвичайно важливим елементом людської діяльності, сама діяльність людей в усій її різноманітності та специфічності не може не накладати відбиток і на специфіку моральної регуляції. Ці гострі моральні колізії з'являються там, де вирі-

шуються питання життя і смерті, здоров'я, свободи та гідності людини, де моральні якості спеціаліста набувають вирішального значення, де доля одного може величезною мірою залежати від моральної спроможності іншого.

У цих професіях на основі загальних принципів моралі виробляються своєрідні кодекси честі, професійної поведінки, котрі поряд із загальноморальними правилами вбирають і весь, часто драматичний, досвід даного виду людської діяльності. Більш того, в деяких професіях навіть сама фахова спроможність спеціаліста багато в чому залежить від його моральних якостей. Сказане передусім стосується праці військового.

Таким чином, ідеться про військову етику етику. Саме в цій сфері здійснюється найбезпосередніший вихід на людську особистість і її долю, саме тут особливо велика залежність однієї людини від іншої, саме тут здійснюється відбиття загальних принципів у конкретній поведінці за конкретної ситуації, реалізується поведінка воістину доленосна, гранично значуща для людей, котрі опиняються у сфері дії війська. Здебільшого саме в цій сфері вирішуються питання життя, смерті, здоров'я, свободи та гідності людини, коли індивід може опинитися майже в цілковитій залежності від знань, умінь, порядності та відповідальності іншого індивіда.

У професійній етиці формується система конкретних моральних норм із супутніми їм практичними правилами, які «обслуговують» ту чи іншу галузь людської діяльності. В військовій галузі головним об'єктом діяльності є людина, котра вправі сподіватися й сподівається на ставлення до себе не як до об'єкта зовнішнього впливу, а саме як до людини, тобто розраховує на повагу, розуміння, співчуття та милосердя.

Названі вище моральні норми є професійно-етичними, тому що їх виникнення й засвоєння не визначаються безпосередньо якимись інституційними умовами (освітою, службовим становищем), а оволодіння ними забезпечується головним чином культурою особистості, її вихованістю, її моральним потенціалом.

Професійну мораль не слід ототожнювати з мораллю корпоративною, котра, відображуючи обособлені групові інтереси, створює особливі норми поведінки та оцінок вузького людського прошарку, які часто протистоять нормам моралі суспільної й мають по суті

справи антисоціального характеру. Іноді, з точки зору суспільства, ці норми корпоративної моралі виступають як явна аморальність, своєрідна антимораль, перевернуті норми моральності. Необхідною складовою частиною культури стосунків військовослужбовців є культура мови. Спілкування людей здійснюється за допомогою мови. Чим вища культура мови тим багатше, змістовніше спілкування людей. Культура мовлення військовослужбовця повинна характеризуватися перш за все рівнем оволодіння мовним досвідом сучасників і попередніх поколінь та вмінням використовувати цей досвід в повсякденній мовній діяльності.

В армії й на флоті, як і у всій нашій країні, за норму прийнято літературну державну мову. Вона унормована і вимагає обов'язкового дотримання правил слововживання, граматичних форм, вимови й наголосу, діючих в даний час. Проте для повного визначення сутності культури мовлення цього недостатньо.

Необхідно ще й уміння військовослужбовця правильно застосовувати свою мовну освіченість у вербальному спілкуванні в усіх видах службової та неслужбової діяльності. Кожен вид мовної діяльності військовослужбовця відрізняється власним стилем, особливістю використання лексичних, граматичних і фонетичних засобів. Отже, культурною можна назвати мову військовослужбовця, яка характеризується точним, яскравим, —живим словом, що узгоджується з нормами літературної мови, виразною інтонацією, вибором мовних засобів, що відповідають тим або іншим завданням мовної діяльності. І досить прикро чути з уст офіцерів брутальну лайку, як свідчення про мовну убогість. Людина, що володіє літературною мовою, певним запасом народної культурної та літературної спадщини, ніколи не дозволить собі брутальних виразів.

Звичайно, наведений перелік складових культури спілкування далеко не

повний. Зміст культури спілкування особи включає багато і й інших елементів:

рівень інтелектуального розвитку, що свідчить, наскільки особистість засвоїла

закони розвитку природи та суспільства;

зрілість її світогляду, в якому знаходять вияв погляди на світ і визначення свого місця в ньому; рівень політичної, правової, етичної

й естетичної свідомості особистості, її психології, та колективу й т.п., що багато в чому визначає повсякденну поведінку і спілкування військовослужбовця у всьому його діапазоні.

Таким чином, культура взаємин військовослужбовців – це ступінь засвоєння й реалізації в їх практичній поведінці, повсякденному спілкуванні політичних, правових, етичних, естетичних норм і правил, а також вимог Військової присяги, статутів, звичаїв і традицій, що побутують у Збройних Силах України. Досягнути високої культури спілкування військовослужбовців можна лише шляхом удосконалення всіх складових, використовуючи усе багатство форм і методів виховної роботи, підвищуючи вимоги до всіх суб'єктів спілкування.

Професійна етика — система конкретизованих моральних норм і принципів з врахуванням особливостей тої чи іншої професійної діяльності людей.

Професійна діяльність, об'єктом якої стають живі люди, утворює складну систему взаємоперехідних, взаємозумовлених моральних стосунків.

До цієї системи належить перш за все:

1. ставлення спеціалістів до об'єкта праці (командир – підлеглий),
2. стосунки спеціаліста з колегами (офіцери між собою),
3. ставлення спеціаліста до суспільства (призма професійної діяльності).

Професійна етика є збірним поняттям, вона охоплює весь спектр професійних відгалужень етики: медичної, юридичної, педагогічної тощо.

Службовий етикет офіцера являє собою складну систему духовних якостей особистості, яка реалізується в повсякденній діяльності.

У системі службового етикету офіцера можна виокремити наступні складові.

1. **Простота, уважність і чуйність у стосунках начальник – підлеглий**

Будуючи взаємостосунки з підлеглими, йому слід проявляти: твердість, але не жорстокість; цілеспрямованість, але не самов-

певненість (інколи самодурство); безкомпромісність, але справедливість; рішучість, але гнучкість; енергійність, але безконфліктність; владність, але, при необхідності, і демократичність; оптимістичність, але реалістичність оцінок діяльності колективу. Службовий етикет дещо пом'якшує рівень вимогливості командира до підлеглих. Відомо, що тільки та вимогливість дієва, яка викликає в людей бажання якнайкраще виконати наказ, коли вимогливість не підміняється грубим рознесенням, коли критика не ображає гідності особи, коли керівник дотримується педагогічного такту.

Офіцер, враховуючи індивідуальні особливості підлеглих, повинен виявити ті чинники, які заважають спілкуванню й зближенню. До них полягають: почуття самотності серед малознайомих людей; комунікативна безпорадність; невміння встановити контакт із бажаним співрозмовником; відчуття втоми від спілкування з багатьма людьми; замкнутість з різних причин; прагнення до контакту з метою розрядити злість, агресивність, що нагромадилися.

1. Мистецтво контакту з підлеглими

Чим вище знаходиться за службовим положенням офіцер, тим менше в нього можливостей для безпосередніх контактів із підлеглими молодшої ланки. Іноді думка про старшого начальника в рядових складається в результаті коротких зустрічей (на шикуваннях, заняттях, навчаннях, нарадах). Тому перше враження про начальника може надовго зумовити характер подальшого ставлення до нього. Якщо при першій зустрічі офіцер справив позитивне враження на підлеглих, воно неодмінно викличе у них сприятливу психологічну установку на спілкування. Якщо ж зустріч залишила у свідомості військовослужбовців незаслужену образу й інші негативні емоції, то офіцеру буде надалі важко змінити негативне уявлення, що склалося про нього. В етикеті значну роль відіграє кінесика – наука про міміку та жести.

Контакт починається звичайно до розмови, залишаючись певний час невербальним. Будь-який обмін знаками між двома воїнами, що впливає на їх поведінку, – вже невербальне спілкування. Воно здійснюється за допомогою погляду, міміки, жестів, які здатні передати гаму різноманітних почуттів.

У процесі бесіди потрібно стежити за своїми мимовільними рухами, неввічливо тримати руки в кишенях, розгойдуватися, а

тим більше плювати й ськати носа, навіть якщо у вас нежить. Зробити це потрібно, вибачившись перед співрозмовником, у хустинку. Якщо необхідно перервати розмову, слід вибачитися і відкласти її на більш слухний час. Розмовляючи з будь-ким, навіть з начальником, потрібно пам'ятати про вітання старших і молодших, що проходять повз вас. У взаємостосунках старших і молодших необхідні тактовність, запобігливість

2. Звернення на “Ви” і “Ти”

Статути Збройних Сил України вимагають від всіх без винятку військовослужбовців з службових питань звертатися один до одного на —Ви. —Ви застосовується в українській мові, коли спілкування підвищено шанобливе та при звертанні до незнайомої або малознайомої людини. —Ти адресується зазвичай добре знайомій, близькій людині, в інших же випадках може бути сприйняте як грубовате фамільярне звернення (при цьому перехід від —Ти до —Ви може означати зміну відносин у гірший бік, назрівання конфлікту, суперечки).

3. Уміння слухати

Уміння слухати й розуміти співрозмовника є важливою складовою етикету офіцера, яка значною мірою забезпечує культуру спілкування й взаємодії з підлеглими.

4. Контролювання тону розмови

Кожний військовослужбовець, приймаючи військову присягу, дає клятву беззаперечно виконувати всі накази командирів і начальників. Дисциплінованість – щонайперша доблесть воїна. Але рідко зустрінеш офіцера, якому подобався б офіційно-холодний, наказовий тон. Досвідчені керівники рідко говорять з офіцерами в наказовому тоні. Погодьтеся, що фраза: —Чи не —думаєте ви, що так буде краще? у багатьох випадках доречніше, ніж слова —Я вам наказую зробити так-то. Якщо етикет рекомендує керівнику частіше радитися з досвідченими офіцерами, то віддавати наказ рядовим потрібно без коливань, вимагаючи точного його виконання. Проте не слід утискувати розумну солдатську ініціативу. Військовослужбовці проявляють старанність тоді, коли командир не забуває похвалити й заохотити тих, що відзначились. Добре слово командира, особливо якщо воно сказане вчасно, мобілізує й додає впевненості військовослужбовцям. Похвала з вуст офіцера за від-

мінно виконане завдання, виражена ним підтримка й схвалення завжди сприймається військовослужбовцем із почуттям задоволення.

Дуже важливо також, щоб усі команди відповідали статутним вимогам. Потрібно пам'ятати, що яка команда, таке і її виконання. Помічено, що слова команди є найсильнішими чинниками емоційного впливу на психіку воїнів. Тому подавати команду потрібно вміло, постійно тренуючи командний голос. Чим більше почуття вкладає командир у команду, тим енергійніше її виконують підлеглі.

5. Етикет телефонної розмови

Культура телефонної розмови в тому й полягає, щоб максимально заощадити час та звести до мінімуму незручності для абонентів і тих осіб, які знаходяться поряд.

У службових телефонних розмовах необхідно дотримуватись лаконічності, ввічливості, пильності. Необхідно пам'ятати про недосконалість телефонної мережі та її незахищеності від прослуховування.

Будь-яка телефонна розмова не повинна містити відомостей для чужих вух.

Телефонну розмову прийнято починати з вітання й відрекомендування.

При неправильному з'єднанні необхідно вибачитися й вказати, який номер вам потрібен. Якщо трубку не зняли через 5–7 секунд, чекати далі не слід, краще зателефонувати через хвилину-півтори. Якщо розмова урвалася з незалежних від вас причин, то молодший із розмовляючих (або той що зателефонував з автомата), повинен зателефонувати повторно й, вибачившись, повідомити про непередбачену випадковість та продовжити розмову.

Для телефонної розмови необхідно обрати оптимальні тон і гучність голосу. Крик не покращує чутності, оскільки параметри мікрофону й телефону вибрані з розрахунком на оптимальний рівень гучності.

Дзвонити з особистих питань краще в другій половині дня. Телефонну розмову першим має закінчити той, хто зателефонував, вибачившись за час, що забрав, і подякувавши за увагу

6. Ведення листування

Читати чужі листи без дозволу адресата недозволено й аморально. На кожний лист, навіть найкоротший, необхідно відразу ж відповісти.

Листи з вітаннями, подякою, виразом співчуття завжди слід писати від руки, тільки не олівцем. Для листа бажано використовувати якісний папір.

Не слід писати на недбало вирваних аркушах з учнівського зошита. Кожну сторінку листа бажано пронумерувати. Чим більше часу приділяється листу, тим більшу зацікавленість він може викликати. Будь-який лист має бути написаний чисто, грамотно й акуратно

Листи-подяки відсилаються в тому випадку, якщо відсутня можливість особисто подякувати людині. Наприклад, батькам на Батьківщину підлеглого за хороше виховання сина, що став воїном-відмінником; людям, які зробили вам люб'язність. Лист з вдячністю за надану гостинність бажано вислати не пізніше ніж через тиждень після від'їзду. .

Рекомендаційний лист містить інформацію про здібності особи, її етичні риси, які добре знайомі рекомендуючому. Рекомендаційний лист дають тільки тому, кого добре знають і за кого можуть поручитися. Рекомендуєчий несе моральну відповідальність за дану рекомендацію.

Офіційний лист (заява, рапорт, довідка, автобіографія, пояснювальна або доповідна записка і т.п.) пишуть, як правило, з одного боку аркуша. Угорі вказується посадовець або установа, якій адресується лист. Наприклад: Командиру частини **ДОПОВІДНА ЗАПИСКА** Доводжу до вашого відома, що... Начальник вузла зв'язку капітан Іваненко А.А. Підпис Дата Лист-вибачення відсилається людині, яку ви образили.

8. Форма одягу плюс уміння триматися

У житті військовослужбовця значну роль відіграє форма одягу. Взагалі сприйняття зовнішнього вигляду будь-якої людини починається з його одягу. Не випадково існує прислів'я —Людину зустрічають за одягом, а проводжають за розумом.

Для офіцера підтягнутість, молодецька постава мають велике значення, оскільки формують стиль його життя й естетику поведінки.

Згідно з етикетом офіцеру не рекомендується з'являтися у формі на ринках і базарах, у пивних барах та інших питних закладах сумнівного типу, та здійснювати будь-які дії, здатні заплямувати його честь.

4. Етика взаємовідносин офіцера з цивільними особами.

Окрім перебування на службі, в колі друзів чи на прийомі, офіцер певну кількість часу проводить у громадських місцях.

Перебування навіть просто на вулиці вимагає знання певних правил поведінки. Офіцер, служба якого проходить у місті, має багато контактів з іншими людьми на вулиці, в міському транспорті, в магазинах й інших громадських місцях. При швидкому темпі міського життя, поспіху в часи пік, багатолюдності на вулицях йому необхідна розумна й оптимальна поведінка в найрізноманітніших вуличних ситуаціях.

У правилах дорожнього руху чітко сформульовано, як переходити проїжджу частину. А як рухатися тротуаром? Тут теж потрібне шанобливе ставлення до нехитрих норм поведінки.

Перш за все, при русі потрібно дотримуватися правої сторони.

Не слід надмірно розмахувати руками. Оминаючи перехожих або зустрічаючись з ними, треба бути особливо обачним, щоб не зачіпити будь-кого своїм одягом, портфелем.

Необачно заподіявши будь кому незручність, слід ввічливо вибачитися (—Вибачте, —Даруйте). У відповідь на вибачення у свою чергу потрібно сказати: —Нічого, —Не турбуйтеся.

Уміння правильно пересуватися в багатолюдних місцях свідчить про ввічливість і побутову спритність.

Згідно з етикетом чоловік повинен йти зліва від жінки, начальника або немолодого чоловіка, оскільки місце справа вважається почесним, коли йдуть вулицею двоє. Якщо ж ідуть три особи, то почесним місцем є місце посередині. Якщо чоловік іде з двома жінками, він повинен займати місце між ними, щоб приділяти увагу обом. Два чоловіки надають жінці місце посередині, вона може

тримати їх під руки.

Якщо офіцер перебуває на вулиці у військовій формі, то він повинний запропонувати жінці взяти його під руку з лівого боку, щоб мати можливість віддавати військово-вітання військовослужбовцям.

Чоловік, йдучи вулицею з жінкою або чоловіком похилого віку, які мають при собі будь-які речі (сумки, чемодани т.ін.), повинен допомогти їм нести їх.

При самостійному русі вулицею офіцеру не рекомендується носити господарські сумки, яскраві целофанові пакети, інші предмети, що не відповідають суворості його військової форми. Речі мають бути ретельно й акуратно упаковані, а ще краще використувати портфель, дипломат або невеликий чемоданчик.

Офіцер має безглуздий вигляд з парасолькою, а також із сумочкою своєї супутниці. При зустрічі військовослужбовців багато офіцерів вітаються, прагнучи віддати військово-вітання першими.

Відання військового вітання, якщо офіцер проходить досить близько від знайомого військовослужбовця, може поєднуватися з усним вітанням, іноді рукостисканням. При дружніх взаємостосунках вживається: —Здрастуй!, а з малознайомими: —Здрастуйте!, —Добридень!, —Добрий вечір!, —Добрий ранок!, —Доброго ранку!, —Доброго здоров'я!. —Бажаю здоров'я!. Існує й група стилістично підвищених вітань: —Вітаю Вас!, —Радий Вас вітати!, —Дозвольте Вас вітати!,, —Радий Вас бачити!.

Якщо зустріч несподівана, то вітання супроводиться виразом певних відчуттів: —Яка приємна зустріч!, —Яка несподіванка!, —Скільки років, скільки зим!.

Рукостискання є символом підвищеної дружелюбності, тому обмін рукостисканнями не завжди обов'язковий, особливо на вулиці й коли вітають декількох чоловік. Проте, привітавшись за руку з одним, треба також потиснути руки й іншим, що знаходяться поблизу, щоб їх не образити. Звичайно руку першим подає старший за віком (званням), а при однаковому віці — жінка чоловіку. Непристойно при рукостисканні дивитися вбік.

Протягуючи руку, необхідно привітно усміхатися й дивитися на того, з ким вітаєшся. Рукостискання повинне бути помірним, не дуже сильним, але й не слабким. Перед рукостисканням чолові-

ку необхідно зняти рукавичку, а жінці зимову рукавицю (жінці рукавичку знімати не обов'язково). Якщо чоловік вітається з жінкою в рукавичках, він може свою теж не знімати. Безглуздо виглядає чоловік, судорожно зриваючий рукавичку в той час, коли жінка чекає з протягнутою рукою. Так само безглуздо виглядає чоловік, що намагається поцілувати дамську рукавичку або відігнути її край. Звичай при зустрічі цілувати жінці руку все далі йде в минуле, але для особливо урочистих випадків і для найдорожчих жінок – галантний чоловік може собі це дозволити.

Якщо знайомі зустрічаються в один і той же день кілька разів, замість вітання можна посміхнутися або сказати будь-яке приємне слово людині, яка не зайнята своїми думками. Чоловіку непристойно зупиняти знайому жінку на вулиці, особливо у випадку, якщо вона тримає в руках важкі сумки, також неввічливо зупиняти друзів, коли вони йдуть не одні. Це можна робити тільки у виняткових випадках, заздалегідь вибачившись.

Якщо чоловік хоче поговорити з жінкою, то після вітання він повинен призупинитися, щоб дати зрозуміти про свій намір. Щоб не заважати перехожим під час розмови слід відійти в бік. Чоловіку, що йде в супроводі жінки, не варто залишати її одну для розмови із знайомим. У випадку крайньої необхідності розмови, слід відрекомендувати знайомого супутниці. При потребі звернутися до незнайомого чоловіка або жінки з питанням слід спочатку привітатись, а потім задати питання й подякувати за відповідь.

Декілька слів про етикет побачення. На жвавій вулиці призначати побачення недоцільно. Для цього краще вибирати вхід у кінотеатр, алею парку, місце атракціону, кафе-морозиво і т.п. За етикетом на побачення потрібно приходити вчасно. Навіть за секунду запізнення слід вибачитися.

Поганими манерами вважаються: паління на вулиці, їжа на ходу, читання на ходу, гучний сміх, бурхливе вітання знайомих. Не рекомендується дуже пильно дивитися на оточуючих, показувати пальцем на людей, обертатися та дивитись вслід перехожим, слухати гучну музику за допомогою навушників.

Частина позаслужбового часу офіцер знаходиться в транспорті, в театрі та інших громадських місцях.

Знаходячись у вагоні потягу, трамваї, тролейбусі, автобусі

чи метро, потрібно пам'ятати про дотримання певних правил.

Культурні люди при посадці в громадський транспорт дотримуються черги, пропускаючи вперед дітей, інвалідів, жінок і літніх людей, надаючи їм допомогу.

У трамваї, тролейбусі, автобусі, де є двоє дверей, прийнято входити через задні (за винятком дітей, інвалідів і людей похилого віку), а виходити з обох дверей, після цього починається посадка.

Вихований офіцер займе сидяче місце в транспорті тільки у випадку, якщо поблизу не стоїть жодна жінка. Він не забариться запропонувати своє місце жінці або старшій особі за віком (званням).

У транспорті потрібно бути гранично обережним і спритним, щоб не наступати людям на ноги, не штовхати їх у спину. Непристойно пильно розглядати попутників або попутниць.

Чоловік першим проходить до виходу, прокладаючи жінці дорогу, першим виходить із транспортного засобу, подаючи їй руку.

У таксі сідають спочатку жінка, потім чоловік, виходять вони у зворотній послідовності. Якщо чоловік знайомий з жінкою, то їм слід сідати на задньому сидінні. При посадці треба привітатися з водієм і пояснити куди їхати. Водія не можна відволікати розмовою, але, якщо він звертається з питанням, потрібно відповісти. Якщо доводиться їхати на попутній машині й наперед умови оплати не обговорювалися, то в кінці шляху потрібно дати водію суму, відповідну вартості проїзду в таксі.

У невідкладних випадках можна попросити знайомого, щоб він відвіз на своїй машині на вокзал, у лікарню, але не можна перетворювати це на систему. Виходячи з будинку знайомих у супроводі інших гостей, господар машини може запропонувати підвезти декількох осіб залежно від кількості місць у його автомобілі.

У приміських електричках не рекомендується грати на музичних інструментах, голосно сміятися і розмовляти. Чемодани, сумки та інші речі потрібно класти так, щоб вони не заважали оточуючим.

Вихований офіцер при виході з вагона повинен побажати своїм супутникам (навіть якщо він не встиг з ними познайомитися) щасливої дороги і подякувати провіднику, не забувши взяти в ньо-

го свій квиток та розрахуватися за чай.

У вільний від служби час офіцер може проводити вільний час у театрі, кінотеатрі та інших громадських закладах. У театр краще приходити за 10–15 хвилин до початку спектаклю, щоб мати час привести себе в порядок, придбати програму, пройти на своє місце, налаштуватися на сприйняття п'єси.

Якщо глядач не встиг до початку спектаклю пройти до свого місця, то він повинен сісти на будь-яке вільне крісло. Проходити можна або обличчям до сидячих (якщо крісла з відкидними сидіннями), або спиною до них (якщо між рядами крісел є місце для вільного проходу).

Чоловік у театральний зал входить першим, але жінка на своє місце проходить попереду чоловіка й займає крісло, яке виявиться праворуч від супутника. Якщо чоловік встигає, то притримує відкидний стілець, на який сідає його супутниця.

Якщо входять дві пари, першим іде чоловік, потім ідуть пані і за ними другий чоловік. У такому ж порядку і сідають: жінки посередині, чоловіки – збоку. У ложі попереду сидять жінки, за ними – чоловіки. Сидіти потрібно рівно, займати обидва підлокітники неввічливо.

Неприпустимо спиратися на спинку переднього крісла або упиратися в нього ногами. У театрі вкрай непристойно позіхати, голосно кашляти, сякати носа, чхати, входити в зал із морозивом.

Кашляючи або чхаючи, слід прикрити рот і ніс хустинкою й лише в крайньому випадку – тильною стороною долоні лівої руки.

На бал, вечір відпочинку, танцювальний вечір офіцер може прийти або в парадно-вихідній формі одягу, або в цивільному костюмі. Етикет не рекомендує з'являтися на танцях в польовому обмундируванні. На танець запрошує звичайно чоловік жінку, супроводжуючи запрошення легким нахилом голови, поглядом, спрямованим на партнерку, і словами: —Прошу вас на танець або —Дозвольте вас запросити, —Можна вас просити?.

Непристойно протягувати жінці руку або без дозволу брати її під руку. Слід запропонувати руку лише в тому випадку, якщо вона відповіла згодою та встала зі свого місця. Якщо жінка пройшла вперед, треба йти за нею вслід у центр залу.

Жінка має право відмовити в танці не пояснюючи причини.

Вихований чоловік не ображається на відмову, а вибачившись, відходить або запрошує іншу жінку. Після другої відмови від за-прошень краще утриматись. На балу часто оголошують дамський або білий, танець. Не можна відмовляти дівчині, що запрошує на танець чоловіка – може бути, перший раз в житті. Причиною від-мови може слугувати тільки невміння танцювати оголошений та-нець. Щоб згладити незручність, краще признатися в невмінні тан-цювати цей танець і провести дівчину на місце.

Чоловік може запросити іншу жінку тільки в тому випадку, якщо його партнерку вже запросили. Природно, що офіцер який запросив дівчину на вечір, зобов'язаний після закінчення танців супроводити її додому.

Призначивши жінці побачення в кафе або ресторані, чоловік зобов'язаний прийти першим, щоб знайти вільний столик. Він зу-стрічає жінку біля входу в кафе й усаджує її за стіл так, щоб вона сиділа праворуч від нього, а якщо стіл невеликий, сідають напроти один одного. Зайнявши стіл, треба спокійно чекати, поки підійде офіціант. Можна попросити його обслужити швидше.

Чоловік повинен подати жінці меню, якщо це не зробив офіціант, і надати їй можливість вибрати для себе блюда та напої. Якщо жінка довіряє смакові чоловіка, то він робить замовлення для обох.

Непристойно голосно коментувати ціни блюд, хоча вартість замовлення знати потрібно. Не варто соромитися звернення до офіціанта з проханням пояснити, що криється під назвою того чи іншого фірмового блюда.

При зустрічі в ресторані знайомого можна запросити його приєднатися до компанії. Якщо він погоджується, то його предста-вляють всім присутнім, назвавши прізвище, ім'я, по батькові. По-рядок представлення звичайний: той, що представляється, стоїть, незалежно від того чоловік це чи жінка. Чоловіки повинні підняти-ся з-за столу, а жінки тільки тоді, коли до столу підходить жінка, що представляється. Обмінюватися рукостисканнями не варто.

У ресторані прийнято строго контролювати свої вчинки та слова, бути зі всіма гранично ввічливим. Першим покидає ресто-ран ініціатор зустрічі.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Таким чином, культура взаємин військовослужбовців-лідерів – це ступінь засвоєння й реалізації в їх практичній поведінці, повсякденному спілкуванні політичних, правових, етичних, естетичних норм і правил, а також вимог Військової присяги, статутів, звичаїв і традицій, що побутують у Збройних Силах України. Досягнути високої культури спілкування військовослужбовців можна лише шляхом удосконалення всіх складових, використовуючи усе багатство форм і методів виховної роботи, підвищуючи вимоги до всіх суб'єктів спілкування.

ЛЕКЦІЯ

Тема №4. Особистість командира-лідера

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Місія військовослужбовця як командира-лідера
2. Емоційний інтелект
3. Якості особистості командира-лідера

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. К.: Право - 1996р
2. Військові статuti Збройних Сил України. – К.: Варта, 1999
3. Кодекс честі офіцера Збройних Сил України. Затверджений
Наказом Міністра оборони України від 31.12.1999 р., № 412
4. Бойко О.В. та інші “Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і сержанта: Частина I “Загальні основи педагогіки та військова дидактика”. – Львів: АСВ, 2012. – С. 246-276.
5. Бойко О.В., Миценко Д.В., Романишин А.М. Психолого-педагогічний практикум лідерства командира взводу (роти): Навчально-методичний посібник. – Львів: АСВ, 2009. – 153 с.
6. Лідерство сержанта та офіцера (психолого-педагогічний аспект): Навчально-методичний посібник / О.В.Бойко, О.В.Копаниця, А.В.Луцьков, А.М.Романишин, Н.Спейд – Львів: АСВ, 2010. – 190 с.
7. Петренко, В.М. Методика виховної роботи у військових підрозділах - Суми: СумДУ, 2016. - 475 с.
8. Матеріали засобів ЗМІ про приклади лідерської поведінки командирів підрозділів під час виконання завдань АТО.

1. Місія військовослужбовця як командира-лідера

Місія військовослужбовця будь-якої категорії Збройних Сил України — захищати українську націю від агресора.

Місія командира лідера: морально, психологічно, професійно готувати себе і підлеглий особовий склад до виконання завдань за призначенням, згуртовувати його і вести за собою до визначеної мети

Вміння виконувати визначені завдання в непростих умовах, бути орієнтованим на результат і цілеспрямовано діяти в безладі, долаючи стрес, вміння організовувати та впливати на цілий підрозділ, у першу чергу власним прикладом є результатом розвитку командних якостей офіцера.

Лідерські та управлінські якості формують офіцера-лідера, який сьогодні є важелем у підтриманні високої бойової готовності об'єднань, з'єднань, військових частин і підрозділів, досягненні перемоги під час бою.

Стосунки між командирами та підлеглими мають бути розвинені до готовності йти у бій у будь-яких моментах. Це загальна відповідальність, яка потребує надзвичайно високих норм поведінки та діяльності і передбачає створення атмосфери довіри і взаємодопомоги.

Офіцер – взірець як у дотриманні моральних норм поведінки, зовнішньому вигляді, так і у виконанні завдань, щоб безпосередньо стосуються його професійного обов'язку. Він уникає вульгарності, розбещеності, надмірного вживання алкоголю. Офіцер сумлінно і наполегливо збирає та розвиває високі професійні якості та норми поведінки.

Кожен з військовослужбовців хоче чесного і щирого ставлення до себе з боку офіцера. Авторитет офіцера серед підлеглих – це результат його лідерських якостей, людської гідності, знань та виваженості рішень.

Командні якості (або ж якості, необхідні для ефективної роботи в команді) є продуктом спеціальної підготовки суб'єктів діяльності;– у певному розумінні командні якості людини є ситуативними, тобто ефективність їх діяльнісного вияву залежить не тільки від їх наявності, а й від адекватного розуміння ситуації, продиктованих нею проблем і потреб;– провідним психічним під-

грунтям успішності людини як члена команди є її активність у кожен момент командного співробітництва, що виявляється як безпосередньо у виконанні певних функцій у спільній справі, так і в інтелектуальному та емоційному прилученні до діяльності інших; – одним із найскладніших моментів діяльності людини в команді є її одночасна різнорівнева підпорядкованість – загальним цілям діяльності, цілям групової узгодженості, власним цілям особи. При цьому необхідно, щоб завдання, продиктовані цими рівнями, були максимально узгодженими.

Виходячи з особливостей командної взаємодії офіцера з підрозділом та аналізуючи проблему підготовки командира до ефективної діяльності в команді, велику роль в цьому процесі відіграють командні якості офіцера, які стають підґрунтям для його особистісного зростання

Особисті якості розглядаються в даному спектрі як психологічні вроджені, у співвідношенні темпераменту особистості, так і набуті, в процесі досвіду військової діяльності. Командні якості офіцера, завдяки роботі над ними, розвиваються з набуттям певного досвіду в ході його діяльності в ролі командира, управлінця, лідера

Характеристики, на які повинен звернути увагу офіцер для розвитку своїх особистісних командних якостей:

Розуміння себе. Хороший управлінець має розуміти, що він робить, який у нього стиль.

Самосвідомість. Він має розуміти значення й наслідки своїх дій, у тому числі те, як його поведінка впливає на інших .

Збалансованість. Чи здатний керівник виконувати всі ролі? Різниця між ефективним і неефективним менеджером полягає у гнучкості першого й негнучкості другого. Негнучкість останнього пов'язана з його нездатністю виконувати (зауважте: я не сказано "досконало виконувати") всі покладені до нього завдання — а отже, цінувати й серйозно ставитися до них.

Знання власних сильних і слабких сторін, усвідомлення своєї унікальності. Щоб створити ефективну команду, керівник має об'єктивно оцінювати себе самого.

Прийняття своїх сильних і слабких сторін, своєї унікальності. Прийняття своїх слабкостей — передумова особистісного

зростання. Наші запаси енергії вичерпні, тож якщо командир витрачає їх на неприйняття себе, то енергії на те, щоб ставати кращим, у нього залишається мало або не залишається зовсім.

Здатність розпізнавати переваги й недоліки інших. А особливо — сильні сторони підлеглих у тих чи інших сферах.

Здатність приймати й цінувати відмінності інших. Чи властиво йому бачити хороше у відмінностях? Чи може він прийняти, поважати і плекати ці відмінності? Чи розуміє, що, оскільки він не може бути найкращим у виконанні всіх своїх управлінських ролей, підлеглі перевершуватимуть його в певних сферах? Чи готовий він працювати з цим, не відчуваючи загрози?

Знає, як пригальмувати й розслабитися у складних ситуаціях. По суті, бути хорошим управлінцем означає вміти не погоджуватися, не викликаючи роздратування. У жартівливій формі можна це сформулювати так: хорошого управлінця можна розпізнати за глибиною шрамів на язиці.

Створює середовище, яке сприяє навчанню і в якому конфлікти розв'язуються завдяки і керуванню начальника, і взаємній довірі й повазі. Як керівник сприймає конфлікт, чи визнає його і як справляється з ним? Лідер, який не може керувати та вселяти довіру й повагу, не зможе розв'язувати конфлікти, що неминучі у взаємодоповнювальній команді. «Ми розвиваємося через незгоду, коли ваш погляд не збігається з моїм. Він може мені не подобатися, навіть дратувати, але так я вчуся»

1. Емоційний інтелект

Емоційний інтелект (EI) ([англ.](#) *Emotional intelligence*) — група ментальних здібностей, які беруть участь в усвідомленні та розумінні власних [емоцій](#) і емоцій оточуючих. Люди з високим рівнем емоційного інтелекту добре розуміють свої емоції і почуття інших людей, можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою, і тому в суспільстві їхня поведінка більш адаптивна і вони легше досягають своїх цілей у взаємодії з оточуючими. Саме лідери повинні задавати певний емоційний стандарт, на який би рівнялися інші.

Основними ознаками, які вважають характеристиками високого емоційного інтелекту, є: 1. Увага до себе, тобто правильне розуміння власних сильних і слабких сторін, своїх емоцій, а також самоповага на нормальному, адекватному рівні. 2. Самоконтроль, управління власними емоціями, здатність діяти раціонально й адекватно реагувати на зміни. Сюди також відносять відповідальність, надійність та оптимізм. 3. Увага до інших, тобто розуміння емоцій інших людей і правильне реагування на них. Сюди також відносять здатність співчувати та небайдужість до інших, визнання їхніх здібностей і талантів, а також навички спілкування. 4. Управління стосунками, що включає здатність керувати всіма типами стосунків, уникати зайвих конфліктів та успішно працювати в конфліктних умовах. Той, хто має такі здібності, може впливати на власне оточення та, в разі потреби, взяти керування у власні руки й повести інших за собою.

Вихідна теорія, яку запропонували Дж. Майер і П. Саловей, пов'язує емоційний інтелект з особистісними факторами – теплою і чуйністю. Разом з тим, ці автори довели, що персональні фактори є відмінними від рівня емоційного інтелекту. Вони визначають поняття емоційного інтелекту як здатність усвідомлювати сенс емоцій і використовувати ці знання, щоб виявити причини виникнення проблем і вирішити їх.

Згідно з концепцією Д. Гоулмена емоційний інтелект вираховується як сума показників семи здібностей: самоусвідомлення, самомотивування, стійкість до фрустрації, контроль за імпульсами, регуляція настрою, емпатія, оптимізм.

Г. Гарскова вважає, що емоції відображають ставлення людини до різних сфер життя і самої себе, а інтелект служить для розуміння цього. Емоційний інтелект за нею – це здатність розуміти відносини особистості, репрезентовані в емоціях, і управляти емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу.

Дж. Майер і його колеги підкреслили різницю між двома основними моделями емоційного інтелекту. Модель здібностей – це уявлення про емоційний інтелект як про перетин емоцій і пізнання. Змішана модель висуває поняття емоційного інтелекту (EQ) як поєднання розумових і особистісних рис, притаманних кожній конкретній особі.

Прихильник змішаної моделі Р. Бар-Он визначає емоційний інтелект як всі некогнітивні здібності, знання і компетентність, що дають людині можливість успішно вирішувати будь які життєві ситуації. Запропонована модель об'єднує знання і навички, які визначають як розумові здібності (здатність вирішувати задачі), і те, що може бути охарактеризоване як особливості особистості. Це поєднання і породжує змішану модель. Вчений виділив 5 субкомпонентів, які характеризують структуру емоційного інтелекту: саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація); -комунікативний потенціал (емпатія, соціальна відповідальність); -власне адаптаційні здібності (вміння вирішувати проблеми, долати труднощі, емоційна лабільність); -антистресовий потенціал (стійкість до стресів, самоконтроль); -загальний настрій (оптимістичність).

З приводу розвитку емоційного інтелекту в психології набули розвитку дві різні думки: емоційний інтелект –це: –відносно стабільна здатність, рівень розвитку якої обмежений механізмами спадковості, в той час як емоційні знання (вид інформації, якою оперує емоційний інтелект) відносно легко здобуваються, в тому числі й у процесі навчання; –те, що можна і потрібно розвивати, й що може розглядатися як “репертуар емоційних компетенцій і вмінь, що доступні для індивіда в даний момент часу, з метою гармонізації вимог оточуючих і опору їх тиску”.

Отже, емоційний інтелект визначається як: –вміння діяти у взаємозв'язку із внутрішнім середовищем своїх почуттів і бажань; –вміння розуміти відношення особистості й управляти її емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу і синтезу; –вміння ефективно контролювати емоції і використовувати їх для покращення мислення; –сукупність емоційних, особистих і соціальних здібностей, які впливають на загальне вміння ефективно справлятися з вимогами і тиском соціального середовища; –емоційно - інтелектуальна діяльність.

2. Якості особистості командира-лідера

Кожний командир для успішного управління підрозділом повинен мати певні особисті якості. Умовно прийнято розподіляти командирські якості на чотири групи:

- морально-політичні;
- професійно-бойові;
- психологічні;
- фізичні.

Структурно ці якості показано в таблиці 1.

Під командирськими якостями розуміють властивості особистості офіцера, які забезпечують ефективне виконання службових обов'язків. Перелічені в таблиці якості мають чисто умовний розподіл. Усі якості знаходяться в діалектичному взаємозв'язку і характеризують одну особистість.

Таблиця 1 – Якості особистості командира

Назва групи якостей	Перелік якостей особистості відповідної групи
1 Морально-політичні	1 Політична свідомість 2 Переконаність 3 Моральність
2 Професійно-бойові	1 Компетентність 2 Дисциплінованість 3 Командирська воля 4 Організаторські здібності 5 Творчі здібності
3 Психологічні	1 Психологічна стійкість 2 Професійна адаптація
4 Фізичні	1 Витривалість 2 Сила 3 Спритність 4 Швидкість удіях

Розглянемо більш детально кожен з груп.

Морально-політичні якості

Головним завданням командирів усіх категорій є забезпечення рівня бойової готовності, необхідного для надійного захисту Батьківщини. Виконання цього почесного завдання можливе лише за умови, що командний склад буде відповідати високим вимогам, які до них ставляться. Особливо це стосується молодих офіцерів та їхніх майбутніх підлеглих молодших командирів. Оскільки їхній шлях командирської діяльності тільки-но розпочинається, а становлення як командира ще продовжується.

Відомо, що вимоги до командного складу постійно зростають. Адже впровадження новітніх засобів збройної боротьби та надходження до армії нової модернізованої бойової техніки й озброєння вимагають від командирів постійного удосконалення їхньої професійної підготовки. Крім того, зростання культурного рівня і технічної підготовки молоді, що призивається на військову службу, також вимагають від військових керівників удосконалення методів навчання та виховання особового складу підпорядкованих підрозділів. Усе це обумовлює формування у командирів високих морально-політичних та професійно-бойових якостей. Що стосується групи морально-політичних якостей, то вплив на їхнє формування чинять соціально-політичні зрушення, які мають місце в нашій державі. Тому найважливішим завданням з підготовки молодих командирів є формування у них політичної свідомості. Якщо індивідуальна свідомість – це сутність особистості, тобто духовний світ, що складає систему політичних переконань, наукові погляди на природу, суспільство та людські взаємини, то політична свідомість – це здатність думати, обмірковувати і визначати своє відношення до дійсності з громадської позиції.

Для політичної свідомості характерним є науковий світогляд. Саме він характеризує особистість командира і визначає його життєву позицію, ідеали, мотиви вчинків та моральні риси. В ньому відбиваються відповідальність командира перед суспільством за захист Батьківщини, відданість справі, якій він присвятив усе своє життя. Ось чому основою виховної роботи є формування у командирів усіх ступенів наукового світогляду, відданості справі розбудови соборної, незалежної України та любові до її народу. Науковий світогляд дає командирю правильну орієнтацію в усіх напрямках службової діяльності. Чим вище рівень знань, чим досконаліше командир оволодів законами суспільного життя, тим більш упевнено він може діяти, виконуючи управлінські функції, і тим самим сприяти досягненню головної мети управління – підвищенню рівня бойової готовності підрозділу.

Формування особистості командира полягає не тільки в тому, щоб він надбав бойових якостей, тобто зробити з нього висококласного військового фахівця, але й виховати його переконаним, політично свідомим військовослужбовцем. Для цього необхідно

формувати й розвивати політичну переконаність, яка складається з твердої віри в правоті своєї справи. Переконаність визначається надзвичайно стійкими мотивами діяльності особистості, які дуже потужно впливають на поведінку командира в найскладніших ситуаціях життя, служби, бою. Іншими словами, переконаність – це якісна характеристика людини. Переконаний командир за будь-яких обставин високо пронесе прапор політичних ідеалів, пов'язаних з незалежністю та безпекою держави. Його дії будуть носити надзвичайну якість та послідовність, а прагнення досягти мети буде сильнішим за смерть.

Сила переконання робить свій відбиток у свідомості командира тоді, коли він веде боротьбу з несправедливістю, з порушенням законів України, проявляє принциповість за будь-яких обставин, навіть несприятливих особисто для нього.

Одним із дуже важливих завдань виховання командирів та їхніх підлеглих є формування у них патріотичних почуттів. Ці почуття проявляються щоденно в їхніх конкретних вчинках, в усвідомленні глибокого зв'язку з народом, причетності до його справ. Найефективнішим методом розвитку патріотичних почуттів у командирів є виховання їх на бойових, трудових традиціях нашого народу. Удосконалюючи та розвиваючи цей напрямок ідеологічної роботи, необхідно прагнути підсилення в ньому морального аспекту; у військових буднях тісно пов'язувати велич традицій, подвигів старших поколінь з нормами поведінки сучасних військовослужбовців. Спираючись на приклади старших поколінь, виховувати у воїнів Збройних Сил вірність військовому обов'язку, готовність захищати свою Батьківщину, а якщо буде потрібно, то і віддати за неї життя.

У нерозривному зв'язку з переконаністю знаходиться принциповість командира, яка відбивається у відношенні його до служби та критики. Принциповість – це якість, в якій визначається вірність певним принципам. Інколи під принциповістю неправильно розуміють просту упертість, небажання виправити очевидну помилку, змінити невірний, хибний погляд на ті чи інші події військового життя або на поведінку підлеглих. Принциповість визначається високою вимогливістю до себе, справедливим відношенням до підлеглих, товаришів по колективу. Принциповість перед-

бачає стійкість переконань. Командир не може говорити сьогодні одне, а завтра інше. Принциповий командир ніколи і ні в чому не допустить послаблень, не піде на угоду з совістю, чесно визнає свої помилки і буде прагнути їх усунути.

Він завжди ставитиме суспільні інтереси вище особистих.

Переконаність командира свідчить про його політичну зрілість, означає, що його науковий світогляд перетвориться у глибокі особисті переконання, в активну життєву позицію.

Командир будь-якого рангу повинен бути взірцем моральності. Переконаність, ідейність людини знаходять прояв у його повсякденному житті, що приводить до появи відповідних моральних звичок.

Безумовно, моральні звички потрібно виробляти, щоденно впливаючи на свідомість військовослужбовця, добиватися зміни його поведінки на краще, пробуджувати відчуття гідності та відповідальності перед військовим колективом за свої дії.

Безмежна відданість Батьківщині викликає соціальну зрілість – прагнення та вміння робити висновки про справи і вчинки інших військовослужбовців та свої власні із суспільних позицій. Соціальна зрілість проявляється не тільки тоді, коли треба вибирати між життям та смертю. Вона потрібна командирі щоденно під час вирішення питань його службової діяльності. Командир, якому притаманна соціальна зрілість, завжди і всюди ефективно виконує свої службові обов'язки протягом служби.

Моральні норми, уявлення, ідеали діють на найглибші психологічні механізми військовослужбовця. Вони сильно впливають на мотиви його дій. Мотиви дій нерозривно пов'язані з оцінками та самооцінками, які проводяться на підставі моральних вимог та ідеалів. Якби виконання моральних норм не супроводжувалося позитивною оцінкою людської поведінки, а порушення – негативною, вимоги моральності перетворилися б у добрі побажання, позбавлені будь-якої суспільної ролі. Оцінки перетворюють мораль у дуже важливий засіб соціального контролю за поведінкою військовослужбовця.

Моральні погляди, уявлення, ідеали складають моральний світ особистості. Цей світ може бути багатим і бідним залежно від того, як військовослужбовець вбирає в себе передові моральні іде-

али, наскільки глибокі і багатогранні його уявлення про мораль, життя, культуру.

Серед моральних почуттів командира виділяється своїм суспільним значенням відчуття обов'язку перед багатьма поколіннями людей, які створили матеріальні і духовні цінності, якими кожний з нас користується від народження до останніх днів життя. Вдячність людям старших поколінь, які віддавали свої сили і навіть своє життя за щастя нашої Вітчизни, є найяскравішим моральним почуттям командирів Збройних Сил. Зміст морального виховання полягає в тому, щоб перетворити суспільні моральні вимоги в особисті моральні цінності кожного.

У почутті патріотизму на перший план виступає любов до Батьківщини, до свого народу, усвідомлення зв'язку з ним, співучасть у його справах. Любити Вітчизну – це означає усіма силами сприяти зміцненню її могутності, вирішенню завдань, які постають перед народом України. В цьому сутність патріотизму. Усвідомлення особистої участі в розбудові незалежної держави, глибоке розуміння необхідності напруження усіх творчих сил для досягнення мети, реальні справи, які збільшують силу і славу Батьківщини, – ось що надає патріотизму дієвий характер, перетворює любов до неї в найважливіший стимул командира Збройних Сил України.

Виховуючи своїх підлеглих, командири повинні прагнути прищепити їм не тільки вміння вимогливо ставитися до власних вчинків та дій, а й до відповідальності за результат справи, яку виконує увесь військовий колектив. У цих умовах стає діючою відповідальність військової організації за кожного її члена. Характерною рисою моральності є високе усвідомлення суспільного обов'язку (нетерпимість до порушень суспільних інтересів). Командир не може і не повинен не реагувати на недбайливе ставлення до військової справи. Він повинен бути нетерпимим до виявлення недбалості, само-заспокоєності, пияцтва, а також до аморальних вчинків, які завдають шкоди військовому колективу і суспільству.

До інших дуже важливих якостей, притаманних командирю, можна віднести чесність і правдивість, моральну чистоту та скромність у суспільному та особистому житті. Усі ці якості – благо-

дні риси морального складу громадян України, найважливіші вимоги нашого морального кодексу, який знаходить свій відбиток у військових правових актах. Так, наприклад, у тексті Військової присяги записано: "...присягаю Українському народові завжди бути вірним і відданим, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок ..."

Командири повинні володіти самокритичністю – одним з найяскравіших виявів моральності. Досвід життя військ підтверджує, що критика і самокритика – найефективніша зброя для перемоги нового над старим. Цей метод дозволяє виявити недоліки в навчанні та вихованні підлеглих, у службі військ. Тенденція згладжувати, уникати невирішених проблем, гострих питань, замовчувати недоліки та труднощі не допомагають справі, а лише перешкоджають вирішенню отриманих завдань. Крім того, такий підхід гасить активність мас, а разом з тим і ефективність виконання завдань.

Світогляд і мораль особистості формуються й отримують розвиток лише в суспільно-важливій службовій діяльності. У зв'язку з цим первинне значення має відпрацювання ясного розуміння моральної сторони військової справи, уміння оцінити з високих моральних позицій і свою власну службову діяльність і діяльність товаришів та всього військового колективу.

Надзвичайно важлива роль колективу в моральному вихованні. Те, що характеризує стосунки у військовому колективі, що виховується щоденно, переноситься на поведінку військовослужбовця за межами підрозділу, на увесь уклад його життя, на його ставлення до служби. Тому розсудливі командири використовують авторитет колективу для успішного управління підрозділом. Особливо ефективно можна використовувати колектив для впливу на поведінку недисциплінованих воїнів.

Моральні переконання викристалізуються в безкомпромісній боротьбі з поглядами, які вже віджили своє, нашаруваннями та традиціями минулого. Тому дуже важливим є правильна та принципова оцінка з боку командира негативних виявів - як неприхованих, так і прихованих, завуальованих. Така оцінка може бути для одних військовослужбовців як попередження, для інших – як заборона і профілактика виникнення негативних явищ.

За роки незалежності України культурний та духовний рівень військовослужбовців значно піднявся. Вони стали гостріше реагувати на всі негаразди військового життя. Це вимагає від командирів чутливого ставлення до підлеглих, турботи про поліпшення умов їхнього життя. Командири повинні поєднувати в собі принципову вимогливість до підлеглих з повагою до них.

Виходячи з того, що вимоги безумовного виконання норм моралі юридично закріплені у Військовій присязі та військових статутах і їм надана сила закону, можна зробити висновок, що моральності воїнів надається особливе значення. Розвинути у військовослужбовців моральність до рівня сучасних вимог – це означає, по-перше, перетворити норми моралі в їхні особисті переконання, по-друге, прищепити їм систему позитивних звичок поведінки, які б відповідали загальнодержавним нормам моралі.

Професійно - бойові якості

Командир будь-якого рівня повинен поєднувати в собі високі морально – політичні якості з відмінною професійно-бойовою підготовкою. Це поєднання йому потрібне для підтримання на необхідному рівні бойової готовності підрозділу та забезпечення військово – технічної переваги над ворогом. Для цього він повинен мати великий запас знань, умінь, навичок та бути компетентним у межах своїх повноважень. Що ж розуміють під компетентністю? Компетентність – це здатність застосовувати на практиці набуті знання, уміння та навички, а також спроможність самостійно здобувати нові знання та відпрацьовувати нові уміння і навички, необхідність у яких викликана життям. Компетентність командира також визначає його здатність організувати та забезпечувати бойові дії підрозділу та управляти ним під час бою.

Компетентний командир відзначається розвинутим тактичним мисленням, глибокими знаннями закономірностей збройної боротьби; здатністю глибоко аналізувати та обмірковувати всі можливі варіанти бойового застосування підрозділу; умінням знаходити, підтримувати та втілювати у практику управління все нове, передове; знаннями та суворим виконанням вимог статутів, настанов, наказів, директив та інших керівних документів; умінням максимально використовувати зброю та техніку.

Необхідно враховувати, що сучасна війна розширить масштаби бойового використання сил та засобів, збільшить розмах бойових дій, які будуть супроводжуватися особливою напруженою і швидкоплинністю. Все це накладає свій відбиток на форми і методи управління підрозділами в бою. Безумовно, центральне місце в управлінні військами належить командирі. Він повинен швидко орієнтуватися за будь-яких обставин, логічно мислити, чітко висловлювати свої рішення, а це можливо лише за умови, що командир є компетентним фахівцем.

Компетентний командир повинен мати високий рівень загальної культури та добре розвинуту командирську мову: ясну, чітку, лаконічну, енергійну та переконливу.

Командирам, які закінчили ВВНЗ, потрібно пам'ятати, що отримані в стінах навчального закладу знання, уміння та навички дуже швидко застарівають. Щоб бути висококваліфікованим фахівцем, недостатньо лише володіти певною сумою знань – потрібно уміти легко, а головне своєчасно орієнтуватися в новітніх тенденціях та напрямках розвитку військової справи. Головною проблемою навчання у ВВНЗ є те, що майбутнім командирам намагаються передати якнайбільше інформації, а потрібно навчити його самостійної праці над літературою, озброїти його не стільки знаннями з даної науки, скільки її методами, які б дозволили правильно розпізнати все нове, опанувати та прагнути розвинути його. За час навчання неможливо видати рекомендації з вирішення усіх можливих життєвих завдань, та цього і не потрібно робити. Головним у цьому є виховання віри у свої сили, здібності, а також уміння розпорядитися найкращим чином цими силами та здібностями.

Дуже важливим фактором, що впливає на результат управлінської діяльності командира, є його дисциплінованість. Дисциплінованість – це свідоме ставлення військово-службовця до законів, військового порядку, внутрішня переконаність у необхідності виконання вимог Військової присяги, статутів та моральних норм, уміння, навички та звички керувати своєю поведінкою за будь-яких обставин відповідно до цих вимог. Військова дисципліна – категорія державно-правова, вона передбачає суворе і точне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених законодавством України та військовими статутами. В той же час дис-

ципліна – моральна категорія. Це означає, що для виконання її вимог дуже важливе місце посідає глибоке усвідомлення військовослужбовцями свого обов'язку перед Вітчизною. З цієї нагоди можна навести слова відомого педагога-вихователя А.С. Макаренка: „Дисципліна виявляє себе не тоді, коли людина робить для себе що-небудь присм-не, а тоді, коли людина робить що-небудь важке, несподі-ване, яке вимагає значної напруги. Це він виконує тому, що переконаний в необхідності та корисності цієї справи для всього колективу і для всього суспільства та держави”.

Ідейною основою військової дисципліни є політична свідомість, непохитна переконаність військовослужбовців, які володіють глибоким розумінням об'єктивної необхідності збройного захисту Батьківщини. І, як показали події на Близькому Сході, Балканах, ця необхідність має підстави.

Практика управління підрозділами показує, чим вище відповідальність та вимогливість командира, чим активніше і змістовніше ведеться робота щодо зміцнення військової дисципліни, тим вона міцніша, тим вище якість навчання та рівень бойової готовності підрозділів та частин.

Вимогливість – це одна з невід'ємних якостей стилю виконання обов'язків командира. Справжня вимогливість є цілеспрямованою, систематичною, повсякденною. Вона органічно входить у стиль роботи командира і повинна бути справедливою та мати принциповий характер.

За змістом вимогливість є творчою. Вона не тільки містить у собі прагнення досягти певних результатів, осудження відхилень від норм та правил поведінки, але й підтверджує їхню сувору обов'язковість, показує правомірні шляхи для досягнення бажаної мети та виправлення помилок. Уміння вимагати не з'являється само по собі, ним потрібно оволодівати. Важливе й інше – не тільки навчитися вимагати, але й домагатися виконання вимог. Бути послідовним, не зупинятися на півдорозі, не пасувати перед труднощами. Дії командира повинні бути безкомпромісними до найменших порушень дисципліни, до безладдя, зловживань та бюрократизму. Але вимогливість, осудження провини у командира повинно органічно поєднуватися з довірою до підлеглого, з товариською порадкою щодо виходу зі скрутного становища чи виправлення по-

милок. І що дуже важливо, командир не має права ображати підлеглого, принижувати його гідність.

Виконання управлінських функцій командиром, особливо в сучасному бою, буде проходити у виключно складних умовах. Ця обставина вимагає, щоб командир володів волею, тобто здатністю свідомо керувати собою в боротьбі за досягнення складної мети.

Командирська воля – це вища спонукальна та розпорядлива форма регулювання діяльності військового керівника, яка забезпечує перехід від пізнання та переживання до практичного виконання обов'язків, до зміни дійсності у зв'язку з потребами, намірами та інтересами.

Воля пов'язана з усвідомленням її залежності від мети. Від того, яку мету перед собою ставить командир, яке значення має її досягнення для нього особисто, для військового колективу, в якому він служить, Збройних Сил та суспільства в цілому, залежить ступінь вольової напруги.

Характерною ознакою командирської волі є цілеспрямованість, тобто направленість дій командира на досягнення поставленої мети, підпорядкування їй усіх дій, думок, енергії. Вона характеризується, з одного боку, чіткою постановкою завдань, з іншого – реальною практичною діяльністю, яка спрямована на їхнє виконання. Саме це визначає здатність командира підпорядковувати свої дії та поведінку високим суспільно важливим цілям. За складних обставин цілеспрямованість дозволяє зосередитися на головному, не відвертаючи уваги на вирішення другорядних питань.

Для командирської волі характерними є ініціатива і самостійність, які свідчать про високу життєву позицію, віру у власні сили. Це має прояв через здатність узяти на себе всю повноту відповідальності за прийняті рішення, дії, вчинки. Ініціативний командир характеризується наполегливістю у справах, які корисні не тільки для нього особисто, але й для всього колективу.

Особливе значення має розумна ініціатива командира на полі бою. Від його ініціативи звісною мірою залежать швидкість ураження ворога та попередження ним несподіваних, раптових ударів. Безумовно, така ініціатива передбачає певний ризик та наявність високої мужності.

Однією з важливих прикмет командирської волі є рішучість, яка виявляється в здатності командира без допомоги з боку швидко обґрунтувати та прийняти рішення. Рішучому командиру властиві критичність розуму, сміливість думок та послідовність у рішеннях і діях під час досягнення мети.

Воля командира не можлива без працьовитості та наполегливості. Ці якості допомагають енергійно долати перешкоди, які стоять на шляху вирішення отриманого завдання. Дійсна наполегливість поєднується зі здоровим глуздом, всебічним розрахунком, умінням гнучко реагувати на зміни обстановки.

Ознаками командирської волі є витримка та самовладання. Ці прикмети виявляють себе у здатності командира побороти негативні емоції, які заважають досягненню мети. Витримка та самовладання – це якості волі, які визначають владу над собою та самоконтроль. Вони допомагають у випадках невдачі або несподіваної зміни обставин утриматися від неправильних дій та прийняти правильне рішення. Так само, як й інші вольові прикмети, вони ґрунтуються на стійкості переконань, звичках та почуттях військовослужбовця, на чіткому розумінні обставин, в яких він знаходиться.

Для ефективного виконання завдань, що стоять перед підрозділом, командир повинен мати організаторські здібності. Командир, що володіє такими якостями, за будь-яких обставин зможе організувати військовий підрозділ у цілому та кожного військовослужбовця окремо на виконання отриманого завдання як планового, так і несподіваного.

Військова діяльність за своєю складністю завжди вимагала від командирів та особового складу підрозділів максимального прояву творчих здібностей. Творчість командира ґрунтується не тільки на знаннях законів збройної боротьби, тактики і техніки, але й на його здібностях здійснювати науковий підхід до вивчення явищ і процесів. Особливо збільшується значення творчих здібностей на сучасному рівні розвитку військової справи. Це визначається прискоренням темпів її розвитку, вдосконаленням, появою нових проблем, які вимагають творчого підходу до їхнього вирішення. Для цього командир необхідно формувати та розвивати здібність помічати нові, передові тенденції, передбачати можливий розвиток подій та впливати на їхні наслідки найкращим чином.

Для творчих здібностей характерна готовність сміливо і обачливо йти на зустріч ризику, але проявляти розумну обережність. Розвиток творчих здібностей вимагає від командира удосконалення уваги, пам'яті та творчої уяви. Потрібно сказати, що формування згаданих якостей допомагає розвивати у командира інтуїцію. Особливість інтуїтивного пізнання полягає у стрибку через послідовні ланки логічної побудови розумового процесу. Тому процес інтуїтивного пізнання не формалізується, для нього неможливо відпрацювати певну логічну формулу. Всі ланки розумового процесу в даному разі ніби зливаються в одне ціле, що і дає можливість отримати несподіваний інтуїтивний висновок. Цей висновок є результатом діяльності мислення, коли одночасно і миттєво враховується безліч даних і факторів.

Важливість інтуїтивного пізнання в бойових обставинах визначається трьома факторами: наявністю великої кількості даних про обстановку, які беруться до уваги під час прийняття рішення; майже завжди існуючою неповнотою вичерпаних даних і потребою їхнього здобуття та уточнення; обмеженням часу на прийняття рішення та доведення його до підлеглих. Цілком зрозуміло, що за таких умов інтуїція є одним з необхідних моментів управління військами. Тому розвинення здатності командира до інтуїтивної оцінки обстановки і прийняття рішення є важливим напрямом формування його тактичного мислення.

Психологічні якості

Боездатність підрозділів певною мірою, залежить від психологічних якостей та морально-бойової стійкості особового складу. Війна є всебічним випробуванням воюючих сторін. Але найсуворіше перевіряються в ній люди.

Взагалі військовій діяльності притаманна надзвичайно складна та відповідальна праця, яка пов'язана з тяготами та нестатками, надзвичайними напруженнями фізичних та морально-психологічних сил, дуже обмеженим часом на виконання завдань, суворо регламентованим побутом. Усе це повинно враховуватися командирами під час організації навчання та виховання з тією метою, щоб підготувати своїх підлеглих до дій у складних умовах. В умовах, коли військовослужбовець зіткнеться з новими моральни-

ми, фізичними та психологічними випробуваннями. Для подолання цих перешкод командирам потрібно формувати в собі, а так само і у своїх підлеглих, психологічну стійкість. Що ж розуміють під психологічною стійкістю? Психологічна стійкість – це здатність людини швидко пристосовуватися до умов, що часто змінюються, переносити тяготи та нестатки військової служби, а також суворі випробування сучасної війни.

Для психологічної стійкості дуже важливими є такі якості командира, як стійкість та мужність. Вони виявляються в здатності швидко опанувати страх і зберегти присутність духу, уміло використовуючи всі можливості для виконання отриманого завдання.

Особливості бойової діяльності висувають специфічні вимоги до мислення командира. Бій, як відомо, пов'язаний з небезпечкою. Небезпечна для життя обстановка природно викликає у командира, як і у кожної людини, відчуття страху. Це може призвести до втрати контролю над собою, втрати здатності доцільно керувати діями підлеглих за умов, коли він не зможе подолати в собі відчуття страху. Якщо ж йому під силу подолати в собі ці неприємні наслідки небезпеки, тоді результати його психічної, а також і розумової діяльності значно збільшаться: швидкість мислення зростає, точність розрахунків та висновків підвищується. В такому разі небезпечна ситуація стає своєрідним стимулятором розумової діяльності. Здатність бути зібраним у небезпечній обстановці – необхідна якість командира. Підготовка командирів з такими якостями вимагає великих зусиль від усіх, хто нею займається, і повинна проводитися тепер, в умовах мирного життя.

Уміння знайти головне, не випускаючи деталей, ясність та визначеність висновків – необхідна вимога до мислення командира в бойовій обстановці. Командир зобов'язаний знайти вихід у суперечливій ситуації за простою формулою вирішення. Майже ніколи командир не буде мати всієї інформації про обстановку на полі бою, особливо що стосується противника. Тому у нього можуть з'явитися сумніви щодо правильності зроблених висновків та відданих розпоряджень. Але вони не повинні негативно впливати на безперервність та твердість управління підрозділом. Звідси випливає одна з вимог до мислення командира – рішучість та самостійність, здатність до виправданого та обґрунтованого ризику. Безу-

мовно, кожний командир повинен прагнути до зменшення ризику. Але, якщо командир тільки і буде дбати про свою безпеку, тоді його шанси на успіх в бою будуть незначними. Такий підхід у дія командира приховує нерішучість, розгубленість, безвільність і, як наслідок, – втрату часу, а разом з цим й ініціативи. Ризикувати потрібно, але ризик повинен бути розумним і ґрунтуватися на передбаченні.

Швидка зміна обстановки сучасного бою підвищує значення фактора часу, вимагає від командира інколи миттєвої оцінки ситуації, що склалася, та прийняття обґрунтованого рішення. Швидкість орієнтування в обстановці та прийняття рішення – така сама необхідна якість розумових здібностей командира, як і згадані раніше. Без цього тепер неможливо розраховувати на успіх. Уміти швидко думати, оцінювати обстановку, приймати обґрунтоване рішення – означає спиратися на глибокі міцні знання, на особистий досвід з управління підрозділом, на інтуїцію. До цього командир повинен готуватися заздалегідь.

До психологічних якостей належить також професійна адаптація. Що розуміють під професійною адаптацією? Звикання до тієї чи іншої життєвої ситуації, яке дозволяє уникнути небажаних емоційних реакцій, і є професійною адаптацією. Досвід, накопичений у процесі навчання та виховання, спілкування з людьми, переживання, радощі і біди допомагають тверезо, об'єктивно оцінити обстановку, свої здібності та можливості, власне місце в житті.

Військовослужбовець, чи то командир або його підлеглий, адаптований до військової служби, має більшу стриманість, волю порівняно з молодими офіцерами щодо умов служби та життя. Такий військовослужбовець не буде ставити занадто високих вимог до оточуючих його людей та умов життя, засмучуватися через те, що не здійснилося бажане, він не буде занадто запальним.

Недаремно командири, які мають великий життєвий досвід, які пережили значні труднощі, справжню небезпеку, як правило, не схильні до підвищеної емоційності. Вони більш витримані, мають більшу волю порівняно з командирами, які щойно розпочали службу діяльність. Потрібно сказати, що правильній оцінці своєї діяльності та значущості власної особистості для військового колективу та Збройних Сил в цілому сприяють всебічний розвиток

командира, широта його кругозору, значний обсяг моральних, етичних та естетичних потреб.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Сучасний командир повинен мати добре розвинуті фізичні та психологічні якості. Характер будь-якої війни вимагає від усього особового складу Збройних Сил України, і в першу чергу від командного складу, високої фізичної та психологічної підготовленості: витривалості, сили, спритності та швидкості в діях.

ЛЕКЦІЯ

Тема №5. Підтримання офіцером військової дисципліни та культури здорового способу життя

НАВЧАЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Роль і місце військової дисципліни у виконанні завдань військової служби.
2. Формування прихильності військовослужбовців до здорового способу життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статути Збройних Сил України.
2. Наказ Генерального штабу ЗС України від 27.04.2018 року №173
«Про затвердження Настанови з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування ЗС України».
3. Наказ Генерального штабу ЗС України від 29.04.2017 року №153
«Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України».
4. Наказ Начальника Генерального штабу – Головнокоманду-

вача ЗС

України від 04.01.2017 року №4 «Про затвердження Інструкції з

організації інформаційно-пропагандистського забезпечення у Збройних Силах України».

5.Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 05.07.2018

№249 «Про затвердження Інструкції з оцінювання рівня авторитету

і лідерства командирів (начальників) у Збройних Силах України».

6.Наказ МО України від 19.04.1997 № 11 “Про зміцнення військової

дисципліни у ЗС України”.

7.Лідерство сержанта та офіцера (психолого-педагогічний аспект):

Навчально-методичний посібник / О.В.Бойко, О.В.Копаниця, А.В.Луцьков, А.М.Романишин – Львів: ЛІСВ, 2009. – 188 с.

8. Бойко О.В., Миценко Д.В., Романишин А.М. Психолого-педагогічний

практикум лідерства командира взводу (роти): Навчально-методичний посібник. – Львів: АСВ, 2009. – 153 с.

9. Розвиток мотивації до здорового способу життя:

10. Інформаційно-методичний посібник для офіцерів та

сержантів / Укладачі: Бойко О.В., Литвиненко Е.С., Страшко

С.В.

– К.: Програма розвитку ООН, 2009. – 166 с.

11.Військова педагогіка у професійній діяльності офіцера і сержанта: Частина II «Методика та системи виховання

військовослужбовців» / О.В.Бойко, Л.В. Коберський,

В.М. Кожевников, А.М. Романишин, С.В. Скрипник – Л.: АСВ.

2012.

– 370с.

12.Романишин А.М., Бойко О.В. Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо морально-психологічного стану

особового складу в ході бойових дій – Львів: НАСВ, 2015. –

320 с.

13. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. посіб. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

В усі часи і в усіх арміях, як свідчить історія, надавалось велике значення військової дисципліни. Наполеон Бонапарт, Б.Хмельницький, Михайло Драгомиров у високому моральному дусі, дисциплінованості солдатів вбачали важливий чинник перемоги над ворогом.

На думку Михайла Драгомирова, дисципліна має бути релігією військ. Система дисципліни, яка заснована на страху, дуже зручна, але така дисципліна, застерігав він, не міцна навіть в мирний час, а на війні – вона зовсім нічого не варта.

Повна єдність, злагодженість і ефективність бойової діяльності особового складу підрозділу (частини) в екстремальних умовах досягаються, як відомо, високою військовою дисципліною.

Досвід діяльності підрозділів Збройних Сил України протягом останніх п'яти років показує важливість діяльності щодо зміцнення військової дисципліни.

Вміння аналізувати, прогнозувати та ухвалювати виважені рішення щодо зміцнення військової дисципліни та покращення МПС, формування прихильності до здорового способу життя стало запорукою не лише успішності командирів, а й результатом успішної діяльності підлеглих та підрозділу в цілому щодо виконання визначених завдань в любых умовах обстановки.

У зв'язку з цим нас військова дисципліна, як психологічне явище, цікавить своїм змістом, психічними механізмами нормативної поведінки військовослужбовців та з'ясуванням умов, в яких вона ефективно функціонує, розвивається і зміцнюється. Про це і піде наша розмова на сьогоднішньому занятті.

1. Роль і місце військової дисципліни у виконанні завдань військової служби.

Усвідомлення командирами (начальниками) сутності військової дисципліни її основних показників і критеріїв оцінки є суттєвою передумовою формування дисциплінованості у військовослужбовців. Кожен офіцер має собі чітко уявити своє місце і роль у

практичній діяльності щодо зміцнення військової дисципліни, досконало оволодіти методикою аналізу дисциплінарної практики і стану військової дисципліни у підрозділі.

Дуже виросло значення військової дисципліни в наш час, необхідність якої обумовлено низькою таких причин:

- впливом стану військової дисципліни на авторитет ЗС України у державі, формування позитивної громадської думки щодо їх відповідності своєму прямому призначенню;

- суттєвими змінами у духовній сфері молоді, що призивається сьогодні до лав Збройних сил, та падінням серед неї мотивації військової служби у зв'язку наявністю фактів порушень військової дисципліни і правил статутних взаємин між військовослужбовцями;

- рішучим впливом дисципліни на морально-психологічний стан (МПС) особового складу, який є головним критерієм оцінки ефективності всього виховного процесу як в мирний, так і воєнний час;

- особливостями організаційно-штатної структури військових підрозділів (частин) та поступовим переходом Збройних сил України на контрактну основу функціонування;

- характером бойових, навчально-бойових та інших завдань, які будуть виконуватися особовим складом в сучасній війні;

- необхідністю жорсткої регламентованості умов повсякденної життєдіяльності військовослужбовців;

- залежністю ефективної військово-професійної діяльності особового складу, у тому числі, підтримання постійної бойової готовності підрозділів і частин, несення бойового чергування і вартової служби, від стану військової дисципліни у підрозділі (частині) та дисциплінованості кожного окремого військовослужбовця та ін.

Спочатку проаналізуємо поняття “дисципліна”, оскільки воно за своїм змістом багатогранне, віддзеркалює складну систему громадських стосунків, а тому дати однозначне визначення не можна. Поняття дисципліна, на думку А.С. Макаренка, має декілька значень. Одні під дисципліною розуміють правила поведінки, – наголошував він, – інші – звички, які вже склались і виховались у людини, треті вбачають у дисципліні покірність. Всі ці окремі пог-

ляди більшою або меншою мірою наближаються до істини, але для правильної роботи вихователя необхідно мати більш чітке уявлення про саме поняття “дисципліна”.

Військова дисципліна – це бездоганне і неухильне додержання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншими законодавчими актами України. Вона ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов’язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі.

Дисциплінованість – це комплексна якість особистості воїна, роль якої полягає в самоорганізації і саморегуляції її поведінки у відповідності із статутними нормами, правилами, вимогами, свідомому дотриманні норм і правил воїнського етикету.

Вона віддзеркалює глибину свідомого сприйняття воїном норм і правил статутів, воїнського етикету, загальноприйнятих правил вихованої поведінки. У ній знаходить відбиття суб’єктивний бік військової дисципліни (об’єктивний бік – сукупність правил і норм поведінки особового складу, що визначені статутами, Військовою присягою, наказами і розпорядженнями командирів (начальників), воїнським етикетом, загальнолюдськими правилами поведінки).

За своїм змістом та формою психологічні засади військової дисципліни діляться на дві групи – індивідуальну і колективно-групову.

Колективна дисципліна спирається на такі психологічні засади:

а) особистісні якості, авторитет і професійну підготовленість командирів (начальників);

б) сукупність спеціальних колективних поглядів, думок, ставлень, настанов, предметом і змістом яких є певні аспекти військової дисципліни, у тому числі – норми поведінки особового складу;

в) ряд колективних традицій, що закріплюють конкретні правила і стереотипи поведінки військовослужбовців у підрозділі;

г) зміст соціально-психологічних явищ військового колективу, що дозволяє дисциплінованим її членам ефективно впливати

на поведінку недостатньо дисциплінованих.

Всі названі ланки утворюють у комплексі соціально-психологічний механізм саморегулювання колективної поведінки, здатний підтримувати чіткий порядок. За наявності такого механізму задача командира полягає в тому, щоб спиратися на нього, удосконалювати, але в жодному випадку не підмінити і не ігнорувати його дії.

Психологічні засади індивідуальної військової дисципліни:

- а) особистісна дисциплінованість воїна;
- б) забезпечення дисциплінованості підлеглого командиром;
- в) колективно-групова, соціально-психологічна підтримка індивідуальної дисциплінованості військовослужбовців взагалі і кожного конкретного їх вчинку зокрема.

Оцінка стану індивідуальної дисциплінованості військовослужбовця рекомендується здійснити на основі отримання відповідей на наступні запитання:

- За який проміжок часу здійснюється оцінка?
- У яких умовах діяльності і поведінки оцінюється дисципліна (бойова підготовка, вартова служба, дозвілля тощо)?
- Які вимоги ставилися: із якими правилами поведінки, посадовими і загальновійськовими обов'язками, розпорядженнями і інструкціями була пов'язана діяльність?
- В яких умовах знаходився військовослужбовець: простих чи складних? Наскільки великим було “дисциплінарне навантаження?”
- Чи піддавався негативним впливам з боку інших осіб, що перешкоджали вихованій поведінці (поганий приклад, непрямий або прямий тиск недисциплінованих товаришів по службі)?
- Знаходився в режимі автономного поведіння або був на очах у начальника і товаришів по службі, працював під керівництвом командира?
- Як справився з “дисциплінарним навантаженням”, які припустив помилки і порушення правил, норм, вимог?
- Як ці порушення співвідносяться із загальним обсягом “дисциплінарного навантаження?”
- Які боки особистої дисциплінованості виявилися за аналізований час (самодисципліна, ретельність (виконавча дисцип-

ліна), позитивне ставлення до вимог служби, внутрішня організованість)?

➤ Який вплив зробив на дисциплінованість своїх товаришів по службі (дав позитивний приклад, допоміг командир у наведенні порядку, виступив із критикою недоліків у дисципліні, вніс свої пропозиції, явився дезорганізатором, явився головним дезорганізатором)?

➤ Аналіз допущених порушень дисципліни.

Дисциплінованістю прийнято називати комплексну якість особистості воїна, роль якої полягає в самоорганізації і саморегуляції поведінки шляхом приведення її у відповідність із статутними і загально визнаними моральними нормами та правилами поведінки.

Ознаки дисциплінованості воїна:

- усвідомлення воїном вимог Військової присяги та статутів з позицій громадських потреб;
- розуміння важливості дисципліни та її сприйняття;
- беззастережне сприйняття ним статутних вимог, їх підтримка і схвалення;
- стійка, самоорганізована й упорядкована, приведена до суворої відповідності з мораллю і статутними нормами, поведінка.

Основою дисциплінованості військовослужбовців є знання. Оскільки дисципліна ґрунтується на усвідомленні кожним із них військового обов'язку, розумінні завдань, які стоять перед ЗС України, а також знанні вимог, що висуваються суспільством людині, нормами воїнського етикету і загальнолюдської моралі до її поведінки у військовому середовищі. Найважливішим чинником у психологічній структурі дисциплінованості є переконання. Відомо, що для того, щоб особистість була дисциплінованою, одних знань недостатньо. Переконаннями є такі знання, які мають для воїна особистісний смисл, які ним пережиті, сприймаються і не викликають у нього негативних реакцій. А.С. Макаренко наголошував, що дисциплінованою людиною ми маємо називати тільки того, хто завжди, при будь-яких обставинах зможе вибрати вірну поведінку, найбільш корисну для суспільства, і знайде в собі рішучість поводити себе так до кінця, не зважаючи ні на які труднощі і неприєм-

ності. Але, коли сьогодні в українському суспільстві панує правовий нігілізм, дуже важко сформувати у військовослужбовців правову свідомість, яка має складати фундамент дисциплінованої поведінки військовослужбовця.

Переконання, закріплюючись у свідомості воїна у вигляді норм дисциплінованої поведінки, спонукають його вести себе згідно з статутними вимогами, допомагати командирам у зміцненні порядку й організованості. Досвід показує, що розвиток переконань у людини йде повільніше, ніж засвоєння нею певної суми знань.

Суттєвим чинником у психологічній структурі дисциплінованості воїна є навички, тобто дії, що автоматично виконуються і являють собою складову частину свідомої діяльності. Навички, які стали стійкою внутрішньою потребою воїна, перетворюються у звички, які також відіграють велику роль у процесі формування дисциплінованості. «Наше завдання не тільки виховувати у собі правильне, розумне ставлення до питань поведінки, – наголошував А.С. Макаренко, – але ще й виховувати правильні звички, тобто такі звички, коли ми діяли б правильно зовсім не тому, що сіли і подумали, а тому, що інакше ми не можемо, тому, що ми так звикли. І виховання цих звичок – значно складніша справа, ніж виховання свідомості». Формуванню навичок та звичок дисциплінованої поведінки сприяє статутний порядок у підрозділах (частинах), повсякденне виконання особовим складом вимог статутів, настанов і інструкцій, ефективна організація всіх видів його діяльності, й особливо – бойової підготовки, бойового чергування і вартової служби.

Отже, знання, переконання, навички та звички дисциплінованої поведінки знаходяться у безпосередній залежності один від одного і виявляються у процесі дисциплінованої поведінки воїна в своїй єдності. Провідна роль в цій єдності належить знанням. На основі знань формуються і розвиваються переконання, навички і звички, які, в свою чергу, розширюють, поглиблюють і закріплюють знання. При цьому, чим глибше воїн засвоює знання, тим успішніше утворюються у нього стійкі навички й уміння, які дозволяють йому чітко діяти і виявляти високу дисциплінованість і організованість за будь-яких обставин.

Дисциплінованість військовослужбовця невід’ємно пов’язана з мотивами і мотиваціями його діяльності. Встановлено, що існує прямий позитивний зв’язок між зрілістю мотивації і дисциплінованою поведінкою воїна. Формування мотиву дисциплінованої поведінки – це розвиток потреби у воїнів наслідувати певної моделі поведінки, яка міститься у вимогах статутів і воїнського етикету. Вони, без їх свідомого сприйняття воїном, не можуть стати внутрішнім мотивом його свідомої поведінки.

Ці мотивації можна звести до чотирьох груп:

1. Свідома мотивація, яка визначається такими соціально вагомими мотивами, як: почуттям обов’язку, бажанням оволодіти конкретною військовою спеціальністю, намаганням сумлінно виконувати свій громадянський обов’язок і отримати особистісний та професійний розвиток тощо. На основі такої мотивації воїн оцінює вимоги військових статутів і накази командирів як суспільно необхідні та особисто вагомі.

2. Критична мотивація, яка спонукає воїна до дисциплінованої поведінки через те, що він боїться покарання або інших негативних наслідків за невиконання вимог, що висувуються до нього. Причина такої мотивації – неусвідомлення воїном суспільної необхідності дотримання цих вимог, особливо – статутних. Ця мотивація є найбільш неефективною, бо ускладнює формування дисциплінованості у воїнів. Оскільки побоювання воїнів отримати догану не є сильним мотивом дисциплінованості. Воїни з такою мотивацією здійснюють значну кількість дисциплінарних проступків. Така поведінка досить стала і вона пригнічує статутну мотивацію.

3. Конформна мотивація, характерна для тих, хто ще не усвідомили вимоги військових статутів, воїнського етикету, їхня поведінка нестійка і тому піддається впливу інших, і як правило, недисциплінованих воїнів. Така мотивація особливо характерна для воїнів першого періоду служби, які вже прийшли в армію з викривленою настановою щодо вимог військової служби та проявів порушень статутних правил взаємин між військовослужбовцями. Такі воїни просто очікують цих порушень, а коли вони виявляються, то терпеливо переносять. А інколи такі вияви вони вважають нормальним явищем.

4. Прагматична мотивація, яка визначається намаганням во-

їна своєю поведінкою добитися певних пільг, переваг і прихильності командира за дотримання вимог військової дисципліни.

Отже, рівень дисциплінованості військовослужбовця обумовлений першою чергою внутрішніми чинниками, тобто розвитком мотивів і мотивації статутної поведінки. Виходячи з цих типів мотивації дисциплінованої поведінки воїнів, можна визначити такі рівні дисциплінованості: високий, середній, низький.

Високий рівень дисциплінованості характеризується високим рівнем розвитку навичок, звичок і умінь дисциплінованої поведінки. За своєю суттю – це свідома дисциплінованість. Такі воїни у 3,5 рази менше скоюють порушень військової дисципліни, навички та звички статутної поведінки розвиваються у них в 4 рази швидше.

Воїни, які мають середній рівень дисциплінованості, організують свою поведінку на основі мотивів і мотивації наслідування товаришів по службі, командирів (начальників). Сталість їхньої поведінки значно нижча, вони зазнають тиску з боку недисциплінованих воїнів. Ставлення до своїх обов'язків у цілому позитивне.

При низькому рівні дисциплінованості соціально вагомі мотиви і мотивації у воїнів розвинуті слабо. Вони значною мірою не впливають на їх поведінку. Такі воїни частіше всього допускають порушення військової дисципліни.

Також суттєву психологічну проблему представляють настанови особистості воїна, які відіграють вирішальну роль у дисциплінованій поведінці воїна. Живучість порушень статутних правил взаємин між військовослужбовцями є яскравим прикладом того факту, наскільки вони можуть впливати на поведінку людини у військовому середовищі. Ці порушення, як правило, породжені антидисциплінарними настановами, які формують у військовослужбовців викривлене уявлення про цілі і смисл військової служби, сприяють розвитку неправдивого колективу і кругової поруки, дезорганізують військову діяльність, нормальне спілкування і поведінку особового складу. Часто, з цими фактами мають справу призовники, які морально не готові до військової служби. Для них такі настанови дають можливість “виправдовувати” будь-які випадки порушення військової дисципліни. Як наслідок формується субдисципліна особового складу певного підрозділу, яка має не

тільки антигуманний характер, а й – антизаконний. Розвитку такої викривленої культури поведінки військовослужбовців також сприяють такі різноманітні соціальні відхилення у нашому суспільстві як пияцтво, наркоманія, токсикоманія, проституція.

Отже, зовнішній бік дисциплінованості є похідним від її внутрішнього боку та виявлятиметься у виконавчих елементах поведінки військовослужбовця. Викладене вище переконує нас в тому, що фундаментом дисциплінованої його поведінки є знання, навички, звички, уміння, мотиви, мотивації і настанови, які безпосередньо впливають на дисципліновану поведінку воїна.

Розглянемо основні вимоги до діяльності посадових осіб підрозділу щодо зміцнення військової дисципліни.

МПЗ військової дисципліни та профілактики правопорушень серед усіх категорій військовослужбовців є важливим напрямом діяльності органів військового управління, командирів (начальників) усіх рівнів. А вирішальна роль у підтримці військової дисципліни в підрозділі належить командирі. Разом з ним та іншими офіцерами підрозділу завдання підтримки правопорядку і зміцнення військової дисципліни вирішує заступник командира по роботі з особовим складом.

Пріоритетними напрямами роботи посадових осіб щодо зміцнення військової вважаються:

забезпечення особистої взірцевості та відповідальності офіцерського складу у зміцненні військової дисципліни і правопорядку;

забезпечення оптимального МПС у особового складу, спрямованого на підтримання постійної бойової та мобілізаційної готовності, якісного вирішення завдань бойової підготовки, зміцнення військової дисципліни та правопорядку;

створення оптимальних умов служби, які б забезпечували якісне виконання поставлених завдань, навчання та виховання особового складу, збереження життя та здоров'я військовослужбовців як під час виконання службових обов'язків, так і поза службою.

Система роботи зі зміцнення військової дисципліни в підрозділі (частині) – це комплекс управлінських, організаційних, педагогічних і психологічних заходів та основних напрямків робо-

ти командирів (начальників) щодо згуртування особового складу підрозділів (частини) у справжні військові колективи, досягнення у них позитивного МПС, затвердження суспільно схвалених норм і правил поведінки його членів, дотримання ними свідомої дисципліни, бездоганного і неухильного додержання порядку і правил, встановлених військовими статутами, іншими законодавчими актами України та загальноприйнятими моральними нормами поведінки.

Ця система стосується конкретно психологічної проблеми, тому вона має розв'язуватися першою чергою психологічними заходами з широким залученням фахівців – психологів. Військові психологи у полку (бригаді) мають організувати власну діяльність на трьох рівнях. Перший – на рівні конкретної психологічної проблеми, тобто це робота з певним військовослужбовцем чи групою військовослужбовців, які мають суттєві проблеми з військовою дисципліною.

Цей рівень має бути основним для психологів батальйонів і полків (бригад), бо вони, маючи спеціальну психологічну освіту, спроможні з'ясувати психологічні фактори й механізми порушень військової дисципліни, поставити правильний діагноз та психологічно цілеспрямовано впливати на порушників. Другий рівень – це робота з певними категоріями військовослужбовців (наприклад, призовниками, сержантами, офіцерами, військовослужбовцями, схильними до порушень військової дисципліни), підрозділами, яким потрібна кваліфікована допомога професійного психолога. Третій рівень – це аналітична, методична і організаційна робота у масштабі військової частини, пов'язана з психологічним забезпеченням виховних та інших заходів зі зміцнення військової дисципліни.

Але в той же час ця система має відповідати вимогам Міністра оборони України та передбачати:

По-перше, глибоке вивчення, осмислення й усвідомлення командирами (начальниками) основних вимог статутів, військового законодавства України, наказів Міністра оборони щодо зміцнення військової дисципліни.

По-друге, регулярну роботу посадових осіб у підпорядкованих їм підрозділах по всебічному вивченню стану служби військ,

військової дисципліни та правопорядку, виконання особовим складом у повсякденній життєдіяльності вимог законів, статутів, наказів і директив Міністра оборони та інших керівних документів; наданню практичної допомоги в знятті напруги у військових колективах та забезпеченні позитивного МПС особового складу.

По-третє, заслуховування звітів командирів підрозділів й інших посадових осіб про стан військової дисципліни, їх особистий внесок у її зміцнення, формування і розвиток дисциплінованості у кожного воїна. При цьому (так, як і при роботі в підлеглих підрозділах) звертається особлива увага на всі основні напрями їх роботи щодо зміцнення військової дисципліни та її МПЗ. Це:

Тут слід зробити кілька зауважень щодо статутного порядку у підрозділі та його виховного впливу, бо, цього, на жаль, певна кількість офіцерів не усвідомлюють. Виховний вплив статутного порядку полягає в тому, що він забезпечує найкращі умови для бойової і національно-патріотичної підготовки особового складу, оптимально сприяє ефективному виконанню покладених на нього задач та обов'язків, підсвідомо формує у військовослужбовців навички, звички й уміння вихованої поведінки та дотримання норм і правил воїнського етикету.

Підтриманню статутного порядку у підрозділах, вихованню дисциплінованості у особового складу безпосереднім чином сприяє висока організація бойової підготовки особового складу. Кожне заняття, при якісній його підготовці і проведенні, досягає не тільки мети щодо формування бойової майстерності, але і виховної – формує дисциплінованість у військовослужбовців.

Важливою умовою зміцнення військового порядку, який активно формує дисциплінованість військовослужбовців, є правильна організація служби військ. Служба військ включає широкий комплекс заходів, який забезпечує підтримання в підрозділах (частинах) високого рівня дисципліни, організованості і порядку, створення оптимальних умов для бойової і національно-патріотичної підготовки особового складу, всієї його життєдіяльності.

По-четверте, підведення підсумків роботи з зміцнення військової дисципліни та правопорядку відділеннях (екіпажах, обслугах), взводах, ротах (батареях), батальйонах (дивізіонах), полках (бригадах) згідно вимог Міністра оборони, яке проводиться у вій-

ськових частинах – щомісячно; у ротах, батальйонах – щотижнево; у взводах, відділеннях – щоденно.

По-п'яте, вивчення, аналіз, узагальнення і впровадження передового досвіду роботи по зміцненню військової дисципліни та правопорядку. Обмін досвідом роботи щодо практики зміцнення військової дисципліни та навчання посадових осіб щодо її поліпшення рекомендується проводити у військах зі сержантами 2 рази на місяць; офіцерами підрозділів – щомісячно; командним складом військових частин – щоквартально.

По-шосте, чітку організацію методичної роботи, яка передбачає навчання підлеглих командирів (начальників) практиці МПЗ військової дисципліни та профілактики правопорушень. При цьому особливу увагу слід приділяти навчання методам і формам ефективного впливу на свідомість і підсвідомість, емоцію і волю, мотиви і мотивацію, ціннісні орієнтації і настанови військовослужбовців.

Навчання офіцерів, сержантів системному підходу, сучасним формам і методам роботи з підлеглими, передовому досвіду роботи щодо зміцнення військової дисципліни планується та проводиться не менш двох разів на місяць.

методи МПЗ військової дисципліни – це способи і прийоми впливу на свідомість, підсвідомість, мотиваційну, емоційно-почуттєву і вольову сферу психіки військовослужбовця, його поведінку і військово-професійну діяльність з метою досягнення бездоганного ставлення до виконання службових обов'язків.

До них належать: методи довіри, поваги до особистості військовослужбовця та її гідності; методи формування свідомості особистості воїна (переконавання, заохочення, примус); метод особистого прикладу командира (начальника); метод доручення підлеглому; метод вправи; метод створення виховних ситуацій; метод осуду негідної поведінки військовослужбовця; психодіагностичні, психокорекційні, психореабілітаційні методи тощо.

Форми морально-психологічного забезпечення (МПЗ) військової дисципліни – це різноманітні організаційні заходи, які цілеспрямовано плануються, ретельно готуються і якісно проводяться з метою допомогти воїнам усвідомлювати вимоги законів, статутів, моральних норм поведінки та необхідність їх свідомого до-

тримання. Форми залежать від стану військової дисципліни та правопорядку в підрозділі (частині), рівня морально-психологічного стану (МПС) особового складу, поставлених завдань та інших чинників. Найчастіше застосовуються індивідуальні і групові форми МПЗ військової дисципліни.

По-сьоме, постійну турботу про поліпшення якісної характеристики та рівня підготовленості суб'єктів МПЗ військової дисципліни, правопорядку і профілактики правопорушень. Важливо, щоб всі суб'єкти МПЗ військової дисципліни постійно були налаштовані на творчий пошук шляхів удосконалення стилю своєї роботи, підвищення її ефективності.

Розглянемо роль дисциплінарної практики в укріпленні військової дисципліни

Висуваючи високі вимоги до командирів і начальників, військові статuti наділяють їх у той же час великою дисциплінарною владою - правом застосовувати заохочення та накладати стягнення на підлеглих. На перше місце серед дисциплінарних заходів Дисциплінарний статут Збройних Сил України висуває заохочення. І це не випадково. Один із найважливіших принципів виховання особового складу - виховання на позитивному прикладі. Уміле застосування заохочень не тільки відмічає успіх військовослужбовця, але і мобілізує його на вирішення нових задач, викликає у товаришів по службі гордість за нього, здорове прагнення й самим заслужити похвалу командира (начальника).

Підстави для застосування заохочень визначені Дисциплінарним статутом Збройних Сил України. Це - розумна ініціатива, старанність та сумлінне виконання службових обов'язків. Для першого заохочення молодого солдата, наприклад, зовсім не обов'язково чекати особливої відзнаки - у новачка не вистачає ще досвіду, знань, він багато в чому поступається поки що бувалим солдатам. Суть в іншому: в абсолютній більшості випадків молоді воїни навчаються, виконують свої обов'язки дуже старанно, з душею, і це повинно бути відзначено командиром. Своєчасно відзначена старанність зміцнює в людині віру в її здібності, що зумовлює в подальшому більш значні успіхи. І навпаки, якщо начальник не замічає старанність пі-

длеглого, то у нього може з'явитися пасивність, байдужість до усього оточуючого. Але, відмічаючи старанність молодого солдата, необхідно по мірі росту досвіду висувати до нього все більш значні вимоги. Інакше заохочення без відчутних результатів у вишколі, які дістаються без особливої напруги, будуть повільно втрачати своє виховне значення.

Вирішуючи питання про можливість заохочення підлеглого, командир повинен уважно оцінити не тільки ступінь його старанності або досягнуті зараз результати. Для нього не менш важливо оцінити і минулу його поведінку. Особливо це відноситься до тих солдатів і сержантів, які мають порушення військової дисципліни та ще й не зняті стягнення за них. Ігнорування раніше здійснених провин й не знятих стягнень нерідко веде до самореабілітації порушників військової дисципліни, знижує в їх очах суспільну безпеку здійснених ними недостойних провин.

Основною підставою до застосування заохочень служать конкретні показники в службово-бойовій діяльності, в збереженні та експлуатації бойової техніки і зброї, в несенні внутрішньої та вартової служб.

Іншою умовою, яка визначає дієвість дисциплінарної практики, є вміння командира (начальника) застосовувати усі види заохочення, які надані йому статутом. Без цього не може бути нарощування сили морального впливу на підлеглих, відповідного росту їх військової майстерності.

У дисциплінарній практиці, як і в усьому, що стосується виховання воїнів, успіх визначається творчістю командирів. Проявляється творчість вихователя, наприклад, в його умінні при оголошенні будь-якого заохочення впливати не тільки на тих, хто відзначився, а й на увесь особовий склад. Якщо уміло застосовувати заохочення, воно стане закликати й мобілізувати на досягнення нових успіхів увесь колектив. А для цього начальник повинен не тільки добре знати надані йому статутом права, але й володіти педагогічною майстерністю.

Великі можливості для морально-психологічного впливу на особовий склад мають і інші види заохочень - оголошення подяки, нагородження грамотою, цінним подарунком, грошовою премією і т.д. І тут теж велика роль гласності. Вона дозволяє своєчасно та

широко інформувати воїнів про досягнення товаришів по службі, рівняти на передових воїнів увесь колектив. Успіхам відзначившихся в частинах присвячуються бесіди, бойові аркуші і листівки-блискавки, номери стінних газет та радіогазет, вечори, мітинги й інші заходи.

Основна мета заохочень - стимулювання суспільно корисних дій, поступків військовослужбовців, спонування їх до добросовісного несення військової служби. Заохочення - це визнання заслуг, нагородження, виявлення суспільної пошани у зв'язку з досягнутими успіхами.

Заохочення військовослужбовців передбачені Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, а також деякими іншими законодавчими актами. Їх можна розділити на дві групи. Перша, до якої відноситься більшість заохочень, – це заходи морально-правового впливу. Такі заохочення виявляються у привселюдному схваленні поведінки та діяльності військовослужбовця: оголошенні подяки, нагородження грамотою, дипломом, особистою фотокарткою військовослужбовця біля розгорнутого Бойового прапора військової частини; повідомлення батькам або колективу за місцем роботи чи навчання військовослужбовця до його призову на службу про зразкове виконання ним військового обов'язку й про отриманні заохочення; нагородження нагрудним знаком "Відмінний фахівець"; занесення прізвищ військовослужбовців до Книги пошани військової частини; занесення на Дошку пошани прізвищ слухачів та курсантів вищих військово-навчальних закладів, які закінчили із золотою медаллю курс навчання.

Друга група заохочень включає ті з них, які разом із визнанням заслуг одночасно надають військовослужбовцям певні переваги, матеріальні винагороди, покращують їх службовий стан. Такими є: дозвіл солдатам, сержантам на одне додаткове звільнення із розташування військової частини поза чергою у дні та години, встановлені для цього командиром частини; надання додаткової відпустки військовослужбовцям строкової служби; нагородження солдат, сержантів цінним подарунком або грошовою премією; присвоєння чергового військового звання; нагородження офіцерів іменною холодною й вогнепальною зброєю; дострокове присвоєння офіцерам чергового військового звання до полковника включно;

присвоєння офіцерам чергового військового звання, вищого на одну ступінь за військове звання, передбачене штатною посадою. Обидві ці групи заохочень мають велике виховне значення.

Заохочення можуть носити не тільки індивідуальний, але і колективний характер, застосовуються до підрозділів і частин. Наприклад, за відмінне несення служби може бути оголошена подяка особовому складу варті, за відмінні дії під час занять - особовому складу підрозділу; за відмінне проходження під час параду військ гарнізону - особовому складу частин.

Висока ефективність застосування заохочень з метою зміцнення свідомої військової дисципліни може бути досягнута при дотриманні начальниками визначених вимог, які витікають із законодавчих норм, наукових рекомендацій та військової практики.

Велике значення має обґрунтованість заохочень. Кожне заохочення повинно застосовуватись за дійсні успіхи в службі, добросовісне виконання військового обов'язку і тільки до військовослужбовців, які гідні заохочення. Наявність підстав для заохочення, на які вказує Дисциплінарний статут, встановлює відповідний командир (начальник). Йому надано право оцінювати поведінку підлеглих як достойну заохочення. В цьому знаходить свій конкретний прояв дисциплінарна влада командира (начальника). Він визначає в якій мірі проявлена старанність з боку підлеглого, відзнака, ініціатива та чи в такій мірі, яка заслуговує відповідного заохочення. Обґрунтованість заохочення знаходить свій прояв і в тому, що й сам військовослужбовець, до якого застосовано заохочення, і його товариші усвідомлюють, розуміють, що заохочення оголошене дійсно за відзнаку, старанність по службі. Негативно проявляється на ефективності заохочень застосування їх не за конкретні досягнення, а в порядку черговості, розподілення серед підлеглих, а також випадки необґрунтованого застосування заохочень по особистим мотивам, які не пов'язані зі службою.

Важлива своєчасність застосування заохочень, відповідність та поступовість заохочень.

В застосуванні заходів заохочення важливо дотримуватися поступовості. Ця вимога тісно пов'язана з правилом відповідності та підпорядкована йому. Перш за все, безумовно, повинна дотримуватися відповідність заохочення.

При застосуванні заохочень необхідно забезпечувати гласність. Заохочення тільки тоді досягає своєї мети, коли позитивна оцінка дій військовослужбовця стає відомою усім товаришам по службі, знайомим, близьким і т.д.. Це значно підвищує виховний вплив заохочення не тільки для військовослужбовця, що відзначився, але й на інших осіб, викликає у них бажання наслідувати прикладу заохоченого, домагатися такого ж визнання, схвалення своєї поведінки і діяльності з боку командира (начальника). Саме тому Дисциплінарний статут Збройних Сил України передбачає оголошення заохочень перед строем, на зборах (нараді) військовослужбовців наказом або особисто.

При застосуванні заходів заохочення повинна суворо дотримуватися законність. Командири (начальники) повинні застосовувати тільки заохочення, які встановлені Дисциплінарним статутом Збройних Сил України та іншими правовими актами. Інші заходи заохочення начальникам застосовувати заборонено. Заохочення можуть застосовуватися командиром тільки в межах наданих йому дисциплінарних прав. Дотримання законності також передбачає правильне оформлення оголошеного заохочення. Так, наприклад, занесення прізвища військовослужбовця до Книги пошани військової частини повинно бути оформлено наказом по частині і т.п. Такі основні вимоги, якими повинні керуватися начальники при заохоченні підлеглих військовослужбовців.

Заохочення тільки тоді позитивно впливає на виховний процес, коли вони виконуються. Тому має важливе значення встановлення точного порядку виконання (реалізації) заохочень.

Підтримувати високу дисципліну взагалі і військову зокрема неможливо без чітко визначеної відповідальності кожної людини за свої дії та поступки.

Засобами дисциплінарної відповідальності військовослужбовців є стягнення – різновид державного примусу. Військовослужбовці за порушення військової дисципліни або громадського порядку несуть дисциплінарну відповідальність. Дисциплінарна відповідальність – це один із видів юридичної відповідальності, яка встановлена державою. Поряд з адміністративною, матеріальною та кримінальною відповідальністю вона служить зміцненню дисципліни й законності у ЗС України.

Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців – це відповідальність за порушення військової дисципліни або громадського порядку. Військовослужбовці несуть її перед своїми начальниками згідно службового підпорядкування. Дисциплінарна відповідальність має своєю метою перш за все охорону військової дисципліни, боротьбу з її порушеннями, в дисциплінарній відповідальності проявляється державна догана, осуд поведінки військовослужбовця, який порушив вимоги військової дисципліни. Підставою дисциплінарної відповідальності є наявність в діях порушника ознаки дисциплінарного проступку. З якого ж моменту наступає дисциплінарна відповідальність? Чи можна вважати, що вона виникає з моменту порушення військової дисципліни або громадського порядку? Дисциплінарна відповідальність не може виникнути до тих пір, доки не буде встановлено, що допущено порушення дисципліни або громадського порядку, виявлена особа, яка його здійснила, і доказана його вина. Тому дисциплінарна відповідальність настає з моменту визначення у діях військовослужбовця ознаки дисциплінарного проступку. В цих випадках, реалізуючі свої повноваження, начальник накладає на винного дисциплінарне стягнення, одно із тих, які встановлені Дисциплінарним статутом Збройних Сил України.

Дисциплінарні стягнення - це стягнення, що передбачені Дисциплінарним статутом та іншими правовими актами, і які накладаються командиром (начальником) за порушення військової дисципліни або громадського порядку. Важливо підкреслити, що дисциплінарні стягнення, не дивлячись на їх різноманітність, внутрішньо узгоджені між собою і в цілому представляють чітко визначену, побудовану на науковій основі систему, що дозволяє застосовувати їх з урахуванням тяжкості й характеру проступку, ступені вини порушника військової дисципліни, особливостей його службового стану й особистості. Тільки в цьому випадку дисциплінарні стягнення будуть доцільні й ефективні.

Дисциплінарний статут Збройних Сил України встановив стягнення для різних категорій військовослужбовців з урахуванням особливостей їх службового становища та специфіки проходження військової служби.

Тому можна говорити про наявність систем дисциплінарних стягнень.

В систему стягнень для окремих категорій військовослужбовців входять стягнення різного характеру і суворості.

В Дисциплінарному статуті вони розміщені при перерахуванні у певній послідовності - від більш м'яких до більш суворих стягнень. Про суворість стягнення можна судити також по тому, яким начальникам надано право їх накладати. Серед дисциплінарних стягнень, передбачених для різних категорій військовослужбовців, є такі, які можуть застосовуватись до усіх військовослужбовців (зауваження, догана, сувора догана). В той же час деякі стягнення застосовуються лише для одної-двох категорій особового складу (призначення поза чергою в наряд на роботу - тільки для солдат строкової служби і які проходять службу за контрактом тощо).

За своїм змістом усі дисциплінарні стягнення можна розділити на дві групи: 1) Заходи морально-правового попередження (зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службу відповідність). 2) Заходи, пов'язані з певними позбавленнями та обмеженнями (арешт з утриманням на гауптвахті, позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи корабля на берег, призначення поза чергою в наряд на роботу, пониження на посаді або у військовому званні та інші).

Військовим законодавством встановлений чіткий порядок накладення стягнень на військовослужбовців, винних у здійсненні дисциплінарних провин. Правовому регулюванню цього порядку присвячений розділ III Дисциплінарного статуту Збройних Сил України. Встановлення суворих і точних правил накладення дисциплінарних стягнень має своєю метою забезпечити дотримання законності при притягненні військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності, зробити неможливим випадки свавілля, обмеження прав військовослужбовців, приниження їх гідності.

Приймаючи рішення про накладення на винного військовослужбовця дисциплінарного стягнення, відповідний начальник при виборі виду й міри дисциплінарного стягнення та в самому процесі його накладення повинен суворо дотримуватися законності, керуватись вимогами, встановленими військовим законодавством стосовно застосування дисциплінарних стягнень.

Одні з цих вимог визначають, як потрібно застосовувати дисциплінарні стягнення, інші - забороняють начальникам при застосуванні дисциплінарних стягнень такі дії, які держава в цьому випадку вважає неприпустимими, які вступають в протиріччя з державним правом й суспільною мораллю, цілями, для досягнення яких встановлені ці заходи впливу.

Вимоги, дотримання яких обов'язкове при накладенні дисциплінарних стягнень на військовослужбовців, зводяться до наступного:

► Дисциплінарні стягнення можуть накладатися лише тими командирами, начальниками, які користуються дисциплінарними правами по відношенню порушників військової дисципліни й громадського порядку, в межах цих прав, і лише ті, які встановлені законом. Згідно загального правила, дисциплінарні стягнення накладаються тільки прямими начальниками порушника. Це може бути найближчий прямий начальник даного військовослужбовця – його безпосередній начальник, а також вищестоящі прямі начальники. В той же час статтями 75-82 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України передбачається накладення дисциплінарних стягнень в особливих випадках і начальниками, яким порушник прямо не підпорядкований по службі.

Чинне законодавство передбачає вичерпний перелік стягнень, які можуть застосовуватись до різних категорій військовослужбовців. Використання будь-яких інших заходів впливу, навіть під приводом, що це робиться в інтересах служби, категорично заборонено, винні в застосуванні незаконних заходів несуть за це відповідальність, в тому числі й кримінальну.

► Дисциплінарне стягнення на військовослужбовця може бути накладено лише при наявності підстав для притягнення до дисциплінарної відповідальності, тобто при здійсненні ним дисциплінарної провини. Тому не можуть застосовуватись дисциплінарні стягнення, якщо немає дисциплінарного проступку. Неправомірно накладення стягнення, якщо військовослужбовцем не порушені вимоги військової дисципліни та громадського порядку, хоча би й були допущені якісь порушення встановлених правил поведінки і діяльності. Наприклад, неправомірно отримав прапорщик Петренко В.І. від командира частини догану "за погане виховання

сина". Дисциплінарний статут забороняє накладати стягнення на весь особовий склад підрозділу замість покарання безпосередньо винних осіб. Такі стягнення є необґрунтованими, оскільки в діях решти військовослужбовців відсутня ознака дисциплінарної провини.

► Дисциплінарні стягнення повинні накладатися у суворій відповідності з тяжкістю вчиненого проступку та ступеню вини військовослужбовця, який здійснив дисциплінарний проступок.

При груповому порушенні військової дисципліни й громадського порядку враховується також роль кожного військовослужбовця окремо та ступінь його вини. Безумовно, організатори й активні порушники несуть більш сувору відповідальність порівняно з рештою осіб, винних у здійсненні дисциплінарної провини.

При визначенні стягнення враховують характер та обставини вчинення проступку, його наслідки. Різну тяжкість, наприклад, мають такі дисциплінарні проступки, як запізнення у стрій або п'янство під час знаходження у міській відпустці й т.п. Тяжкість провини зростає, якщо вона вчинена під час бойових дій, виконання інших службових обов'язків. У кожному конкретному випадку дається оцінка обставинам, в яких відбулося порушення військової дисципліни або громадського порядку, що суттєво впливає на вибір виду й міри стягнення. Враховуються й дані, які характеризують особистість порушника: як він відноситься до службових обов'язків, чи допускав раніше порушення військової дисципліни, чи застосовувались до нього заходи громадського впливу, чи були в нього заохочення.

Дисциплінарне стягнення повинно відповідати тяжкості здійсненої провини, ступені її суспільної небезпеки. Тому начальник не повинен допускати поспішності у визначенні виду та міри стягнення.

► Важливою вимогою є своєчасність накладення дисциплінарного стягнення. Дисциплінарне стягнення тільки тоді буде мати необхідний виховний і запобіжний вплив як на порушника, так і на інших осіб, коли воно буде накладено своєчасно, коли дисциплінарний вплив безпосередньо слідує за порушенням військової дисципліни або громадського порядку.

Частіше стягнення йде слідом за проступком. Проте інколи про порушення стає відомо командирі не відразу, а через деякий час, а буває й таке, коли командирі, щоб розібратися з правопорушенням, необхідно призначити адміністративне розслідування. Тому Дисциплінарний статут Збройних Сил України, щоб забезпечити своєчасність накладення стягнень, встановлює в статті 87, що "дисциплінарне стягнення має бути накладене не пізніше як через 10 діб, починаючи з дня, коли командирові стало відомо про правопорушення, а у разі провадження службового розслідування - з дня його закінчення".

► Забороняється за один і той же проступок накладати декілька дисциплінарних стягнень або поєднувати одне стягнення з іншим. За здійснення дисциплінарного проступку військовослужбовець несе відповідальність у відповідності з тяжкістю проступку та ступінню своєї вини. Тому, якщо начальник наклав стягнення на винного, то передбачається, що він врахував цю вимогу й застосував стягнення яке відповідає тяжкості провини. Можуть бути випадки коли старший начальник визнає, що накладене молодшим начальником стягнення не відповідає тяжкості проступку. Тоді він скасовує дисциплінарне стягнення, накладене молодшим командиром (начальником), і накладає більш суворіше.

► Забороняється під час накладення дисциплінарного стягнення принижувати гідність підлеглого. Порушення цього правила негативно впливає на ефективність дисциплінарних стягнень, оскільки в таких випадках, як правило, не досягається необхідний виховний вплив. Більше того, як свідчить практика, грубість та приниження гідності підлеглого можуть викликати різку відповідну реакцію і призвести до здійснення ним більш тяжкого проступку.

► Дисциплінарні стягнення не повинні накладатися на військовослужбовців у присутності їх підлеглих. Це правило витікає із принципу єдиноначальності й сприяє підтриманню авторитету командира-єдиноначальника.

Прийняття рішення командиром (начальником) про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення може передувати дисциплінарне розслідування. Його проводять з метою виявлення винних осіб, а також причин та умов, що сприяли вчиненню проступку та ступеня вини.

На початку дисциплінарного розслідування військовослужбовцеві пояснюють, у яких порушеннях його звинувачують, а сам військовослужбовець складає пояснювальну записку на ім'я командира (начальника). Це дає можливість більш правильно визначити стягнення у конкретному випадку з урахуванням усіх обставин, сприяє запобіганню випадків необґрунтованого притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Слід звертати увагу на необхідність суворого дотримання порядку накладення стягнень на порушників, які перебувають у стані сп'яніння. Забороняється вимагати у таких осіб будь-які пояснення та накладати стягнення до їх протверезіння.

Таким чином, коли стягнення накладається поспішно, без достатніх обґрунтувань, воно не тільки не зміцнює військову дисципліну, а нерідко чинить прямо протилежний вплив, може породити у слабовольної людини байдуже відношення до службових обов'язків. І навпаки, якщо стягнення накладено обґрунтовано, воно спонукає воїна, що допустив провину, самокритично проаналізувати свою поведінку та подумати про виправлення помилок.

Основне призначення будь-якого стягнення – виховання у військовослужбовців дисциплінованості.

Виховне значення стягнень багато в чому залежить від своєчасного їх виконання. Якщо не організувавши виконання накладеного стягнення, начальник показує тим самим особисту неорганізованість і невимогливість. В подібній обстановці дехто із порушників статутного порядку може увіритися у своїй безкарності. "Дисциплінарне стягнення, – визначає Дисциплінарний статут, – як правило, виконується негайно, а у виняткових випадках – не пізніше ніж через місяць з дня його накладення. Після закінчення місячного строку з часу вчинення правопорушення стягнення не виконується, але заноситься до службової картки військовослужбовця, у такому разі особа, з вини якої не було виконано дисциплінарне стягнення, несе дисциплінарну відповідальність".

Не менше виховне значення має й своєчасне зняття дисциплінарного стягнення з воїнів, які виправили свою поведінку. Це заохочення означає визнання командиром (начальником) того, що підлеглий усвідомив свої помилки, став на правильний шлях. Зняття стягнення – серйозний стимул для воїнів у їх подальшій службі.

Розглянемо питання підведення підсумків роботи з зміцнення військової дисципліни та правопорядку в відділеннях (екіпажах, обслугах), взводах, ротах (батареях), батальйонах (дивізіонах), полках (бригадах) згідно вимог Міністра оборони, яке проводиться у військових частинах – щомісячно; у ротах, батальйонах – щотижнево; у взводах, відділеннях – щоденно.

Основними джерелами інформації для збору даних про стан військової дисципліни і служби військ є:

особисті спостереження командирів (начальників) за несенням служби і поведінкою підлеглих;

- контроль виконання в підрозділах і частинах конкретних положень законів України, вимог військових статутів, наказів, директив, вказівок і розпоряджень;
- доповіді і донесення посадових осіб про стан військової дисципліни і служби військ;
- індивідуальні бесіди і опитування різних категорій військовослужбовців;
- матеріали, що надійшли з військової прокуратури, ВСП, військових комендантів гарнізонів, медичної служби, СБУ і МВС та місцевих органів;
- вивчення документів.

Командир роти під час проведення підведення підсумків розкриває питання:

які завдання виконував особовий склад протягом тижня та їх результативність;

- аналіз позитивних моментів, досвіду роботи кращих командирів, підрозділів;
- кількість та характер проступків, їх причини, вплив на бойову готовність, бойову підготовку;
- оцінку заходів щодо зміцнення військової дисципліни, їх ефективність;
- участь в індивідуально-виховній роботі та дисциплінарній практиці сержантів, офіцерів підрозділу;
- рівень організаційної роботи та МПЗ у взводах, відділеннях;
- стан організації дозвілля особового складу в святкові та вихідні дні;

- робота щодо згуртування військового колективу, виховання в душі дружби й військового товариства;
- вплив порушень, скоєних офіцерами, сержантами на загальний стан бойової готовності та військової дисципліни;
- недоліки в проведенні аналізу військової дисципліни у взводах та відділеннях;
- причини випадків порушень військової дисципліни.

Методика проведення АПД – активна та дієва форма підведення стану військової дисципліни в підрозділі.

Аналіз проведених дій (далі – АПД) – це динамічне, об'єктивне, обговорення особливостей виконання завдань особовим складом відповідно до вимог (стандартів). Кожен військовослужбовець може і повинен брати участь в АПД, якщо в нього є розуміння, інформація, погляди чи питання, що допоможуть підрозділу визначити та підсилити слабкі сторони та укріпити сильні.

АПД дозволяє максимізувати користь від підготовки і діяльності шляхом дозволу особовому складу, незалежно від звання і посади навчитися чогось один в одного. АПД не оцінює успіх чи невдачу під час підготовки і діяльності. Завжди будуть слабкі сторони, які потрібно посилити та сильні сторони, що потрібно утримувати і удосконалювати.

Основними видами АПД є: формальний і неформальний.

Командири (начальники) здійснюють АПД особисто одразу ж після закінчення виконання завдань (вправ, нормативів, фаз або етапів підготовки тощо) чи під час логічних перерв. Важлива відмінність між двома видами АПД полягає в тому, що для формального командирам (начальникам) необхідне більш ретельне планування, координація та підготовка, ніж для неформального.

Формальний АПД відбувається в кінці підготовки, виконання бойових (навчально-бойових) завдань тощо. Це добре сплановані, документовані дії з підбиття підсумків досягнення результатів поставлених цілей.

Особливості проведення формального АПД:

- присутні старші командири (начальники), військовослужбовці інших підрозділів;
- необхідно більше часу для підготовки і проведення;

використовуються комплексні (складні) інформаційно-довідкові аналітичні матеріали;
запланований заздалегідь;
проводиться у відповідно оснащеному місці.

Неформальний АПД проводиться під час підготовки, виконання бойових (навчально-бойових) завдань або в кінці навчального заняття, виконання вправ (нормативів) з бойової підготовки, після подій, ситуацій тощо.

Неформальний АПД командири (начальники) можуть провести на місці виконання завдань, у визначений час. Він, зазвичай, використовується для досягнення:

об'єктивної оцінки виконання завдання відповідно до встановлених вимог (стандартів);

визначення сильних та слабких сторін підготовки як окремих військовослужбовців -, так і підрозділу в цілому;

розроблення пропозицій щодо покращення виконання завдання.

Неформальний АПД забезпечує командиру (начальнику) негайний зворотний зв'язок як індивідуально з кожним військовослужбовцем, так із групами (підрозділами) під час їх навчання, виконання завдань за призначенням тощо. Ідеї та пропозиції до рішення, що отримує командир (начальник) під час неформального АПД від особового складу можуть негайно бути втіленими, якщо навчання (виконання завдань) все ще триває. Зазвичай, командири (начальники) аналізують діяльність (виконання завдань), все те, що вони можуть використати як проблемні питання для обговорення під час формального АПД.

Учасники неформального АПД активно залучаються до процесу обговорення (комунікації). Вони вивчають, що робити, як це робити краще та важливість розуміння їхніх ролей у ретельному плануванні виконання завдання. Тоді вони знатимуть як його виконати відповідно до вимог (стандартів).

Найбільш суттєвою різницею між формальним: та неформальним АПД є: неформальний АПД потребує менше ресурсів (засобів) та менше, якщо це необхідно, допомоги від старших командирів (начальників). Також неформальний АПД може бути частиною загальної методики оцінки діяльності та підбиття підсумків. Забез-

печення негайного зворотного зв'язку командирів (начальників) з особовим складом під час підготовки (діяльності, виконання завдань), коли інформація тільки відклалася в свідомості військовослужбовців – це найсильніша сторона неформального АПД.

Особливості проведення неформального АПД:

проводиться безпосередньо командирами (начальниками);
потребує менше часу;

використовуються прості інформаційно-довідкові матеріали;
проводиться за потреби;

проводиться на місці виконання завдання.

Загальні особливості проведення АПД.

Організатор (керівник) АПД не повинен перекладати всю провину ("вказувати на когось пальцем", або призначати "крайнього") на окремого учасника або групу учасників.

Під час проведення АПД командири (начальники) застосовують активне слухання. Вони повинні сприяти дискусії та скеровувати її, однак особисто не брати участь в обговоренні проблем щодо виконання групою (підрозділом) завдань та способів їх вирішення.

Командири (начальники) не повинні втручатися в дискусію особового складу і сприяти цілісності і згуртованості групи (підрозділу).

Групу (підрозділ) необхідно заохочувати до розробки своїх власних рішень та спрямовувати на їх виконання.

Принципи проведення АПД:

розпочніть із позитивного — наприклад, з похвали, жарту;

залучення всіх учасників до активної участі;

однакове представлення ідей та думок (незалежно від військових звань і посад);

креативність (творчий підхід);

відкритість новим ідеям;

критичне мислення (стосовно теми чи ідеї);

викладення (слідування) фактам,, поки вони не розкриють події у повному обсязі;

знаходження консенсусу (спільної думки), де це можливо;

взяття зобов'язання покращувати результати наступного разу.

Структура проведення АПД.

1. Вступ.

АПД – це динамічне, об'єктивне, справедливе обговорення підготовки та виконання завдань особовим складом відповідно до вимог (стандартів). Кожен може і повинен брати участь, якщо в нього є розуміння, Інформація, погляди чи питання, що допоможуть підрозділу визначити та підсилити слабкі сторони та укріпити сильні.

Аналіз проведених дій передбачає навчання один в одного, незалежно від звань і посад.

АПД не оцінює успіх чи невдачу під час підготовки і діяльності. Завжди будуть слабкі сторони, які потрібно посилити, та сильні сторони, що потрібно утримувати і удосконалювати.

2. Мета підготовки (виконання завдання).

2. Замисел та завдання (місія) командира.

2. Замисел та завдання (місія) противника.

Керівник АПД повинен переглянути цілі підготовки або діяльності. Він також повинен так переформулювати питання, щоб були переглянуті як умови, так і вимоги (стандарти) щодо поставлених особовому складу завдань.

5. Завдання командира і його замисел (**Що мало статися?**)

Використовуючи оперативну графіку, карти чи макет місцевості командир уточнює завдання та пояснює свій задум. При необхідності, керівник заняття спрямовує обговорення в таке русло, щоб переконатися, що всі розуміють план та задум командира. Інша техніка полягає в тому, щоб підпорядковані командири переформулювали завдання (місію) та обговорили задум їхнього командира.

6. Аналіз реалізації замислу (**Що відбулось?**).

Командиру (начальнику, керівнику) потрібно послідовно використовувати логічний хід подій. Ставити особовому складу запитання, які спрямовують його на дискусію. Не ставити запитання таким чином: "Сержант Іваненко, чому Ви не розмістили відділення на позиції передового спостереження перед тим, як розпочати наступ?"

Необхідно запитати так: "Сержант Іваненко, як Ви вважаєте, чому противник побачив ваші сили першим, а ви його не помітили?"

Командир (начальник, керівник) під час АПД повинен дотримуватися такого порядку обговорення:

хронологічний порядок подій (завдань, дій);

обговорення відповідно до функціонального аналізу дій (порядку виконання нормативу, алгоритму виконання завдань, поля бою тощо);

обговорення ключових подій (ситуацій, дій).

Керівник АПД переглядає у логічній послідовності події (виконання завдання, діяльності), щоб описати та обговорити те, що насправді сталося. Він не повинен задавати прямі запитання з однозначною відповіддю "так" чи "ні", а заохочувати до участі кожного в обговоренні, використовувати питання, що спрямовують на критичне мислення і такі, що вимагають розширеної відповіді. Запитання, що вимагають розширеної відповіді не містять конкретної однозначної відповіді та дозволяють особі акцентувати увагу на тому, що важливе для неї.

Процес вирішення проблем АПД.

Метою обговорення ставиться визначення сильних та слабких сторін, пропонування рішень та адаптація плану дій щодо точної проблеми. Керівники можуть організувати обговорення, використовуючи одну з трьох технік, описаних в наступному пункті.

Різновиди техніки обговорення.

Розкриття хронологічного порядку подій (діяльності).

Техніка обговорення логічна, структурована та легка для розуміння. Вона відповідає порядку діяльності з початку до кінця та дозволяє особовому складу побачити ефективність їхніх дій на фоні інших підрозділів та подій. Розглядаючи події в порядку, в якому вони відбулися, особовий склад та командири (начальники, керівники) можуть легше повернутися до того, що сталося.

Наприклад, розкриття системи управління бойовими діями.

Структура та ідея АПД полягає в тому, що командир (начальник, керівник) може скористатися деякими пунктами з таких елементів системи управління бойовими діями, що найбільше йому підходять: розвідка, маневр, вогневе забезпечення, мобільність,

контрмобільність, виживання, протиповітряна оборона, матеріально-технічне забезпечення, командування та управління.

Зосереджуючись на кожному елементі системи, обговорюючи всі її фази під час діяльності, учасники обговорення можуть визначити сильні та слабкі сторони.

Обговорення ключових подій зосереджено на критичних моментах діяльності, що напряму забезпечують навчальні цілі, порядок, який визначений до його початку. Зосередивши ретельну увагу на цих подіях, обговорення заходить в безвихідь через проблемні питання, що також не відносяться до цілей та предмету діяльності. Дана техніка частково ефективна, коли час обмежений.

7. Обговорення ключових питань (Чому це відбулось саме так, та як покращити виконання (діяльність, злагодженість тощо)?)

Всі учасники АПД повинні брати участь у з'ясуванні, чому певна подія (дія, проблема) мала місце. Керівнику АПД необхідно визначити завдання, для виконання яких потрібна подальша підготовка; намагатися знайти консенсус (спільну думку) щодо найкращого способу покращення ситуації. Визначити завдання, які підрозділ виконав належним чином та способи підтримання такого ж рівня виконання у подальшому.

Ключ до успіху АПД – це надання особовому складу можливості самостійно визначити як удосконалити виконання поставленого завдання. Якщо військовослужбовці треновані, підготовлені та розуміють що мало відбутися, то вони зможуть визначити свої власні помилки, а також те, як удосконалити власні дії. Коли у військовослужбовців з'являються ідеї щодо удосконалення своїх дій, тоді вони стануть більш впевненими у своїх рішеннях і будуть докладати більше зусиль для їх реалізації.

Під час проведення АПД керівник має бути готовим визначити власний якісний показник (еталон) виконання завдання (досягнення результату діяльності).

Важливо також визначити хороші моменти. Визначте чому вони були успішно виконані. Ймовірно, що визначені фактори успіху можуть бути переведені на інші процеси, де необхідне певне підсилення. Важливо дати знати військовослужбовцям, що ви по-

мітили їхній успіх. Це буде підтвердження того, що вони дійсно діють вірно.

8. Безпека. Командиру (начальнику, керівнику) необхідно поставити перед особовим складом такі питання:

Чи було проведено виконання завдання (навчання, заняття, дії) з дотриманням особовим складом всіх заходів безпеки?

Чи існують способи посилення заходів безпеки? Якщо існують, тоді які?

Неврахування факторів ризику призводить до втрат. Багато від чого залежить безпека військовослужбовців: дотримання правил користування обладнанням, правильне застосування тактики, відповідне врахування погоди, місцевості, розташування ресурсів – все це впливає на дотримання заходів безпеки. Надайте можливість особовому складу поговорити про те, як можна підсилити заходи безпеки.

9. Висновки.

Переконайтеся, що ключові моменти записуються (фіксуються) підпорядкованими командирами (начальниками, керівниками) під час АПД.

Наприкінці АПД ще раз наголосіть на ключових пунктах:

Що особовий склад виконав належним чином?

Що потрібно покращити?

Як підрозділ планує посилити виявлені слабкі місця?

Завершіть АПД на позитивній ноті. Зробіть так, щоб військовослужбовці шукали можливості і прагнули удосконалюватися.

Висновок:

Військова дисципліна – це бездоганне і неухильне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених військовими статутами та іншими законодавчими актами України. Вона *трунтується* на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі.

Постійна увага, якісна організація роботи керівного складу щодо її зміцнення дає позитивні результати в вирішенні питань зміцнення морально-психологічного стану, профілактиці правопо-

рушень серед особового складу, виконанню визначених завдань за призначенням.

2. Формування прихильності військовослужбовців до здорового способу життя

Проблема здорового способу життя й безпечної поведінки військовослужбовців у ЗС та відомствах правоохоронних структур була, є і буде актуальною завжди. Не таємниця, що переважна більшість злочинів і випадків відхиленої поведінки військовослужбовців обумовлена відсутністю загальної культури і дотримання загальнолюдських принципів способу життя, достатньої поінформованості про наслідки надмірного вживання спиртного, наркотичних речовин, сексуальної розбещеності тощо. Проста істина – бойова готовність будь-якого військового підрозділу залежить від стану здоров'я особового складу.

Постійно актуальними залишаються вимоги командування щодо збереження життя та здоров'я військовослужбовців.

Зараз найбільшу загрозу для існування української нації становлять становлять наступні хвороби та форми відхильної поведінки:

хвороби системи кровообігу (24,5 млн. осіб, тобто більше 53% населення, із них працездатного віку – майже 9 млн. осіб, смертність від хвороб системи кровообігу зросла в Україні і складає 1034,4 на 100 тисяч населення та посідає одне з перших місць в Європі як серед всього населення, так і серед населення працездатного віку);

туберкульоз;

ВІЛ/СНІД (смертність складає 2,9 людини на 100 тисяч населення, постійно реєструються випадки ВІЛ-інфекції серед підлітків, відзначається активація статевого шляху інфікування);

алкоголізм (через проблеми з пияцтвом лише торік населення України скоротилося майже на 250000, зростає кількість юних алкоголіків);

наркоманія (за останні роки в Україні зріс незаконний обіг наркотиків, найбільше вживає наркотики молодь);

тютюнопаління (в наш час становить одну з найсерйозніших медикосоціальних проблем. Складність її вирішення – у не-

відповідності стандартного відношення до паління в суспільстві та його дійсним значенням у руйнуванні здоров'я людей);

психічні розлади.

***Здоровий спосіб життя** – є спосіб життєдіяльності даної людини направлений на формування, збереження і зміцнення здоров'я і на повноцінне виконання людиною його соціально-біологічних функцій.*

ЗСЖ як система складається з трьох основних взаємозв'язаних і взаємозамінних елементів, трьох культур: культури харчування, фізичної культури і культури емоцій.

Культура харчування. У ЗСЖ харчування є визначальним, системоутворюючим елементом, оскільки позитивно впливає на рухову активність і на емоційну стійкість. При правильному харчуванні їжа найкращим чином відповідає природним технологіям засвоєння харчових речовин, що виробилися в ході еволюції.

Фізична культура. Оздоровчим ефектом володіють фізичні вправи (ходьба, біг підтюпцем, плавання, катання на лижах, праця на садово-городній ділянці тощо) в природних умовах. Вони включають сонячні і повітряні ванни, очищаючі і гартувальні водні процедури.

Культура емоцій. Негативні емоції (заздрість, гнів, страх тощо) володіють величезною руйнівною силою, позитивні емоції (сміх, радість, відчуття подяки тощо) зберігають здоров'я, сприяють успіху (табл.1).

Таблиця 1

Фактори, що впливають на здоров'я людини

Сфера впливу факторів	Фактори	
	що зміцнюють здоров'я	що погіршують здоров'я
Генетична	Здорова спадковість. Відсутність морфофункціональних передумов виникнення хвороб.	Спадкові хвороби і порушення. Спадкова схильність до хвороб.
Стан навколишнього середовища	Хороші побутові і виробничі умови. Сприятливі кліматичні і природні умови. Екологічно сприятливе середовище проживання.	Погані побутові і виробничі умови. Сприятливі кліматичні і природні умови. Порушення екологічної обстановки.
Медичне обслуговування	Медичний скринінг. Високий рівень професійних заходів. Сучасна і своєчасна медична допомога.	Відсутність постійного медичного контролю за динамікою здоров'я. Низький рівень первинної профілактики. Неякісне медичне обслуговування.
Умови і спосіб життя	Раціональна організація життєдіяльності. Осілий спосіб життя. Адекватна рухлива активність. Соціальний спосіб життя.	Відсутність раціональної життєдіяльності. Міграційні процеси. Гіпо- або гіпердинамія.

Знаменитий старогрецький лікар **Гіппократ**, що прожив 104 рік, для продовження життя наполегливо проповідував помірність, перебування на свіжому повітрі, “щоденні натирання тіла і тілесні вправи”.

1. Збереження бажання!
2. Помірність у всьому!
3. Ніякого пересичення!
4. Обмеження в їжі!
5. І, головне – РУХ, РУХ, РУХ !!!

Тому вибір на користь здоров'я потребує високого рівня розуміння і зацікавленості.

Чинники, що сприяють вибору на користь здоров'я:

- особиста відповідальність за своє життя — віра в те, що на кораблі власного життя ви є капітаном, а не пасажиром;
- високий рівень самоповаги — впевненість, що ви гідні всього найкращого, що може дати вам життя;
- віра в те, що здорова поведінка забезпечує позитивні результати;

- наявність спеціальних та життєвих навичок, сприятливих для здоров'я.

Збереження і зміцнення здоров'я військовослужбовців.

Збереження і зміцнення здоров'я, фізичний розвиток військовослужбовців - важлива і невід'ємна частина їх підготовки до виконання військового обов'язку.

Піклування командира (начальника) про здоров'я підлеглих є одним з основних його обов'язків у діяльності щодо забезпечення постійної бойової готовності військової частини (підрозділу).

Збереження і зміцнення здоров'я військовослужбовців досягається шляхом:

1. Проведення командирами (начальниками) заходів, спрямованих на створення здорових умов служби і побуту.

1. Інформаційно-просвітницька та право виховна робота.

2. Систематичного загартовування і фізичного розвитку.

3. Виконання санітарно-гігієнічних, протиепідемічних і лікувально-профілактичних заходів.

Створення здорових умов служби і побуту військовослужбовців.

Повсякденна діяльність військовослужбовців у будь-якій обстановці має здійснюватися з додержанням вимог військових статутів і порадників щодо створення здорових умов їх служби і побуту. При цьому використовується специфіка завдань, що виконуються, кліматичні умови, екологічна обстановка в районі дислокації військової частини, стан матеріального забезпечення і казармено-житлового фонду.

Основними напрямками діяльності командирів (начальників) щодо створення здорових умов служби і побуту військовослужбовців є:

1. Встановлення і своєчасне доведення до військовослужбовців необхідних вимог безпеки, забезпечення їх виконання.

1. Суворе виконання санітарних норм і вимог військових статутів щодо розміщення військовослужбовців, організації їх харчування, водопостачання та інших видів матеріального і побутового забезпечення.

2. Організація точного виконання розпорядку дня.
3. Своєчасне і повне доведення до кожного військовослужбовця встановлених норм забезпечення;
4. Усунення або зниження до встановлених меж впливу шкідливих факторів на здоров'я військовослужбовців, вжиття заходів щодо поліпшення екологічної обстановки в районі розташування військової частини (підрозділу).

Загартування і фізичний розвиток військовослужбовців.

Загартування військовослужбовців проводиться з метою підвищення стійкості їх організму до змін фізичних факторів доквілля, до умов, пов'язаних з особливостями військової служби і виконанням бойових завдань.

Заходи щодо загартування військовослужбовців проводяться їх командирами (начальниками) під систематичним контролем начальника медичної служби. Під час планування цих заходів враховуються стан здоров'я військовослужбовців, їх вік та кліматичні умови місцевості.

Загартування військовослужбовців має проводитися безперервно шляхом комплексного використання водних, сонячних та повітряних процедур у поєднанні із заняттями з фізичної підготовки і спорту.

Основними способами загартування військовослужбовців є:

1. Щоденне виконання фізичних вправ на відкритому повітрі.
 1. Обмивання до пояса холодною водою або нетривале прийняття холодного душу.
 2. Полоскання горла холодною водою, а також миття ніг холодною водою перед сном.
 3. Проведення у зимовий період лижних тренувань і занять.
 4. Проведення у літній період занять і спортивно-масових заходів у полегшеному одязі; прийняття сонячних ванн, купання у відкритих водоймах у вільний від занять і робіт час та у вихідні дні, а для військовослужбовців строкової служби - тільки під час організованого купання, навчальних занять і змагань з плавання.

Виконання фізичних вправ проводиться під час ранкової фізичної зарядки, навчальних занять, спортивно-масової роботи, в процесі навчально-бойової діяльності військовослужбовців, а також під час самостійних тренувань.

На заняттях виконуються фізичні вправи з використанням різних способів тренування і дозування фізичного навантаження з урахуванням належності військовослужбовців до видів Збройних Сил і родів військ, віку і стану здоров'я.

Заняття спортом проводяться в спортивних секціях і командах у години, встановлені розпорядком дня.

Санітарно-гігієнічні і протиепідемічні заходи.

Кожний військовослужбовець повинен піклуватися про збереження свого здоров'я, не приховувати хвороб, суворо дотримуватися правил особистої, громадської гігієни та утримуватися від шкідливих звичок (куріння і вживання алкоголю).

Кожний командир (начальник) зобов'язаний забезпечити у підпорядкованій йому частині (підрозділі) дотримання військовослужбовцями правил особистої і громадської гігієни.

Дотримання правил особистої гігієни включає:

1. Ранкове і вечірнє вмивання з чищенням зубів;
1. Миття рук перед прийманням їжі;
2. Своєчасне гоління, підстригання волосся та обрізання нігтів;
3. Щотижневе миття в лазні зі зміною натільної і постільної білизни, онуч і шкарпеток;
4. Утримання в чистоті обмундирування, взуття й постелі;

Лікувально-профілактичні заходи

Основними лікувально-профілактичними заходами є диспансеризація, амбулаторне, стаціонарне і санаторно-курортне лікування військовослужбовців.

Медичний контроль за станом здоров'я військовослужбовців здійснюється шляхом проведення:

1. Щоденного медичного спостереження за ними у процесі бойової підготовки і в побуті;
1. Медичних оглядів;
2. Поглиблених і контрольних медичних обстежень.

Медичному оглядові підлягають:

1. Весь особовий склад полку - перед проведенням профілактичних щеплень;

1. Рядовий, сержантський і старшинський склад - у лазні перед миттям;

2. Особовий склад чергових сил (змін) - перед заступанням на бойове чергування (бойову службу);

3. Військовослужбовці, робота яких пов'язана з можливим впливом несприятливих факторів, а також особи, які перебувають під диспансерним динамічним наглядом, - в установлені для них терміни;

4. Особи, які постійно працюють у їдальнях, на продовольчих складах, об'єктах водопостачання, у пекарнях, лазнях, пральнях, і санітари - один раз на тиждень;

5. Особовий склад добового наряду, який призначається у наряд по їдальні та виконує обов'язки зі стрілецькою зброєю;

6. Усі військовослужбовці строкової служби, новоприбулі, а також ті, що повернулися з відпустки, відряджень і лікувальних закладів після одужання, - в день прибуття до військової частини після доповідання про це безпосередньому командирові (начальникові);

7. Водії - перед виїздом у рейс;

8. Учасники спортивних змагань - перед змаганнями;

9. Заарештовані у дисциплінарному порядку - перед відправленням на гауптвахту, а також після повернення до підрозділу.

Поглиблені медичні обстеження здійснюються з метою оцінки фізичного розвитку, стану здоров'я і проводяться:

1. Нового поповнення - протягом двох тижнів після прибуття до військової частини;

1. Військовослужбовців строкової служби - двічі на рік перед початком зимового і літнього періодів навчання;

2. Офіцерів, прапорщиків та військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, - раз на рік.

Здоровий спосіб життя військовослужбовця – є спосіб життєдіяльності кожного військовослужбовця, направлений на фо-

рмування, збереження і зміцнення здоров'я з метою повноцінного виконання завдань військової служби.

Постійна увага, якісна організація роботи керівного складу щодо формування прихильності військовослужбовців до здорового способу життя дає позитивні результати в вирішенні питань зміцнення морально-психологічного стану, профілактиці правопорушень серед особового складу, виконанню визначених завдань за призначенням.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Досвід діяльності підрозділів Збройних Сил України протягом останніх п'яти років показує важливість діяльності командирів всіх рівнів щодо зміцнення військової дисципліни та здорового способу життя.

Вміння аналізувати, прогнозувати та ухвалювати виважені рішення щодо зміцнення військової дисципліни та покращення МПС, формування прихильності до здорового способу життя є запорукою не лише успішності командирів, а й результатом успішної діяльності підлеглих та підрозділу в цілому щодо виконання визначених завдань в любых умовах обстановки.